BBC

1919: A VERSAILLES-I BÉKEDIKTÁTUM

HISTORY

2019. JÚNIUS
IX. évf.
6. szám
895 Ft

A D-nap

Min múlott a partraszállás sikere?

Az anyaság forradalma

Nagymester a máglyán

Jobb- és baloldal: gyűlölet és félelem

John Lukacs írása demokráciáról és populizmusról

ÚJ SOROZAT INDUL!

MAGYAR HISTÓRIA

1. rész: Honfoglalás és államalapítás 9–10. század

Most induló hétkötetes magyar történelmi sorozatunk sok-sok látványos illusztrációval, részletes térképekkel, magyarázatokkal, tematikus egységekkel és idővonallal teszi szemléletessé az egyes korszakokat. Első kötete a magyar őstörténet legújabb kutatási irányait is felvázolva vezeti az olvasót Etelköztől a Kárpát-medencéig.

Április 25-től kapható a könyvesboltokban és az újságárusoknál. Kötetenként 144 oldal. Keménytáblás kivitelben 3990 Ft • puha táblában, bookazine kivitelben 1890 Ft.

Megjelenés: 2. kötet 2019. augusztus • 3. kötet 2019. november • 4. kötet 2020. február 5. kötet 2020. május • 6. kötet 2020. augusztus • 7. kötet 2020. november

A címlapon

2019. JÚNIUS

A versailles-i békeszerződés

Száz évvel ezelőtt írták alá a győztes hatalmak az első világháborút lezáró békét Németországgal. De nem csupán a legyőzöttek tiltakoztak – derül ki **Bihari Péter** elemzéséből –, a szövetséges hatalmak képviselői is erősen megosztottak voltak a „rendezés" ügyében

58. OLDAL

D-nap: halálos felkészülés

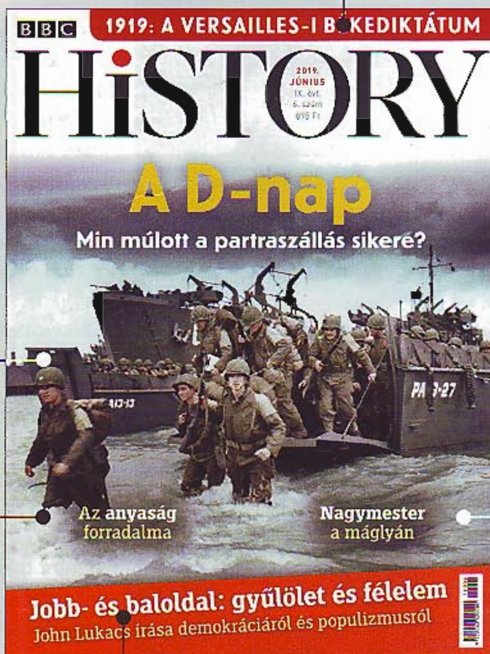
Felrobbanó lőszerek, elsüllyedő csapatszállítók – több katona veszett oda az 1944. június 6-i partraszállásra való felkészülés során, mint magán a nagy napon, tárja fel **Peter Caddick-Adams**

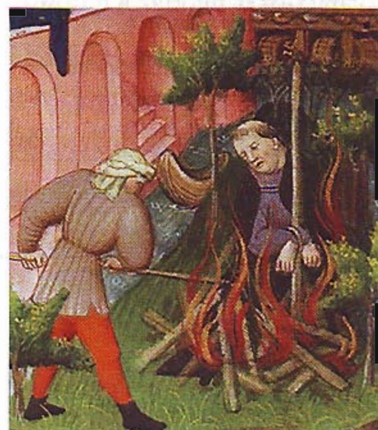
24. OLDAL

Óráról órára

Gavin Mortimer elsorolja a D-nap nagy jelentőségű eseményeit: az ejtőernyősök éjszakai földet érésétől kezdve, a partokért folytatott hajnali csatározásokon át egészen az elfoglalt hadállások megtartására tett erőfeszítésekért a hosszú nap végén

31. OLDAL

Nagymester a máglyán

A vég nem volt kegyes hozzájuk: vagyonuktól, birtokaiktól, királyok és főurak feletti hatalmuktól erővel fosztották meg őket. A templomosokról szóló sorozatunk záró cikkében **Dan Jones** a rend bukása mögött álló pénzügyi, vallási és politikai okokat is szemügyre veszi

72. OLDAL

Az anyaság forradalma

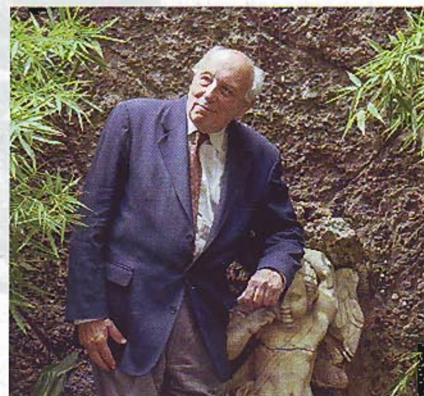
A nyugati civilizáció elmúlt 400 éves történetében talán semmi nem gyakorolt olyan hatást a nők életére, mint a családok méretének zsugorodása. **Sarah Knott** a 17. századi Amerikában elterjedt nagycsaládtól a második világháború utáni London egygyermekes modelljéig vizsgálja a termékenység visszaesését

46. OLDAL

Demokrácia és populizmus

John Lukacs, a kivételes tudású, nemzetközi hírű történész – lapunk szerzője – életének háromnegyed részét külföldön élte le, de hazájától soha el nem szakadt. A májusban, 95 évesen elhunyt tudóstól két írásának részletével búcsúzunk

40. OLDAL

Tartalom

2019. JÚNIUS

TOVÁBBI CIKKEK

14 Egy erőszakos ókori hatalomváltás
A Thászosz szigetén feltárt maradványokból archeológiai, antropológiai módszerekkel előremutató megállapításokra jutottak a tudósok

20 Trump kerítésének hosszú története
Chris Bowlby felkérésére két szakértő tekinti át Trump megosztó fal-, illetve kerítésépítési tervének történelmi előzményeit

36 D-nap: túl Normandián
1944 júniusában nem pusztán a nyugati hadszíntéren zajlottak fontos események. **Ashley Jackson** tekint végig a frontokon

38 Fekete június Magyarországon
Sorsfordító hónap a nyugati és a keleti fronton, angolszász győzelmek Ázsiában – itthon 1944 júniusában 400 ezer zsidót deportáltak Auschwitzba

50 „Leszámolunk mindenkivel"
1918 novemberének magyar parasztforradalmáról a történelmi emlékezet hajlamos megfeledkezni. **Hatos Pál** elemez

66 A második világháború kezdőlövése volt?
Az 1919-es versailles-i béke valóban elkerülhetetlenné tette a második világégést? **David Reynolds** válaszolja meg a kérdést

BBC HISTORY

KOSSUTH VEVŐSZOLGÁLAT (36-1) 225-8400, 225-8401
vevoszolgalat@kossuth.hu

SZERKESZTŐSÉG (36-1) 888-9153
bbchistory@kossuth.hu
BBC History, 1327 Budapest, Pf. 55

Kiadja a Kossuth Kiadó Zrt.
Felelős kiadó: Kocsis András Sándor
elnök-vezérigazgató
Főszerkesztő: Papp Gábor
Szerkesztők: Győrffy Iván, Litván Dániel
Művészeti vezető: Kiss Áron
Tördelőszerkesztő: Bahurek Gabriella
www.historymagazin.hu

ELŐFIZETÉS
belföldre és régebbi számok
Fejtő Ferenc Könyvesbolt (36-1) 888-9120
Örkény István Könyvesbolt (36-1) 782-1712
Toldy Ferenc Könyvesbolt (36-1) 225-8400
A digitális lapszámok megvásárolhatók
és előfizethetők: www.digitalstand.hu,
www.dimag.hu, iPad, iPhone: Újságosstand

külföldre
Color Interpress Kft.
(36-1) 243-9232
e-mail: info@colorinterpress.hu

HIRDETÉS
LIFETIMEMEDIA
LifeTime Media Sales House
1021 Budapest, Hűvösvölgyi út 75/A.
Tel.: (36-1) 316-4556
email: ertekesites@lam hu

Készült az Ipress Center Central
Europe Zrt.-ben. 2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor
(36-27) 518-990

ISSN 2062-5200

IMMEDIATE MEDIA Co

A brit kiadás főszerkesztője: Rob Attar,
művészeti vezető: Susanne Frank, képszerkesztő: Sam Nott,
kiadóigazgató: Andrew Davies, ügyvezető igazgató: Andy Marshall

Immediate Media Co Ltd
Chairman – Eckart Bollman
Deputy Chairman – Peter Phippen
CEO – Tom Bureau
Director of International Licensing and Syndication – Tim Hudson
International Partners Manager – Anna Brown

BBC Studios, UK publishing
Director of Editorial Governance: Nicholas Brett
Director of Consumer Products and Publishing: Andrew Moultrie
Head of Publishing: Mandy Thwaites
UK Publishing Coordinator: Eva Abramik
UK.Publishing@bbc.com
www.bbcstudios.com

Licencadó:
BBC Worldwide Limited, 101 Wood Lane, London W12 7FA

ROVATOK

5 Levelek
10 Naptárlapok

Röviden

16 Tallózó – Révület és gyógyítás növényekkel
17 Talált tárgyak – Az online értékesítés átformálja a műkincspiacot
18 Múzeum – A kaliforniai aranyláz és a magyarok
19 Vélemény – A történészek felelősségéről
90 Ki gondolná?
96 Ajánló

Levelek

2019. JÚNIUS

... egy reakciós gondolkodóról

Esszenciális írást kerestem John Lukacs lapunkban való elbúcsúztatásához. Volt miből válogatni – majd' négy évtizedes baráti kapcsolatunk révén a legtöbb kötetét a polcomon tarthatom. Átsiklottam a kortörténeti köteteken, a „bölcs írót/szerzőt" akartam előhívni. Rendszerint elutasította a történész megjelölést, az angolul egyáltalán nem suta, de köztes alkatot jelző „author"-nak mondta magát.

A két tanulmányból közölt szövegeket az utóbbi két-három év jelenségeire adott állapotrajzként és eredettörténetként is olvashatjuk (40. oldal). Csakhogy ezek az írások másfél évtizede (vagy még korábban) születtek, a pénzügyi és hitelválság előtt, a fejlett világ és a Nyugatba integrálódó posztszovjet régió töretlennek hitt, dinamikus növekedésének idején – a szélsőjobboldaliság és a populizmus jobbára csak eszmetörténeti tanulmányoknak volt ekkoriban a témája.

Látnok volt? Avagy a történelemben csak ismétlődnek a jelenségek? Nem ilyen egyszerűsítésekkel gondolkodom a magyarázatot illetően. Hihetetlenül mélyen ismerte az emberi természetet, amelynek – és ez minden írását, az eseménytörténeti könyveit is átjárta – meghatározó jelentőséget tulajdonított a történelem alakulásában.

„Félelem és gyűlölet" – ezt adta könyvének alcímeként, s ez a fogalompár mint a történelem egyik legfontosabb ok-okozati eleme a legtöbb beszélgetésünkkor előjött. Bármily csábító is a minősítés, ő nem jövendölt, hanem világképéből következően tartott öröknek emberi attitűdöket. A világképének középpontjában a valamikori múlt embere állt. Ő magát – ezt minden adandó alkalommal kijelentette – reakciósnak mondta: „A reakciós mérlegeli a jellemet – fejtette ki egy interjúban –, de gyanakvással tekint a propagandára; hazafi, de nem nacionalista; híve a tradícióknak és a konzerválásnak, vagyis a régi állapotok fenntartásának, de nem híve a konzervativizmusnak; fenntartásokkal fogadja a technológia *»áldásait«*; a történelemben hisz, nem pedig az evolúcióban." Úgy vélte, hogy akik ma konzervatívoknak tartják magukat, valójában extrém módon haladáspártiak, szemben a reakcióssal, aki megérti saját korának határait, és azt gondolja, hogy néha vissza kell menni a múlt értékeihez.

Ismét a lapunkban közölt gondolatok legalább másfél évtizeddel ezelőtti papírra vetésére hívnám föl a figyelmet ezzel az idézettel is: „Valószínűtlen, hogy a parlamentek tisztelete bármiképpen visszatérne. Az sem valószínű, hogy a liberális engedékenység sokkal messzebb mehessen a jelenleginél... A félelem és a gyűlölet általánosan elterjedt közöttünk, nyilvánvalóan megmutatkozik az egyre erősödő vadságban – a »vadság« a helyes szó, nem az »erőszak« –, amely átmeg átjárja mindennapi életünket. A félelem és a gyűlölet emberi jellemvonás, soha sem tudjuk teljesen kiirtani. Nemcsak a létezését kell tudomásul vennünk, de lappangó – sőt gyakorta több mint lappangó – jelenlétét is azok körében, akik a hatalom gyakorlására áhítoznak."

Pesszimista lett volna? Ugyan, nem tartotta magát annak. Csupán egy mérlegelő gondolkodónak.

Papp Gábor

Egy megalomán hadvezér

Az áprilisi számukban közölt Andrew Roberts-interjúval kapcsolatban szeretnék észrevételeket tenni („Tényleg »nagy« volt Napóleon?", 79–83. oldal).

Úgy vélem, hogy elég sok könyvet, cikket olvastam hosszú életem során – és a történelem iránti érdeklődésem okán – a „nagy" Napóleonról ahhoz, hogy véleményt mondhassak a King's College tanárának nézeteiről. A riport felvezetésében velős és megalapozott értékelés olvasható a „császár" ténykedéséről, aminek elolvasása után különösen sokkoló Roberts tanár úr véleménye. Én még sohasem találkoztam történésztől ilyen mértékű elfogultsággal, ami véleményem szerint ebben az esetben az elvárható objektivitás teljes hiányát is jelenti. Elképzelhető, hogy a továbbiakban én sem leszek teljesen objektív, de ez abból is következhet, hogy a hatás-ellenhatás elve érvényesül.

Először is: lehet, hogy egyedül állok azzal a meggyőződéssel, hogy a „zseniális hadvezér" kifejezést *contradictio eo ipso*nak (a puszta tény folytán ellentmondásosnak) tartom. Lehet, hogy túlzás, de az nem lehet zseniális, aki hatmillió ember, közötte egymillió sajátja elpusztításáért felelős egy ostoba, elvont, értelmes cél nélküli személyes „gloire" érdekében, márpedig az önmagát megkoronázó császárral ez a helyzet. Egy hadvezér lehet eredményes (de Napóleon sokáig tartóan ez sem volt), lehet eltökélt (túlzott mértékben is az volt), lehet ügyes, agresszív stb., de a zseniális kifejezést én más tevékenységekre tartanám fenn. Még győztes védelmi háború esetében sem tartom indokolhatónak. A pusztítás nem lehet zseniális.

Más: Napóleon egy egész generációnyi időszak gazdasági, tudományos és politikai (értsd: demokratikus, emberjogi, társadalmi) fejlődését tette lehetetlenné, és vezette országát csődbe, segítette fő ellenségét, Angliát világvezető pozícióba értelmetlen háborúival. Erre nem mentség, hogy egész Európával állt szemben. Ezt ő provokálta, és Roberts professzor véleményével teljesen ellentétben, nem volt „rákényszerülve". A francia forradalom eredményeinek terjesztése sem szerepelt céljai között (ha voltak céljai egyáltalán saját „dicsőségének" kergetésén kívül), mivel azokat hódításai kezdetének idejére régen megtagadta. Relatíve „alcsony" származása ellenére tagadta a társadalmi fejlődés szükségességét is.

Hitlerrel ellentétben – mondja a professzor – Napóleon elfoglalta Moszkvát. Aki egy kissé is ismeri, olvasta ennek körülményeit, tudja, hogy ez inkább annak eredménye, hogy az oroszok becsalogatták az ország belső területeire. Ha már ott volt, egy kiürített, félig-meddig felégetett várost a világ addigi legnagyobb hadseregének nem lehetett komoly teljesítmény „elfoglalni". Befészkelte magát, húzta az időt Moszkvában, így a tél hazafelé olyan mértékben tizedelte meg hadseregét, hogy az a világ – legalábbis egyik – addigi legnagyobb arányú emberveszteségét jelentette. Itt különböző számokkal lehet találkozni az irodalomban, de általában a mai észtországi Narva eléréséig az eredeti 650 ezer fős sereg kb. 60 ezer

Levelek

2019. JÚNIUS

főre való olvadásáról írnak, amit az időközben kitörő járvány még tovább csökkentett. „Természetesen" a nagy és zseniális hadvezér a seregét már a visszavonulás elején otthagyva, régen Párizsban volt, mire seregének roncsai hazaértek.

Szinte minden történetíró szerint betegesen hiú, megalomániás ember volt. Ennek bizonyítékaként elég talán „koronázásának" történetét megemlíteni: a Párizsba rendelt pápa kezéből – a ceremóniát lassúnak tartva – kivette a koronát, és a saját fejére tette. Neki feltétlenül kellett a császári cím. Hibáiért mindig másokat okolt, mindig bűnbakot keresett, és ezt sok esetben kivégzések követték. Alvezéreinek kiválasztásában viszont általában keveset tévedett, marsalljai több esetben döntő szerepet játszottak győzelmeiben. Rokonai és vezérei meg is kapták jutalmukat: a meghódított területek királyai/királynői az ő rokonaiból, vezéreiből kerültek ki. Így a császár a nepotizmus első számú európai bajnokaként is értékelhető. Tartós eredménye a kinevezéseknek egyedül Svédország esetében lett, ahol Bernadotte marsallt a svédek megkedvelték, később királyukká is választották, dinasztiája adja ma is az uralkodót az országban.

Csak néhány jelzőt sorolnék fel, amivel a császárt kortársai illették: „a korzikai", „a hódító", „az emberiség ellensége", „a kis káplár", „a hadvezetés mestere", „emberevő", „tömeggyilkos" – ha jól értelmezem, a felsoroltak között egyetlen pozitív jelző van. Azt viszont, hogy pályafutása vége felé menynyire a fejébe szállt a dicsőség a „hadvezetés mestereként",

Az igazság pillanata? Napóleon mindjárt a saját fejére helyezi a pápa kezéből kivett koronát Jacques-Louis David festményén. Olvasónk szerint ez a momentum ékesen árulkodik arról, mennyire „betegesen hiú" volt Napóleon

az orosz hadjárat csődje, a lipcsei „népek csatája" és Waterloo jól mutatta, de már korábban is voltak jelei (abukíri vereség, Trafalgar – ugyan az utóbbinál nem volt jelen, illetve a spanyol–portugál hadjárat kétes eredményei).

Kétes jellemű, sokszor köpönyegforgató, de szakterületeiken tehetségesnek bizonyuló miniszterekkel vette körül magát (Sieyès, Fouché, Talleyrand). Nekik nyilván nagy szerepük volt azokban a közigazgatási, pénzügyi eredményekben, amelyeket Napóleonnak tulajdonítanak. A prefektúrák, bíróságok létrehozása közigazgatási megoldásokat hozott. A *Code Napoléon*t (polgári törvénykönyv) általános elismerés övezte és övezi, bár – mai szemmel – durván szexista volt. (Ez a korszellemnek kétségtelenül megfelelt.) A Becsületrend és a katonaiskolák Napóleon katonai diktatúráját szolgálták, előbbi szélesebb spektruma későbbi keletű.

Alapvetően eltér tehát véleményem Roberts professzorétól abban a tekintetben, hogy lehet-e Napóleont „nagy"-nak nevezni. A fentiekben vázolt okoknál fogva szerintem nem lehet. Hasonlóan és ugyanolyan okokból nem tartom jogosnak a Nagy Sándor elnevezést sem. Azért, mert valaki nyomot hagyott a történelem menetén, nem biztos, hogy nagynak nevezhető. Van a franciáknak jogosan nagynak nevezhető vezetőjük is: Charlemagne (Nagy Károly), aki némi késéssel ugyan, de a császári címet ugyanúgy – és több joggal – megkapta, mint Napóleon.

Olach Zoltán
c. docens, Szigetszentmiklós

A pontosítás pontosítása

Áprilisi számukban igen érdekes, számomra sok újdonságot nyújtó cikket közöltek Mohi Csaba tollából a deportáltak német „kártalanításának" diplomáciai hátteréről („Magyar–német alku a »kárpótlásról«", 41–45. oldal).

A szerző idézi a német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság ítéletét, amely szerint „Magyarország az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásig szuverén volt, a zsidóság vonatkozásában folytatott politikája tekintetében független volt a Német Birodalomtól, következésképpen ezért saját, önálló felelősséggel tartozik". Továbbá: „A német fennhatóság alá betagolt magyar állam ezen időpontot követően a zsidókkal szemben alkalmazott szabadságelvonásait német nemzetiszocialista erőszakcselekménynek kell tekinteni."
A szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy „a zsidóság ellen 1944. március 19. előtt foganatosított diszkriminatív intézkedésekért a magyar állam, míg a Magyarország német megszállását követő erőszak- és életelleni cselekményekért a Harmadik Birodalom és annak jogutódja a felelős".

Hangsúlyozva a cikk érdemeit, ezt a summázatot, amely a teljes felelősséget a nácizmusra helyezi, nem tudom elfogadni, a bírósági ítéletben szó sincs a németek egyedüli és kizárólagos felelősségéről.

Székely László
Budapest

Írjon nekünk!
e-mail:
bbchistory@kossuth.hu
postacím:
Levelek, *BBC History*
1327 Budapest, Pf. 55

Pillanatkép

Migráció

1980 nyara

Miután 1980 tavaszán több ezer kubai próbált meg havannai külképviseleteken menedékjogot kérni, Fidel Castro április végén váratlanul bejelentette, Mariel kikötőjéből bárki szabadon távozhat az országból, amennyiben van ott hajó, amely a fedélzetére veszi. A hír hallatán az Amerikában élő kubaiak Floridába özönlöttek, és minden elérhető hajót, halászbárkát és lélekvesztőt kibéreltek, hogy rokonaikat, barátaikat átjuttassák az ígéret földjére, de sok hajós a könnyű pénzkereset reményében vagy segítő szándékkal a saját szakállára is elindult.

A Carter-kormányzatot váratlanul érte ez a fejlemény, és egy darabig beavatkozás nélkül figyelték, ahogy ezerszámra érkeznek a kubaiak, válogatás nélkül megadva nekik a menekülti státuszt. Mikor azonban a beérkező tömeg kezdett problémákat okozni Floridában, illetve kiderült, hogy a kubai vezetés rengeteg köztörvényes bűnözőt és mentális beteget juttatott fel a hajókra, az amerikai hatóságok keményebb ellenőrzést vezettek be, és illegálisnak minősítették a szállítóhajók működését. (Az utólag kiszabott büntetések nemcsak a környékbeli rákászok profitját vették el, hanem több, erre az iparágra épült falut tettek teljesen tönkre.) Végül a két ország megállapodott abban, hogy október végével megszüntetik ezt a lehetőséget. Addigra nagyjából 125 ezer kubai jutott át ily módon az Egyesült Államokba.

Képünkön a *Big Babe* rákászhajón utazó menekültek várják a Key West-i kikötőben, hogy az amerikai bevándorlási hivatal munkatársai engedjék őket leszállni.

A júniusi évfordulók közül **Litván Dániel** válogatott

NAPTÁRLAPOK

109. június 24.

Kenyeret, cirkuszt és vizet

Traianus a szomjas külvárosiakra is gondolt

A császárkorra már valódi metropolisszá fejlődő Róma csak komoly erőfeszítésekkel tudta nagyjából egymilliós lakosságát ellátni. Élelmiszerek mellett a város vízből is behozatalra szorult, hiszen az ősi városfalakon belül ugyan több forrás is volt, ám ezek kapacitását már valamikor az i. e. 4. században messze meghaladták az igények, a Tiberis szennyezett vize pedig legfeljebb végszükség esetén volt ivásra használható. Az első vízvezetéket i. e. 312-re építették meg a rómaiak, az Aqua Appiát a város lakosságának és hatalmának növekedésével párhuzamosan követték az újabb és újabb vezetékek.

Ezek azonban főként a városnak a Tiberis bal partján található részei kiszolgálására születtek – érthető módon, mivel mind a közintézmények, mind a lakosság túlnyomó többsége itt élt. A város fejlődésével azonban lassan benépesedett a folyó jobb partja is, először főként halászok és tengerészek, majd keletről érkező bevándorlók telepedtek itt le, a császárkor elejétől pedig a legvagyonosabb rómaiak körében is divatos lett a város zajától kicsit távolabb építeni villákat.

A ma Trastevere, akkoriban Trans Tiberim néven emlegetett városrész vízellátását sokáig a Tiberis hídjain átvezetett csövekkel oldották meg, de sem a szállított vízmennyiség, sem az ellátás megbízhatósága nem volt így megfelelő. A problémát végül Traianus császár oldotta meg. Az uralkodó birodalomszerte számos nagyszabású infrastruktúrafejlesztő programot valósított meg, például új csatornával kötötte össze a Nílust és a Vörös-tengert, utakat és hidakat újíttatott fel, de természetesen nem feledkezett meg Rómáról sem. A főváros népét a császár új fürdőkkel, könyvtárakkal, egy piactérrel, valamint a Forumon végrehajtott építkezésekkel is igyekezett „megvásárolni", és parancsot adott a város tizedik vízvezetékének megépítésére, amely végre közvetlenül a Tiberis jobb partjára vezetett. Noha természetesen maga a víz is fontos volt a városlakók ellátásában, Traianus egyszerre két legyet ütött ezzel a vezetékkel, mivel egyben az Ianiculum (ma Gianicolo) dombnál álló vízimalmok szükségleteit is ki lehetett így elégíteni. Márpedig ezek a létesítmények kulcsszerepet töltöttek be a római tömeg gabonaellátásában, ezért zavartalan működésük biztosítása szintén fontos „népjóléti" intézkedés volt.

A Fontana dell'Acqua Paola vizét Traianus felújított vezetéke szállította

Az ezerkilencszáztíz éve, 109. június 24-én átadott Aqua Traiana a várostól nagyjából 40 kilométerre található Bracciano-tó körüli források jó minőségű vizét szállította Rómába, az egyenletes lejtés érdekében pedig magasra épített és a föld alatt haladó szakaszai is voltak. A város ellátásában játszott szerepét az is mutatja, hogy a Rómát 537-ben megostromló keleti gótok egyik első dolga e vízvezeték elvágása volt. A védelmet irányító bizánci hadvezér, Belizár úgy hidalta át a problémát, hogy a kiesett malmok helyett a Tiberisen úszó vízimalmokat építtetett, ezzel csökkentve a város kiszolgáltatottságát.

A tönkretett vezetéket a sikertelen ostrom után sem hozták rendbe, állapota így tovább romlott. Végül aztán V. Pál pápa utasítására építették újjá, az egyházfő elsősorban az ő megrendelésére épülő grandiózus szökőkút, a Fontana dell'Acqua Paola ellátását kívánta így megoldani.

A víz 1612-ben kezdett újra csörgedezni a vezetéken, amelyet ekkortól Acqua Paolára kereszteltek át. Később azonban a vízhozam növelése érdekében tóvízzel „dúsították fel" a vezeték vizét, amelynek minősége ezáltal csapnivalóvá vált, olyannyira, hogy az „olyan, mint az Acqua Paola vize" bevett római szólássá vált, ha valaminek a gyatraságát kellett érzékeltetni.

1489. június 6.

Egy visszautasítható ajánlat

Mátyás király megpróbált alkut kötni a Habsburgokkal

Mátyás fogadja a pápa követeit, Benczúr Gyula festménye

„Sanyögte Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára" – a magyar történelmi emlékezet, derül ki a *Himnusz* soraiból is, egyértelműen a középkori Magyar Királyság utolsó fénykoraként tartja számon Mátyás uralkodásának idejét. Persze nem alaptalanul: a király mind a bel-, mind a külpolitikában világos koncepció mentén, erős kézzel irányította az országot, seregei halmozták a győzelmeket, de például kulturális téren is párját ritkító fejlődés zajlott ekkoriban.

Mindez azonban igencsak ingatag alapokra épült. Ha csak a külpolitikát nézzük, Mátyás elsődleges célja az oszmán fenyegetés elhárítása volt. Belátva, hogy a Magyar Királyság erői hosszú távon erre semmiképp nem lennének elegendők, azon dolgozott, hogy – ő vagy utódai – valamiképpen egy szélesebb hátországra támaszkodva szállhassanak szembe a törökökkel. Szövetségi rendszert próbált kiépíteni, megpróbálta megszerezni a cseh, majd a német-római császári trónt. Legtöbb nyugati háborúját is ezekért a célokért vívta, és az 1480-as évek második felére úgy tűnhetett, soha nem volt még erősebb helyzetben, hiszen seregei Ausztria jelentős részeit, köztük Bécs városát is uralták. Valójában azonban e háborúk nemhogy növelték volna az ország erejét, hanem a korábbi szövetségeseket is elfordították Mátyástól, és az ekkor már betegeskedő király ahelyett, hogy a császári trónhoz került volna közelebb, azon kellett gondolkozzon, törvényes örökös hiányában mi lesz életművének a sorsa.

A bonyolult helyzetre nem csupán a későbbi események irányából visszatekintő, így mindig bölcsnek tűnő történészek mutatnak rá, hanem maga Mátyás is belátta ezt, mivel egy büszke, erejének tudatában lévő hódítóhoz egyáltalán nem méltó módon 530 éve, 1489. június 6-án felajánlotta III. Frigyes császárnak, hogy 700 ezer aranyért és törvénytelen gyermeke, Corvin János örökösödési jogának fejében lemond osztrák hódításairól. Néhány hónappal később pedig még tovább ment: fia horvát és bosnyák trónigényének elismerése fejében azt kínálta fel a Habsburgoknak, hogy felesketi a magyar rendeket a császárra, így koronája a halála után a Habsburgokra szállna. Frigyes – és fia, Miksa – azonban átlátták Mátyás helyzetét, ezért nem kaptak az alkalmon, és addig-addig halogatták az érdemi választ, míg a magyar király 1490 tavaszán meg nem halt. A történelem végül is őket igazolta, hiszen Corvin János öröklését nem sikerült Mátyásnak elfogadtatnia, a magyar korona pedig további kitérőkkel végül így is a Habsburgokhoz került – igaz, talán egy korábbi kiegyezéssel nem csak egy meggyengült, katonailag megvert ország egyharmada járt volna hozzá.

1909. június 7.

Az újszülöttek megmentője

Virginia Apgar tesztjét máig is használják a szülészek

Napjainkban világszerte évente nagyjából egymillió kisbaba nem éli túl a születése napját, további egymillióan pedig a születés utáni első héten vesztik életüket. Persze a fejlett világban arányosan jóval kevesebb ilyen tragédia történik, de az 1950-es években még az Egyesült Államokban is 20–25 százalék között mozgott azoknak az újszülötteknek a száma, akik nem élték meg az egy hónapos kort. Abban, hogy ez az arány az 1970-es évek elejétől zuhanni kezdett, fontos szerepet játszott egy nő, aki nem félt megkérdőjelezni és megváltoztatni az életét megszabó kereteket.

A 110 éve, New Jersey államban született Virginia Apgar már középiskolásként eldöntötte, hogy orvos lesz. A Columbia Egyetemen tanult tovább,

Apgar 1966-ban vizsgál egy kisbabát – tesztjét ekkor már számos kórházban használták

és az álma az volt, hogy sebészként dolgozzon. Az 1930-as években azonban még mindig szinte szentségtörésnek számított egy női sebész gondolata, rezidensként főorvosa le is beszélte arról, hogy megpróbálkozzon ezzel, helyette inkább az aneszteziológiát ajánlotta neki, mert úgy gondolta, e területen komoly előrelépések várhatók a következő években. Az orvosnő a háború okozta orvoshiány idején a Columbia Egyetem Aneszteziológiai Tanszékének vezetője lett (első nőként kapott ilyen magas beosztást), és tanárként, szervezőként, adminisztrátorként és persze gyakorló orvosként is egyszerre nyújtott kiemelkedő teljesítményt. Altatóorvosként sok szülésnél is jelen volt, és megfigyelte, hogy a szülészek gyakran nem tudják eldönteni, milyen is egy újszülött állapota. Szubjektív döntéseik pedig sok tragédiához vezettek: voltak olyan – Apgar szerint – megmenthetőnek tűnő újszülöttek, akiket életképtelennek minősítettek és gyakorlatilag a sorsukra hagytak, más csecsemőket pedig annak

›

ellenére engedtek haza, hogy nem voltak megfelelő állapotban, közülük is sokan meghaltak orvosi segítség nélkül.

Apgar azt is észlelte, hogy miközben a gyermekhalandóság általában erősen csökkent az Egyesült Államokban a 20. század elejétől, az újszülöttek körében szinte alig változott. Megfigyelt, kutatott, és végül 1953-ban állt elő egy olyan pontozási rendszer ötletével, amelynek segítségével gyorsan és objektíven eldönthető, milyen állapotban is jött világra egy kisbaba. A rendszer öt szempont szerint (szívverés, bőrszín, légzés, végtagmozgás, reflexek) pontozza az újszülötteket, a problémamentes csecsemők minden kategóriában 2, kisebb hiányosságok esetén 1, nagyobb gond esetén 0 pontot kapnak. Az értékelést a szülés utáni percekben többször is elvégzik, és az elért pontszámok alapján határozzák meg, mennyire tekinthető egészségesnek a baba (általában a 10-ből 7 pont feletti értékeket szokás megfelelőnek tekinteni).

A teszt kiváló eszközt adott a szülészek kezébe, hogy gyorsan eldöntsék, melyik gyereknek van szüksége további vizsgálatokra, esetleg beavatkozásra. Hosszabb távú előnye volt az is, hogy rendszeres feljegyzésével lehetségessé vált a szülések, illetve az újszülöttek statisztikai összehasonlítása, ezáltal pedig bizonyos kockázati tényezők beazonosítása – például így fedezték fel azt, hogy az altatásban végzett császármetszéses szülések sokkal veszélyesebbek az újszülötteknek, mint a spinális érzéstelenítéssel végzettek. Bár természetesen más tényezők is közrejátszottak benne, de az Apgar-teszt 1960-as évekbeli elterjedése, majd kötelezővé tétele utáni tíz évben nagyjából felére esett vissza az újszülöttek halálozási aránya Amerikában. Apgar sebész ugyan nem lehetett, de a teszten kívül is számos fontos eredményt ért el, díjak sokaságát kapta. Férjhez nem ment, saját gyereket nem vállalt, de túlzás nélkül milliók életét mentette meg, sőt 1974-es halála óta is minden nap újszülöttek ezreit vizsgálják meg az általa kifejlesztett módszerrel.

1944. június 13.

Repülő bosszú

A brit polgári lakosságon akarta Hitler megtorolni a partraszállás sikerét

A németek már 1936 végétől dolgoztak egy pilóta nélküli „repülő bomba" kifejlesztésén. Az hamar kiderült, hogy az eredeti tervek szerinti, távirányítással, nagy távolságból, mégis nagy pontossággal célra vezethető bomba a kor technológiájával nem lenne megvalósítható, de a projektet 1941-ben mégis újraindították, szerényebb célkitűzésekkel.

A Fieseler vállalatnál folyó fejlesztés a Fi-103 kódnevet kapta, az immár csak az előre programozott célra rávezető rendszerrel felszerelt, pilóta nélküli repülő első, saját hajtóművel végrehajtott próbájára 1942 decemberében került sor.

Miközben egyre nagyobb károkat okoztak Németország területén a szövetséges bombázások, a Fi-103 harci bevetését újra és újra elhalasztották. A kilövésre szervezett első alakulatot 1943 novemberében állították fel, de a parancs továbbra sem érkezett meg. Aztán megtörtént a partraszállás, és Hitlernek hamar rá kellett döbbennie, hogy a Wehrmacht nem fogja néhány nap alatt a tengerbe szorítani az angolszász csapatokat. Ekkor született meg a döntés a fegyver bevetéséről, amit az is igencsak sürgőssé tett, hogy a Fi-103-asok kis hatótávolsága miatt csak addig lehetett velük például Londont elérni, amíg a németek még tartották a La Manche csatorna partvidékének egyes részeit.

V-1 szárnyas bombát tolnak a kilövőállásba 1944 nyarán

Ekkor kapta a fegyver a jól ismert nevét is: Vergeltungswaffe-1, azaz Megtorlófegyver-1. Az első támadásra 75 éve, 1944. június 13-án került sor. Ezen a napon tíz „robotrepülőgépet" lőttek ki, ezek közül az első London Mile End negyedében, egy vasúti híd közelében csapódott be, nyolc civil életét követelve. Ettől kezdve a kilövőállások 1944. októberi elfoglalásáig majdnem minden nap megszólaltak a légvédelmi szirénák Nagy-Britanniában, előfordult olyan nap is, amikor száznál is több V-1 indult útnak. A tulajdonképpen egy kezdetleges robotpilótával, egy pörgettyűs iránytű segítségével magát célra vezető, nagyjából 640 km/h-s sebességgel repülő, 850 kilogrammos robbanófejet szállító, pulzáló sugárhajtóműves gép azonban messze nem volt az a csodafegyver, aminek a náci propaganda beharangozta. A kilőtt V-1-esek nem kis hányada eleve a cél közelébe sem jutott, a brit légvédelem és légierő is hatékonyan vadászott rájuk az első sokk után kidolgozott módszerekkel. Tény, hogy kis hatékonyságuk ellenére az 1943 óta még szórványos támadásokat sem elszenvedő londoniak biztonságérzetét jelentősen rombolta ez a fenyegetés, de a háború menetére semmi hatással nem volt.

A szövetségesek előrenyomulásával aztán a V-1 támadások is elültek, később a belga nagyvárosok ellen vetették be a németek a megmaradt darabokat. Szerepét a nehezebben megállítható ballisztikus rakéta, a V-2 vette át, összességében szintén nem sok eredménnyel. Ahogy nagyobb testvére, az amerikai és áttételesen a szovjet rakétaprogramban is döntő szerepet kapó V-2, a V-1 is inkább a hidegháborús fegyvereinek prototípusaként szolgált, megoldásai és a szerzett tapasztalatok sokat segítettek az első amerikai robotrepülőgépek tervezőinek.

WIKIMEDIA

Oriana Fallaci hosszú útja

A század riporter-ikonja a partizánmozgalomban kezdte és a szélsőséges iszlámellenességnél fejezte be

Nem vesztegette az időt, korán tett érte, hogy legendává váljék. Egyszerű iparoscsaládban született Firenzében, 1929. június 29-én. Az erősen baloldali érzelmű család tagjai a toszkánai antifasiszta mozgalmak aktív részesei voltak. Műbútorasztalos édesapja a háború idején beállt a partizánok közé, és a 14 éves Oriana oda is követte apját, az *Igazság és Szabadság* nevű ellenálló szervezetben végzett tevékenységéért vitézségi érdemrendet kapott.

Falta a könyveket, s részben újságíró nagybátyja, Bruno Fallaci hatására kezdett írni. 17 évesen egy firenzei napilap munkatársa lett, és rámenősségére már korán felfigyeltek. Beiratkozott az orvosi egyetemre – tandíját a honoráriumaiból fizette, és nyelveket tanult. Két év után otthagyta az egyetemet, hogy csak az írásnak adja át magát. A szó legjobb értelmében hamar sztárriporter lett – azt írták róla, hogy neki nem lehetett nemet mondani, olyanokat is szóra bírt, akik előtte elzárkóztak a nyilvános interjúk elől. A *L'Europeo* és az *Epoca* című magazinok közölték szenzációszámba menő beszélgetéseit, illetve riportjait az olasz művészvilág és politika legismertebb személyiségeivel: a Marcello Mastroiannival, Federico Fellinivel, Sophia Lorennel – utóbbival találkozásuk után valódi barátság alakult ki – készített interjúi bejárták a világsajtót. A római elit után következett Hollywood világa: Kim Novak, Jayne Mansfield, Orson Welles, Alfred Hitchcock, Clark Gable, Sean Connery – néhányan a listáról. És persze az európai ikonok: Jean-Paul Sartre vagy Salvador Dalí, akit Franco iránti rokonszenve miatt egyáltalán nem kedvelt meg.

A hatvanas évek második felében belevetette magát a politikába – és a háborúkba. Haditudósító volt a második pakisztáni–indiai háborúban, majd ott volt a vietnámi hadszíntéren, később az iraki fronton. Ahol lehetett, az első vonalban maradt. 1968-ban a mexikói diáktüntetésen három golyót kapott. Írásaiért a legrangosabb lapok versengtek: a *The Times*, a *Life*, a *The New York Times*. Riportalanyaiból óriás tablót lehetne kirakni az akkori világpolitika főszereplőinek bemutatására: Indira Gandhi, Golda Meir, Jasszer Arafat, Zulfikár Ali Bhutto, Willy Brandt, a dalai láma, Reza Pahlavi sah, Henry Kissinger, Nguyễn Văn Thiệu dél-vietnámi elnök, Võ Nguyên Giáp, a legendás észak-vietnámi tábornok, Khomeini ajatollah, Teng Hsziao-ping, Andreasz Papandreu, Hailé Szelasszié etióp császár, Lech Wałęsa, Moammer Kadhafi – a lista messze van a teljestől.

Egyszerre volt kíméletlen és türelmes riporter. Kissinger úgy emlékezett vissza a vele való beszélgetésre – amelyen a riporter kicsikarta a külügyminiszterből, hogy a vietnámi háború „értelmetlen" volt –, mint a „legkatasztrofálisabb interjúra, amelyet valaha is megélt". Az egyik legemlékezetesebb interjúja Khomeinivel volt. Tíz napot kellett várakoznia, és csak csadorban járulhatott a vallási vezető elé. Feszült hangulatban, éles

Khomeininál, 1979-ben

hangon ütköztek össze – és a témák közül nem maradhatott ki a csador. Fallaci megkérdezte, hogyan lehet csadorral úszni? „A mi szokásaink nem tartoznak önre – válaszolt Khomeini. – Ha nem szereti az iszlám öltözetet, nem kényszerül hordani azt, mert az mindenekelőtt a fiatal csinos nők számára készült." „Nagyon jó, miután ön ezt mondta, azonnal le is veszem ezt a középkori hülye öltözéket" – vágott vissza, és levette a fátylát. A vita ellenére úgy beszélt az ajatollahról, hogy ő volt a „legkedvesebb idős ember", akivel valaha is találkozott, és egyenesen Michelangelo Mózeséhez hasonlította.

Negyven legfontosabb interjúját *Interjú a történelemmel* címmel gyűjtötte össze. *A haszontalan nem* című riportkötetében – több más könyve mellett ez is megjelent magyarul – az ázsiai nők életét mutatja be, riportkönyvet írt a NASA-nál tett látogatásáról is *Amikor meghal a Nap* címmel.

A hetvenes évek második felétől felhagyott a riporterséggel, és könyveket írt. 1975-ben jelent meg a *Levél egy soha meg nem született gyermekhez* – ez is olvasható magyarul –, amely az abortuszról, az anyaságról és a családról szól. Magánéletéről soha nem beszélt a nyilvánosság előtt. Egyetlen kapcsolata volt, amelyről tudhatott a világ: három évig élt együtt Alexandrosz Panagulisz görög költővel és politikai aktivistával, akivel egy interjú során ismerkedett meg. Amikor Panagulisznak a görög junta elől menekülnie kellett, Firenzében éltek együtt. A költő 1976-ban egy fölöttébb gyanús autóbalesetben halt meg, két nappal azelőtt, hogy nyilvánosságra hozta volna a „fekete ezredesek" rendőrségét terhelő bizonyítékait. 1981-ben Fallaci róla írta meg az *Egy ember* című könyvét.

A kilencvenes évektől New Yorkba költözött, s a legrangosabb amerikai egyetemeken, a Yale-en, a Harvardon, a Columbián tanította az újságírás mesterségét. A szeptember 11-i merénylet radikálisan megváltoztatta világfelfogását. A *Corriere della Sera*ban megjelent cikkében – nyugodtan mondhatjuk – szélsőségesen iszlámellenes hangot ütött meg. Azt írta, hogy tíz imámból kilenc „a terrorizmus szellemi vezetője", hogy „Allah fiai ahelyett, hogy hozzájárulnának az emberiség haladásához, azzal töltik az idejüket, hogy napjában ötször imádkoznak", továbbá, hogy „a muzulmánok úgy szaporodnak, mint a patkányok, és fenyegetik a nyugati demokráciák értékeit". Nézetei később tovább élesedtek, esszéi vad, iszlámellenes filippikák, a francia kiadók visszautasították könyvei megjelentetését. A szélsőjobb anyatejként szívta fel szavait, a másik oldal szerint romba döntötte egész életművét.

Három kötetben megírta a világról szóló önvallomását is. A *Harag-trilógia* harmadik kötete utószavának az *Apokalipszis* címet adta. Az utolsó éveiben a katolicizmushoz erősen közeledő – magát keresztény ateistának valló – egykori radikális diktatúraellenes „száguldó riporter" a legszélsőségesebb iszlámellenes pártok ikonja lett. 2006. szeptember 15-én szülővárosában, Firenzében halt meg. Sírköve mellett ott van Alexandrosz Panagulisz emléktáblája is. ■

Röviden

2019. JÚNIUS

ANTROPOLÓGIA

„Vár állott, most kőhalom..." Thászosz *agorájának* romjai. Az ókori szigetállam feletti uralomért a legnagyobb hatalmak csaptak össze

Egy erőszakos ókori hatalomváltás

Az égei-tengeri Thászosz szigetén feltárt ókori temetőben lévő maradványokból archeológiai és antropológiai módszerekkel több előremutató megállapításra jutottak a tudósok. Módszereiben is különleges az a rekonstrukció, amelynek során az egyik személy halálának körülményeit társadalomtörténeti és igazságügyi orvosszakértői kontextusba tudták helyezni

THÁSZOSZ AZ ÉGEI-TENGER legészakabbi szigete, amelynek jelentősége meghazudtolja viszonylag kicsi, 380 km²-es területét. Már az őskorban lakott volt, a bronzkorból jelentős építkezésekről maradtak fenn régészeti bizonyítékok, ebből az időből származnak az első ismert temetkezések is. Később a föniciaiak is betelepedtek – a sziget aranybányái jelentős vonzerőt jelenthettek számukra –, a legenda szerint az ő vezetőjükről kapta a nevét Thászosz. I. e. 650 körül azután a Kükládok szigetcsoporthoz tartozó, jóval délebbre fekvő Párosz szigetéről érkeztek gyarmatosítók. A szigetről és történelmi szerepéről több görög történetíró, így Hérodotosz és Thuküdidész is említést tesz, hiszen gazdagsága révén – a szárazföldön is birtokába került néhány komolyabb aranylelőhely, ezenfelül bora és gyümölcsei is keresett árunak számítottak – politikai jelentősége is nőtt, és a gyakori háborúskodások következtében az uralkodói elit is többször cserélődött.

A Perzsia elleni ión felkelés idején (i. e. 499–493) esett át az első jelentősebb, a krónikákban is megörökített ostromon, a perzsa uralom végét követően az Athén vezette déloszi szövetséghez csatlakozott, ám a görög polisszal is összerúgta a port, amely kétéves ostromot követően bevette a megerősített thászoszi fővárost. Ez nagyjából i. e. 463-ban történt, a rájuk kirótt adók és békefeltételek alaposan megrendítették a thászosziak jólétét, és véget vetettek szárazföldi befolyásuknak is. Néhány évtizeddel később Athén elleni lázadásuk lakedaimóni fennhatósághoz vezetett, ám i. e. 407-ben az athéniak Thraszübulosz vezetésével restaurálták hatalmukat. Az Athén és Spárta, valamint szövetségeseik közötti peloponnészoszi háború (i. e. 431–404) során még néhányszor gazdát cserélt a Fekete-tengerhez közel eső, katonai és kereskedelmi szempontból is stratégiai ponton elhelyezkedő szigetállam. Később a makedón és a Római Birodalom vetekedett fennhatóságáért, és bár hosszabb-rövidebb időszakokra elnyerte függetlenségét, az i. sz. 4. századtól a Keletrómai Birodalom, később Bizánc uralma alá került.

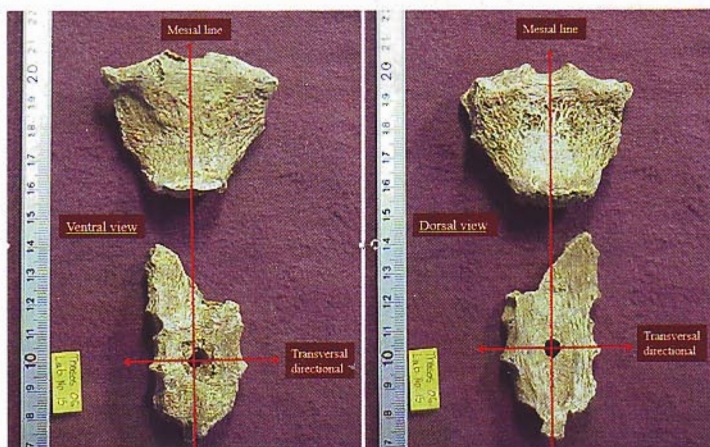
Nagy valószínűség szerint a hellenisztikus korban bekövetkező egyik erőszakos elitcsere áldozata lett az a javakorabeli férfi is, akit Thászosz ókori temetőjének egyik mészkősírjában találtak a régészek. A többtucatnyi, főként családi sírban az i. e. 4–1. század között elhunytakat, a csecsemőtől az aggastyánig a legkülönfélébb korosztályhoz tartozó nőket, férfiakat, gyermekeket helyeztek nyugalomra. A feltárásra 2012-ben került sor, azóta számos részletet tisztáztak a szakemberek a szigeten élők – és a korabeli görögség – életkörülményeit illetően, egy önállóan eltemetett férfi

I. e. 411–404 között vert thászoszi ezüstpénz *(tritartemorion)*, szatírfejjel, illetve delfinekkel

maradványai azonban különösen felkeltették a figyelmüket. *Anagnostis Agelarakis*, a New York-i Adelphi Egyetem antropológiaprofesszora beható vizsgálatnak vetette alá a csontokat az elmúlt néhány évben, megállapításait az *Access Archeology* című szaklapban nemrégiben hosszú tanulmányban publikálta. A tetem csontjainak, fogainak, ízületeinek tanulmányozásából arra a következtetésre jutott, hogy legalább 50–55 esztendős, sőt talán 60 év feletti kort élt meg az illető. Igen robusztus testfelépítésű volt, különösen felsőteste és végtagjai mutatták erős izomzat nyomát, valószínűleg foglalkozásából és életmódjából adódóan is állandó, nagy erőkifejtést igénylő fizikai megpróbáltatásnak volt kitéve. Erősen valószínűsíthető – már a temetőben elfoglalt pozícióból is – a hajózáshoz kötődő tevékenység.

A csontokat a Thászosz Szigeti Régészeti Múzeumban tisztították meg, amikor különös elváltozásra lettek figyelmesek a szakemberek. A férfi *sternumán*, azaz mellcsontján alul egy igen szabályosnak tűnő lukat fedeztek fel, amelyről először azt feltételezték, az emberek mintegy 5 százalékát érintő csontfejlődési rendellenesség következtében alakult ki. Az érintettek nagy részénél tünetmentes fejlődési rendellenesség adott esetben fájdalmas és veszélyes következményekkel is járhat. Ebben az esetben azonban egyik eshetőség sem állt fenn. „Azonnal nyilvánvaló lett – írja tanulmányában az antropológusprofesszor –, hogy ez az eset nem a szegycsonti hasadék fejlődési rendellenességéhez tartozik, hanem mechanikus módon okozott nyílás, amely egy teljesen áthatoló alsó szegycsonti sérülés következtében keletkezett." A mellcsont alsó részén egy hétoldalú bemeneti nyílást lehet látni,

Az áldozat mellcsontjának részlete, rajta a hétoldalú, szabályos lyukkal, amelyen keresztül a halálos döfés érte

BALRA: **A ballisztikus modell, amellyel meghatározták a rekonstruált és bronzból kiöntött fegyver, a *styrax* szúrásának erejét és irányát**

amely nem mutatta gyógyulás jelét. Magyarán a férfit leszúrták.

Az antropológus és munkatársai nem elégedtek meg a diagnózissal, részletesen megvizsgálták azt is, pontosan milyen fegyverrel hajtották végre az emberölést. A seb alakjából a fegyver alakjára következtetve háromdimenziós viaszmodellt készítettek erről a bizonyos tárgyról, majd az ókori eljárást imitáló bronzötvözetből formába öntötték a fegyvert. Az eredmény beigazolta a feltevést: egy szúrólándzsa nyelének alsó végén elhelyezkedő tüske, úgynevezett *styrax* okozta a sérülést. A rekonstruált fegyvert ballisztikus modellen kísérleteknek vetették alá, hogy a halálos döfés irányát és erejét meghatározzák.

Minden jel arra mutatott, hogy a fegyvert nem távolról dobták az áldozat mellkasába, nem is közelharc közben döfték le vele, hanem szabályos kivégzésről van szó. A férfit mozgásképtelen állapotban érte a végzetes szúrás, vagy a falhoz rögzítették, esetleg kezét a háta mögé kötözve hanyatt fektették „annak érdekében, hogy precíz, anatómiai szempontból kiszámított módon, megfelelően pozicionálva egy jól irányzott ütést mérjenek a mellkas alsó gátorközére". Ennek eredményeként a közvetlen közelről, a mellkasra nyomva végrehajtott, igen erőteljes szúrás a mellcsonton teljesen áthatolva átszakította a férfi tüdejét és a szívburkot, így nagyon hamar – alig egy perc leforgása alatt – elvérzett, és beállt a halál. Igen valószínű – állítja a tudós –, hogy „kidolgozott kivégzési eljárásról" beszélhetünk.

Mivel külön sírba, ám a családi sírok közvetlen közelébe temették, esetét nyilvánvalóan külön kezelték, ám a tisztességes eltemetés rítusát nem tagadták meg tőle. Ebből nyilvánvaló, hogy nem vetették ki szimbolikusan a közösségből, azaz nem követhetett el olyan főbenjáró bűnt, árulást a közösség – az uralkodó elit – ellen, amiért szabályos perben elítélték és törvényen kívül helyezték volna. Ez esetben eltüntették volna a nyomait is, nem kerülhetett volna az ókori polisz temetőjébe. Temetési felajánlásként a régészek egy vasból készült vakarót is találtak a sírjában, ami megerősíti a feltételezést, hogy az áldozatot nem vetette ki magából a szigetállam közössége.

A görög történetíróktól tudjuk, hogy az Athén elleni thászoszi felkelést i. e. 407-ben Thraszübulosz erőszakkal fojtotta vérbe, amelynek során számos kivégzést is eszközöltek, és igaz ez az ezután következő spártai uralomra is. I. e. 338-ban II. Philipposz makedón király az athéniaktól hódította el a poliszt, III. Alexandrosz (Nagy Sándor) halálát követően pedig különösen zavaros időszak vette kezdetét az Égei-tengeren. Az egyik ilyen rezsimváltás idején, esetleg Thászosz idegen hatalom általi meghódítása során ölhették meg e férfit is. Halálának és eltemetésének körülményei azonban azt sejtetik: bár fogsága alatt némileg leromlott a fizikai állapota, tiszteletben tartották státuszát, és „méltó ellenfélként" bántak vele.

A tanulmány megállapításai és vizsgálati módszerei bepillantást engednek a görög poliszok társadalmának néhány kulcsfontosságú eseményébe, és alapul szolgálhatnak nem csupán további antropológiai megállapításoknak, hanem az életmódra, hatalomváltásra, az elhunytakkal kapcsolatos vallási és politikai hiedelmekre, szokásokra irányuló komplexebb kutatásoknak is. ■

TALLÓZÓ

Révület és gyógyítás növényekkel

A NEGYEDÉVES *ÓKOR* FOLYÓIRAT tavalyi utolsó számában a módosult tudatállapot elérésének technikáit vizsgálja történelmi horizonton. *Diana L. Stein* írása az ókori keleti társadalmak stimulánsairól értekezik, *Gyulai Ferenc* és *Kenéz Árpád* a hazai régészeti-növénytani adatok között keresi a tudatmódosító növényeket.

A társadalmi érintkezés során már a hagyományos társadalmakban is ismert volt a stimuláns szerek használata a közösségi összetartozás erősítésére, ceremóniák és rituálék végrehajtására. De mit mondanak az írott források és a régészeti anyagok a hallucinogének és narkotikumok használatáról? Az ókori keleti források számos formában tárgyalják a növényeket és használatukat, az első orvosi receptek az i. e. 3. évezredből, Ebla városából származnak – szögezi le *Diana L. Stein*, a londoni Birkbeck Egyetem tanára. A releváns ékírásos információk többsége az i. e. 1. évezredből való, a gyógyszerkönyvekben rengeteg növény feldolgozásáról, tulajdonságairól olvashatunk, ezek közül némelyiket isteninek, szentnek tartották. A legkülönbözőbb módon (kenőcsben, füstölve, kifőzve, szárítva, por alakban stb.) használták fel ezeket, közülük tudatmódosítókat is alkalmaztak nyugtatásra, fájdalom, félelem, pánik, gátlások stb. ellen. Csak a beavatottak, a mai gyógyszerészek távoli elődei férhettek hozzá ezekhez a leírásokhoz. Az archeobotanikai adatok eligazítanak abban is, az ókori Keleten melyek voltak a leggyakoribb hallucinogének: Egyiptomban például kék liliomra, Libanonban kígyósziszre, Cipruson ópiumra, a mai Törökországban a kenderre utaló maradványok kerültek a régészek kezébe. Testi és lelki bajokra is alkalmazták őket, egy i. e. 4. századi, Jeruzsálem melletti sírban talált, szülésbe belehalt lány hasában cannabisnyomokat fedeztek fel.

Az ókori Keleten a rituális szertartások gyakori velejárói voltak a mentális és érzékszervi stimulánsok

Emellett persze tárgyi leletek is alátámasztják a stimulánsok használatát: az ún. Kura-Araxes edények, amelyek i. e. 3500-ra Kelet-Anatóliában elterjedtté váltak, különös figyelmet érdemelnek, hiszen a közösség rituális életének fontos részét alkották. Díszítőmotívumaik igen érdekes, a révület különböző szintjein észlelt vizuális élményeket képeznek le, amelyek a révület klinikailag azonosított három stádiuma szerint is csoportosíthatók. Nagy valószínűséggel a szentnek tartott légyölő galóca hallucinogén ingereivel hozhatók ezek összefüggésbe. A Zagrosz és Taurosz hegységek lábánál fekvő, i. e. 4–3. évezredi települések pecséthengerein található különleges, egyedi mintázatok szintén a révület első neuropszichológiai szakaszának feleltethetők meg. A pecsétlők igen személyesek voltak, tulajdonosukat a sírig elkísérték. Ez a vidék a kender természetes élőhelye, táplálékként, olajként, kötélkészítésre és intoxikációs szerként is alkalmazták. A pecsétlőkön olyan állatokat láthatunk, amelyek az elfogyasztott pszichotróp növények hatása alatt állnak, a közöttük feltűnő, lakomázó, olykor állatokat utánzó, látomáskat átélő emberek minden bizonnyal az ő viselkedésüket megfigyelve vették magukhoz a tudatmódosító szereket. Az ókori Keleten a rituális szertartások gyakori velejárói voltak tehát a mentális és érzékszervi stimulánsok, s ahogy a pecséthengerekről, faldíszekről, királyi jelvényekről kiderül, borral, sörrel, zenével és tánccal vegyes, eksztatikus rítusok során kerültek elő.

A Kárpát-medencei régészeti anyagban sem ismeretlenek a gyógy- és kultikus növények, számos hallucinogénről van tudomásunk, köztük erősen mérgezőről (szédítő vadóc), halálosan mérgezőkről (bürök, beléndek, csábítófű), bódító és gyógyító növényekről (kender, mák, csattanó maszlag). Mai tudásunk szerint – írja a gödöllői Szent István Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára, *Gyulai Ferenc* és az agrármérnök, archeobotanikus *Kenéz Árpád* – a hazai régészeti ásatásokból az alábbiak magvai, maradványai kerültek elő: apró- vagy folyondárszulák, ádáz, bolondító beléndek, csattanó maszlag, ebszőlő csucsor, foltos bürök, kender, mák, pipacs. Néhány régészeti korszak különösen gazdag hallucinogén tulajdonságú növényekben, ilyen például a késő bronzkor, a késő középkor és a kora újkor.

Az apró- vagy folyondárszulákból gyomor- és bélhurut kezelésére tinktúrát készítettek, alkalmasint kenyérként is használták lisztes magjait, s avar és honfoglalás kori sírokból is előkerült. Az igen mérgező ádáz gyógynövényként is ismert volt, hallucinációkat okozott, s a Kárpát-medencében a római császárkori szarmata lelőhelyeken találtak belőle. A beléndek részegséget, izgatottságot, de mély álmot és gutaütést is okozhatott, a boszorkánykonyha vágyfokozó, varázsló alapanyaga lett, és ez fordul elő a leggyakrabban a hazai leletanyagokban, minden régészeti korban. A csattanó maszlag hallucinogén hatása is régóta tudott, a zavartságtól, bódultságtól a kómás állapotig, boszorkánykenőcsként és bájitalként, valamint a népi gyógyászatban alkalmazták, és a kora újkorban, Hollókő várában került elő nagyobb mennyiségben, ami tudatos használatra utal.

Ami az ebszőlő csucsort illeti, valamennyi régészeti korban jelen volt, a bürök csak szórványosan, s inkább a késő Árpád-korban, a közép-ázsiai, szkíták és szarmaták által elterjesztett kender a szarmata és avar kori lelőhelyeken, a mák leginkább a késő középkorban és a kora újkorban. A pipacs a budai Szent György téri volt Teleki-palotából került elő nagyobb számban, végül a fájdalomcsillapításra is használt, erősen mérgező szédítő vadóc a késő bronzkort érintő ásatásokon bukkant fel hazánkban. ■

TALÁLT TÁRGYAK

Az online értékesítés átformálja a műkincspiacot

A BRITISH MUSEUM MŰKINCSTÁRÁNAK szakértője, *Ian Richardson* fejti ki, milyen változások zajlottak le az elmúlt időszakban a leletek értékelésében, és mi a teendő, hogy a múzeumok is hozzájuthassanak az újonnan talált kincsekhez.

Angliában, Walesben és Észak-Írországban 1996-ban vezettek be egy új, a kincsnek minősülő értékes leletekre vonatkozó törvényi szabályozást. A törvény hatályba lépése előtt évente nagyjából 25 kisebb lelet előkerülését regisztrálták a szigetországban, ez a szám azóta mintegy ezerre emelkedett. A törvény előírja, hogy elsőként a közgyűjtemények tehetnek ajánlatot a „kincsként” definiált tárgyra. Ennek köszönhető, hogy az elmúlt 20 évben a brit múzeumok mintegy ötezer ilyen kincsre tehettek szert.

Nemcsak a leletek növekvő száma, de az online értékesítési felületek (Facebook, eBay, Marketplace stb.) és speciális aukciós portálok használatának elterjedése miatt azonban változtatni kell a jogi szabályozáson. A jelenlegi definíció szerint a legalább 300 éves és minimum 10 százalékban nemesfém felhasználásával készült tárgy minősül kincsnek. Ideje azonban áttérni arra, hogy tényleges értékük alapján becsüljék fel a műkincseket. Ebben az esetben a képen látható, rézötvözet római sisak is kincsként lett volna regisztrálva, és nem veszett volna el a múzeumok számára. (A 2010-ben egy amatőr fémdetektoros kincskereső által talált leletre nem alkalmazták a törvényt, ezért is vehette meg a Christie's aukcióján egy ismeretlen műgyűjtő 3,6 millió dollárért.) A brit kormány által előterjesztett új törvénytervezet értelmében az 1714 után készült bármely lelet nem minősül kincsnek, a megszentelt egyházi földeken találtak viszont kivételnek számítanak.

A tervezett változtatások következtében – melyek megszabják a leletek bejelentésének, megvásárlásának, értékelésének és az esetleges jutalom kifizetésének módját a megtaláló, illetve a földtulajdonos számára – a következő években számos újabb értékes műtárggyal gazdagodhatnak a közgyűjtemények. **H**

A 2010-ben egy fémdetektoros kincskereső által megtalált és igen magas áron értékesített római sisak az i. sz. 2–3. században készült

MÉG RÖVIDEBBEN

Történelmi kishírek a nagyvilágból

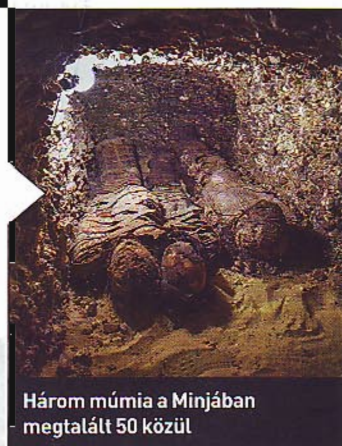
Stonehenge hatalmas kövei közül többet tenger helyett szárazföldön vihettek jelenlegi helyükre

Szárazföldön szállították Stonehenge köveit

Régészek szerint a nem Stonehenge környékéről származó kőtömbök közül az építménytől 240 kilométerre fekvő walesi bányából nem vízi úton – ahogy eddig hitték –, hanem szárazföldön szállították a köveket. Az *Antiquity* szaklapban publikált tanulmány szerint a Preseli-hegység északi részén lévő fejtésből származnak a kövek, így a szárazföldi út ebben az esetben kézenfekvőbb volt a vízinél.

50 egyiptomi múmiát találtak Kairótól délre

A Minja kormányzóság sivatagos részén négy sírkamrát tártak fel nemrégiben, amelyben 50 múmiát fedeztek fel, köztük 12 gyerek maradványait. A Kairótól délre fekvő vidéken 9 méter mélyen sziklába vájták a kamrákat, amelyek egy fontos középosztálybeli család nyughelyeként szolgálhattak a Ptolemaida-dinasztia uralkodása idején (i. e. 305–30). Cserépedényeket és papiruszokat is találtak a helyszínen.

Három múmia a Minjában megtalált 50 közül

1845 körül készült portré az író feleségéről, Catherine Dickensről

Dickens tébolydába akarta záratni a feleségét?

Újonnan megtalált levelekből az derül ki, hogy Charles Dickens megpróbálta elmegyógyintézetbe küldeni a feleségét, akivel megromlott a viszonya. Catherine szomszédja, Edward Dutton Cook egyik levelében azt írja, 1858-ban – ekkor költözött végleg külön a házaspár – Dickens megvizsgálta annak lehetőségét, hogy egy chiswicki tébolydába küldje nejét, hogy folytathassa viszonyát Ellen Ternan színésznővel.

Az afrikai katonáknak kevesebbet fizettek a háborúban

A brit parlament munkáspárti képviselői felszólították a kormányt, kérjen bocsánatot és fizessen kárpótlást a második világháború idején a brit hadseregben szolgáló afrikai katonáknak. Egy nemrég előkerült dokumentum szerint ugyanis nekik harmadannyi zsoldot fizettek, mint a fehéreknek. Penny Mordaunt miniszter elismerte az egyenlőtlenség tényét.

A 11. kelet-afrikai hadosztály katonái Burmában, 1945-ben

MÚZEUM

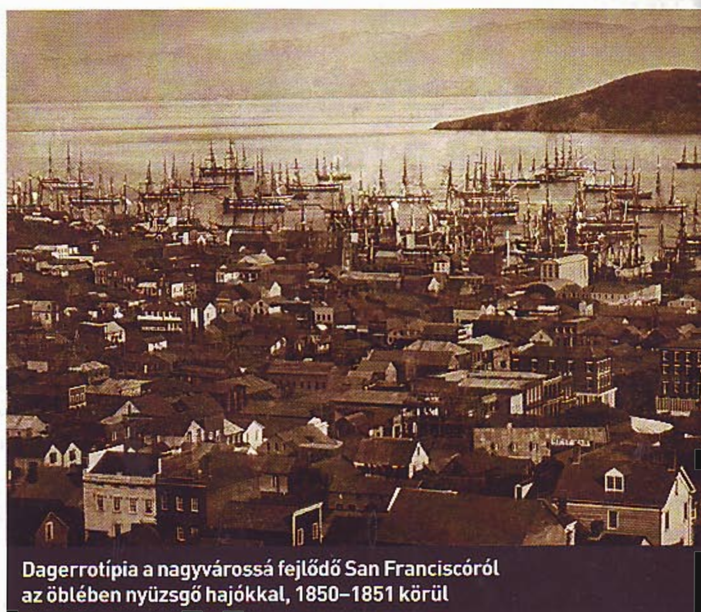
A kaliforniai aranyláz és a magyarok

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM nemrégiben bemutatott „Aranyásók Kaliforniában" című kiállításához kapcsolódva érdemes bepillantani az első világméretű aranyláz kulisszái mögé, ahol magyar vonatkozásokra is bukkanhatunk.

Kalifornia területe 1848 elején még ténylegesen a Vadnyugat része volt. Bár a mexikói–amerikai háború (1846–1848) utáni béke értelmében amerikai birtokká vált, de csak 1850-től lett az Egyesült Államok teljes jogú tagállama. A javarészt őslakosok által lakott területen kevés európai telepes élt. Egyike volt ezeknek John Sutter, akinek colomai birtokán került felszínre 1848. január 24-én, fűrészmalomépítés közben az első aranyrög. Bár a tulajdonos, félve a betelepülő kalandoroktól, megpróbálta eltitkolni szerencséjét, nem járt sikerrel. A hír gyorsan terjedt. Előbb a közeli telepesek, aztán a hajózási útvonalak mentén élők, majd az amerikai lakosság és a világ többi része is értesülést szerzett a gazdag aranylelőhelyekről.

A hét évig tartó aranyláz során, a meggazdagodás reményében mintegy 300 ezer ember utazott Kaliforniába, ám tehetőssé csak kevesen váltak közülük. A települések gyors növekedésnek indultak, a falusias San Francisco lakossága két év alatt huszonötszörösére duzzadt. Ezzel együtt rohamosan fejlődött a terület infrastruktúrája, vasúton is megközelíthetővé vált a nyugati part, majd a jogrend is megszilárdult. Az aranyéhség legnagyobb vesztesei azonban az őslakosok lettek, a behurcolt betegségek, az éhínség és a népirtás következtében többségük elpusztult. Kaliforniában kétféle technikával jutottak az aranyhoz. A folyókból mosták az aranyhomokot vagy -szemcsét, a hegyekben pedig bányászat révén jutottak hozzá az aranyrögökhöz. Ahogy fogyatkozott a felszíni nemesfém és nehezedett a hozzáférés, egyre fejlettebb módszereket alkalmaztak. Az első öt évben így csaknem 370 tonna aranyat termeltek ki.

Az 1848–1849-es magyar szabadságharc leverése után néhány volt honvédtiszt is ide érkezett szerencsét próbálni. Műszaki és természettudományos ismeretüknek köszönhetően Wass Sámuel gróf, Molitor Ágoston és Uznay Károly 1851-ben megalapította a Wass, Molitor & Co. nevű céget, amely bányamérnöki, nemesfémolvasztási és -hitelesítési feladatokat látott el. Piaci előnyük a legmodernebb technológiák alkalmazása volt, aminek segítségével – az Egyesült Államok hivatalos finomítójával szemben – 48 órán belül vállalták a beadott nyersarany feldolgozását, rudakba öntését.

Dagerrotípia a nagyvárossá fejlődő San Franciscóról az öblében nyüzsgő hajókkal, 1850–1851 körül

Rövidesen, szövetségi pénz hiányában, helyi pénzt, 5, 10, 20 és 50 aranydollárosokat bocsátottak ki, napi szinten 7-8 ezer dollár értékben. Ezekből az 1852 és 1855 között vert aranypénzekből Wass Sámuel, még hazatelepedése előtt, egy-egy példányt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, amiből ma három darab található a gyűjteményben. Jelentőségük a ritkaságuk mellett rendkívül jó minőségükben rejlik, a használatból eredő kopás csekély mértékben látszik rajtuk.

Kiváló minőségüket (Uncirculated) a világ legnagyobb független tartásfok-minősítő cége, a müncheni székhelyű Numismatic Guaranty Corporation is bevizsgálta és megerősítette. A 10 és az 5 dolláros a világon a legépebben maradt darab, az 50 dollárosból is csupán egyetlen értékesebb ismert a világon. ■ *Erdei T. Lilla*

A kaliforniai „magyar" 5 és 50 dolláros aranypénz elő- és hátlapja. A Magyar Nemzeti Múzeumnak Wass Sámuel adományozta őket, akiről Xántus János természettudós utazó azt írta: „Senki a magyar névnek több becsületet nem szerzett Amerikában, mint gróf Wass és társai"

VÉLEMÉNY

A történészek felelősségéről

A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN az utóbbi időben elég gyakran felvetődik az úgynevezett nyilvános történelem *(public history)* és művelője szerepének kérdése. Érdekfeszítőnek találtam Rutger Bregman holland történész fellépését az idei davosi világgazdasági fórumon, aki azt vetette a delegáltak szemére, hogy magánrepülőkön repkednek, de ügyet sem vetnek a legfontosabb kérdésre: a gazdagok megadóztatására. Megszólalását azóta milliók nézték meg az interneten, ahogy azt is, amikor később a *Fox News*-on őt meginterjúvoló politikai kommentátort, Tucker Carlsont „konzervatív felfogású milliárdosok által szponzorált milliomosnak" nevezte. A házigazda magából kikelve káromkodni kezdett, nem csoda, hogy a republikánusok mellett elkötelezett *Fox* a kukába akarta dobni az interjút.

A kiszivárgott videón Bregman azt mondja, „igazat mondani a hatalomnak – ezért mentem Davosba, és épp ezt csinálom most is". Persze messze nem ez az első eset, hogy egy történész beolvas a hatalomnak – Kínában például mindig is veszélyes szakma volt az övé. Vu-ti kínai császár az i. e. 1. században például megbüntette a kínai történetírás atyjának tekintett Sze-ma Csient, amiért vitába szállt vele aktuális eseményekről, s hogy be tudja fejezni főművét, a történetíró a kényszerített öngyilkosság helyett a kasztrálást választotta.

Sze-ma Csien az első kínai császárról, Csin Si Huang-tiról is leír egy vérfagyasztó történetet: a kényúr történelemkönyvek elégetését és történetírók elevenen eltemetését rendelte el, nehogy „a múlt szégyent hozzon a jelenre". Mindez végighúzódik az ország történelmén, az utolsó kínai uralkodócsalád, a Csing-dinasztia (1644–1911) alatt mindennapos volt az irodalmi inkvizíció: ha olyan könyv látott napvilágot, ami nem tetszett a hatóságoknak, a szerzők és a kiadók családjai brutális kollektív büntetésnek néztek elébe. Még ma is megvan a hajlam, az 1980-as évek egyes eseményei érinthetetlenek a kínai történészek számára.

Minden társadalom értékeli a történelmet, de tanulmányozóitól behajtja ennek az árát. A türk-mongol hódító Timur Lenk a 14. században a történelemről kérdezgette a legnagyobb arab történésznek tartott Ibn Khaldúnt, aki bevallása szerint annyira megijedt, hogy „elmémben uralmát dicsérő szavakat fogalmaztam, hogy hízelegjek neki". Leggyakrabban azt várják el a történészektől, hogy igazolják a hatalmon lévők ideológiáját, olyan narratívák létrehozásával, amelyek alapot teremtenek uralmuknak, sőt dicsfénybe vonják. Kínában most a kommunista párt ellenőrzi a történetírást, a világ legnépesebb demokráciájában, Indiában a kormányzó Indiai Néppárt (BJP) létrehozta a saját, hindu nacionalista historiográfiáját, amelyet gondosan megírt iskolai tankönyvekkel terjeszt.

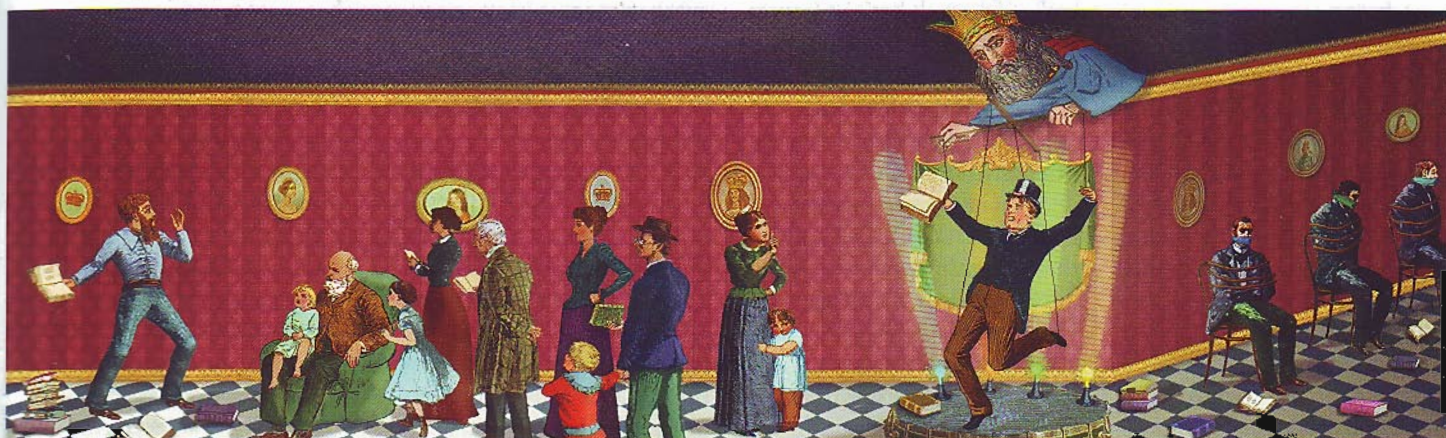
A Brit-szigeteken soha nem volt ennyire kényes a kérdés, legalábbis azóta, amióta Thomas Stapleton azzal ajánlotta I. Erzsébet királynőnek Beda Venerabilis *Az angol nép egyháztörténete* című latin nyelvű munkájának angol fordítását, hátha „meggyőzi az angol nép igaz katolikus hitéről" az anglikán uralkodónőt. Az igazság és hatalom között ugyanakkor itt sem volt könnyű a párbeszéd, főleg a 19. századi népszerű elbeszélő történetírás megjelenését követően. A rögeszmeként őrzött viktoriánus bizonyosságok a második világháború alatt és után hatást gyakoroltak Winston Churchill és Arthur Bryant történész az angol kivételességtudatot propagáló, hatalmas példányszámban eladott műveire, amelyeknek az árnyéka a brexit-vitákon is érezhető.

A válasz az 1960-as években érkezett a történészek új nemzedéke – így E. P. Thompson és Eric Hobsbawm – felől, ám munkáik hamar támadások kereszttüzébe kerültek. Emlékszem egy beszélgetésemre Margaret Thatcher agytrösztje, a Centre for Policy Studies elnökével, Hugh Thomas történésszel, aki *Történelem, kapitalizmus és szabadság* című 1979-es pamfletjében amellett érvelt, Nagy-Britannia hanyatlásának hátterében az állam növekedése áll, s vissza kell állítani az angol történelem Hobsbawm és a hozzá hasonlók által elhomályosított dicsőségét. Ennek megfelelően módosították az iskolai tananyagot.

A történelem mindig politikai kérdés volt, és a kapu őrzői a hatalmasok. Ezzel együtt az igazság szemükbe mondása nem nagy teljesítmény. „A hatalom tudja az igazat", állítja Noam Chomsky, szerinte nem az elnyomókat, hanem az elnyomottakat kell szembesíteni az igazsággal. ■

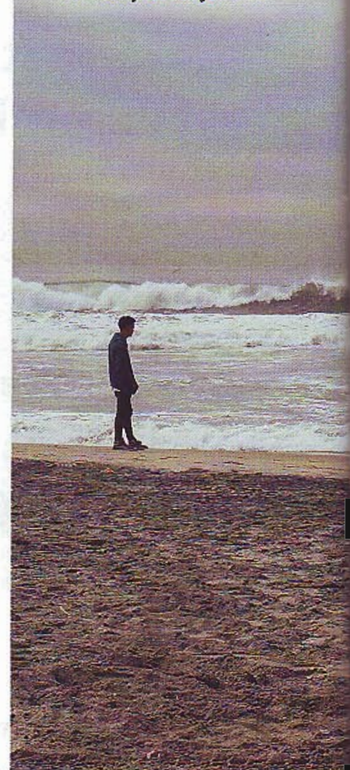
Michael Wood, a Manchesteri Egyetem történészprofesszora

Fordította Győrffy Iván

Trump kerítésének hosszú története

Az amerikai–mexikói határon az első kerítés a kullancsok megállítását szolgálta, de azóta csak nőtt a határ északi oldalán élők félelme a déli veszéllyel szemben. **Chris Bowlby** felkérésére két szakértő tekinti át Trump elnök megosztó fal-, illetve kerítésépítési tervének történelmi előzményeit

Egy hondurasi férfi és kislánya vizsgálja a határkerítés a mexikói Tijuana városánál a tengerbe érő végét – a kerítésépítés utolsó nagy hulláma a Clinton vezette demokrata kormányzat idején volt

A MEXIKÓI–AMERIKAI HATÁRRA szövetségi finanszírozással felhúzott első kerítést 1911-ben az amerikai mezőgazdasági minisztérium (USDA) építtette azzal a céllal, hogy megakadályozzák a szarvasmarhák testén élősködő kullancsok átjutását a határon – kezdi az elején a történetet *Mary E. Mendoza*, a Pennsylvaniai Állami Egyetem történésze. A *Babesia bigemina* nevű kórokozó által kiváltott, kullancsok terjesztette „texasi láz" nagy pusztítást végzett az Egyesült Államok szarvasmarha-állományában. Miután egy sikeres kampány során sikerült a betegséget visszaszorítani, a döntéshozók attól tartottak, a fertőzött kullancsok déli irányból visszatérhetnek. Ennek megelőzésére épült meg összesen nagyjából 80 kilométernyi kerítés a kaliforniai határ több különálló szakaszán.

A határt lezárni szándékozó építmények változtak az idők során, a szögesdróttól eljutottunk a ma látható nagy betonfalakig. A kerítések magasabbak lettek és mélyebbre nyúlnak a talajba. Az eltelt több mint egy évszázad alatt ezek az építmények az egykori szabad legelőket olyan tájjá változtatták, amely a hatalom, az egyenlőtlenség és a kirekesztés üzenetét sugározza magából.

Azonban e kerítések soha nem működtek tökéletes hatékonysággal. Az emberek feltartóztatására épült első akadályokat például szinte azonnal szétbontották a határon átjutni akarók. A közelmúltban épült kerítéseket is rendszeresen megrongálták, az akadályokat átvágták, megmászták, aláásták az emberek. A kerítések miatt az illegális bevándorlók egy része veszélyesebb útvonalakra kényszerült, ennek eredménye a határátkelés közben életüket vesztők emelkedő száma – a magam részéről ezt sokkal nagyobb problémának tartom, mint az ellenőrizetlen migrációt.

Emberek feltartóztatására már az 1940-es években épültek e határvidéken kerítések, de a migráció kontrollálásának első, igazán erőteljes kísérletei az 1970-es évekre tehetők, amikor az Egyesült Államok egy vállalkozót bízott meg azzal, hogy áthatolhatatlan, pengeéles tüskékkel felszerelt kerítést tervezzen a határ sűrűn lakott területeken húzódó szakaszaira. A nagyüzemi kerítésépítés az 1990-es évek elején kezdődött, miután Clinton elnök meghirdette a Gatekeeper-műveletet Dél-Kaliforniában, illetve a Hold the Line-műveletet Délnyugat-Texasban. Ezek keretében sűrítették a határt felügyelő őrjáratokat, és fémből készült fallal zárták le az amerikai–mexikói határ hosszú szakaszait.

2001. szeptember 11-e után George W. Bush, aki korábban egy vendégmunkásprogram elindítását tervezte Mexikóval, 180 fokos fordulatot tett, és végül aláírta azt a 2006-os törvényt, amely közel 1200 kilométernyi határkerítés építését irányozta elő. Donald Trump ígéreteit leszámítva ez volt a határ lezárására tett utolsó nagyszabású kísérlet. Ma bő ezer kilométernyi „fal" áll az amerikai–mexikói határon, ez mind korábbi kormányzatok alatt épült fel, és semmi köze nincsen Trump elnökségéhez.

Trump eredetileg a határ teljes lezárásával kampányolt, és ez valóban nagy változást jelentett volna a korábbi politikához képest. Az utóbbi időben azonban már csak amellett kardoskodik, hogy a könnyen átjárható területekre épüljön fal, máshol a természet akadályozza majd meg az illegális határátlépést. Ez az 1990-es években meghirdetett „elrettentéssel történő megelőzés" módszerének a folytatása, amely hatalmas ugrást hozott a határon átszökni igyekvőknél a halálesetek számában. Miután „határszakértőktől" megtudta, hogy egy átlátszatlan fal megnehezítené az őrjáratok dolgát, Trump elvetette a korábban szóba kerülő és a médiának bemutatott impozáns falprototípusokat is. Most éppen egy acélkerítést ígér – pont olyat, amilyen már a határ számos szakaszán most is áll.

Mindezzel azt akarom mondani – zárja gondolatmenetét Mendoza –, hogy Trump elnök annyira nem gondolkozik eltérően a korábbi politikusoktól, eredetinek pedig végképp nem nevezhetők az ötletei. Csak éppen hangosabban adja elő azokat.

A bevándorlás mítosza

Az Egyesült Államok már az első világháború idején is épített akadályokat a mexikói határ egyes szakaszaira, de elsősorban nem a mexikói, hanem a kínai bevándorlók megállítására – mondja *Kelly Lytle Hernández*, a Kaliforniai Egyetem történészprofesszora. Az amerikai mezőgazdaságnak szüksége volt a mexikói munkaerőre, és az első határkerítések nem is voltak túlságosan hatékonyak. Ahogy aztán a falak egyre magasabbra nőttek, az alagutak is egyre mélyültek.

Az 1950-es években újra nagyobb figyelem övezte

Elfogott mexikói „vizeshátú" illegális határátlépők várják kitoloncolásukat a határőrség egyik fogdájában, 1951-ben

Felszabadított dél-karolinai rabszolgák 1862 körül – a fekete amerikaiak túlnyomó része nem bevándorlóként és nem önként érkezett

a Mexikóból érkező illegális bevándorlást, ennek eredménye volt a Wetback-művelet (a „vizeshátú"-ként fordítható *wetback* a Rio Grande folyón átúszást választó bevándorlók gúnyneve volt), amely megpróbálta ellenőrzött keretek közé szorítani a mexikói munkaerő beáramlását.

E mellett azonban az akció egyben a politikai vezetők kísérlete volt arra, hogy kielégítsék az amerikai közvélemény bevándorlóellenes érzelmeit. A határrendészet akciócsoportjainak a médiában jól tálalt rajtaütései farmokon, éttermeken és mexikói közösségi házakon mind a kormányzat erőfitogtatásának részei voltak, amelyekhez militáns retorika társult, olyan frázisokkal, mint a „totális háború" az illegális bevándorlás ellen. Számos bevándorló jutott a deportálás sorsára is.

Mindezek az események az Egyesült Államok történetének egy sokkal mélyebben húzódó alapkérdéséhez tartoznak: valóban a bevándorlók nemzetének tekinthető az Egyesült Államok népe? Szerintem nem, ez ugyanis egy káros, sértő mítosz, amely kimondatlanul is tagadja az Egyesült Államok benépesülésének három alapvető fontosságú – és faji töltetű – jelenségét, nevezetesen az eltávolítást, a rabszolgaságot és a deportálást.

Sokkal többre vezet, ha az Egyesült Államokra telepesek nemzeteként gondolunk. Olyan telepesekére, akiknek közös célja az őslakos népesség helyének elfoglalása, majd kizárólagosan fehér, illetve fehérek dominálta közösségek létrehozása volt. A rabszolgaság, egész népcsoportok rezervátumba kényszerítése, a tömeges deportálás, az angolon kívüli nyelveket háttérbe szorítani kívánó törvények, a bevándorlás különféle korlátozásai, vagy éppen most a falépítés, mind-mind a telepesállam fegyvertárának részei. A bevándorlók nemzetének víziója – a kép, hogy a szegények és üldözöttek leszállnak a hajókról a New York-i Ellis Islanden, majd boldogan elvegyülnek a nagy olvasztótégelyben – egyedül arra szolgál, hogy tagadja az Egyesült Államok benépesülésének valódi, teljes történetét.

E mítosznak nem része az, hogy milyen virágzó társadalmakat hoztak létre az őslakos népek, ahogy az sem, közösségeik milyen fontos szerepet játszottak azokon a területeken, amelyek ma az Egyesült Államok részei. Fontos ezt megemlíteni, hiszen például a Trump diktálta falépítési terv egyik legjelentősebb akadályát a *tohono o'odham* nép jelenti (az őslakos törzs dél-arizonai rezervátumának területén húzódik a határ egy szakasza, és a tohonók egyelőre nem akarnak hozzájárulni ahhoz, hogy itt bármi épüljön).

A bevándorlók népének mítosza jelentéktelenné teszi a rabszolgaság történelmi szerepét is. Azét a rabszolgaságét, amely az afroamerikai népesség túlnyomó többségét létrehozta. A fekete amerikaiak nem bevándorlóként érkeztek, és azóta – az ültetvényektől a börtönökig – harcolnak azért, hogy rákényszerítsék Amerikát annak az ígéretének betartására, hogy a demokrácia és az egyenlőség földje lesz mindenki számára.

A mexikói határral kapcsolatos viták arra is rávilágítottak, milyen mélyen él az a hit sok amerikaiban, hogy a *latinx* (ezt a nem semleges kifejezést használják Amerikában a közép- és dél-amerikai származású emberekre) bevándorlók nem asszimilálódnak. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a közösségek annyira asszimilálódnak, amennyire ezt a telepesállam által megszabott keretek hagyják. Ezek az emberek mindig is kényes helyzetben voltak: miközben tudták, milyen fontos a munkájuk az amerikai gazdaságnak, állandóan félniük kellett az amerikai politikában és közhangulatban újra és újra erőre kapó bevándorlásellenes hangulattól. **H**

Chris Bowlby történész, a *BBC* munkatársa

Fordította Litván Dániel

Visszanéző

Előttük az élet – és a halál…

1944. április

A képen a kassai Magyar Királyi Állami Hunfalvy János Gimnázium egyik végzős osztálya látható, feltehetőleg az 1944 áprilisában tartott érettségi vizsgák után (a háborús helyzet miatt előbbre hozták a tanév zárását). A ballagás is elmaradt. „Az életbe távozó ifjaink mindössze tanáraiktól búcsúzhattak el az ötödik órában. […] Az igazgató beszédet intézett a távozókhoz, lelkükre kötve, hogy a mostani világégésben, amikor nemzetek és népek semmisülnek meg, önfeláldozó és hű fiai maradjanak a hazának" – szólt a végzősök évkönyve.

E napokban járt a városban Endre László belügyminiszteri állam titkár, az ő útmutatásai alapján jelöltek ki további gettókat a Kassá koncentrált zsidók számára. Április 27-éig a zsidóknak be kellett k tözniük a gettókba, hogy aztán május közepétől június elejéig depor tálják is őket [az 1944 júniusában Magyarországon történtekről lá írásunkat a 38. oldalon]. Kassáról 16697 zsidónak mondott személ deportáltak, közülük 450 élte meg a háború végét.

A képen valaki – feltehetően az egyik osztálytárs – jelölte meg csillaggal a zsidó tanulókat. A hét diákot sikerült azonosítani. A leg többjük neve elő is került a holokauszttal foglalkozó adatbázisokból: mindnyájukat megölték, 2-3 diák további sorsa ismeretlen. Valószínűleg ők sem az életbe távoztak.

A felvétel a Minden múlt a múltam *című, a Fortepan digitális archívum képeiből válogatott kiállításon tekinthető meg, ajánlókat lásd a 98. oldalon.*

FORTEPAN

JÚNIUS 6.
D-NAP
75

A nap, amely megváltoztatta a világot

A halálzóna
Robert F. Sargentnek ezen a híres fotóján amerikai katonák gázolnak az Omaha-partszakasz előtti sekély vízben a part felé 1944. június 6-án

> 26 Halálos felkészülés
> 31 Óráról órára
> 36 Túl Normandián
> 38 Itthon: fekete június

Halálos felkészülés

Felrobbanó lőszerek, elsüllyedő csapatszállítók – több katona veszett oda a partraszállásra való felkészülés során, mint magán a nagy napon, tárja fel **Peter Caddick-Adams**

KEZDJÜK AZ ELEJÉN, mert messze a legfontosabb rész az elpróbálás volt, hogy minden a helyére kerüljön – mondta 1991-ben a háborús emlékeiről megkérdezett Kingston Adams, aki szakaszvezetőként volt jelen a partraszállásnál. És igaza is volt. A vele és más résztvevőkkel készített interjúim során fogalmazódott meg bennem a felismerés: a D-nap sikerében létfontosságú szerepet játszott az előkészítés, és ezen nem csupán a hosszas tervezés és a szükséges felszerelések előteremtése értendő. Annak a bizonyos június 6-ának a szereplői közül sokak számára e sorsdöntő nap hosszú hónapok, sőt néha évek kimerítő felkészülésének csúcspontja volt. A partraszállás és az azt követő normandiai harcok csak a történet egyik felét adják. A partraszállásról szóló legtöbb írás egyből a csata sűrűjébe veti magát, az előkészületekre legfeljebb egykét tiszteletkörnek beillő bekezdést pazarolva. Azonban az intenzív és gyakran veszélyes gyakorlás nélkül az ejtőernyősök nem tudták volna teljesíteni a feladataikat, és a tengeren érkező, vizes, felkavarodott gyomrú, átfagyott, ellenséges tűz alatt álló katonák képtelenek lettek volna átküzdeni magukat az akadályokon és kijutni a parti sávból.

Ha a velük szemben álló ellenséges katonákkal vetjük össze őket, az 1944. június 6-án Franciaországban partot érő szövetséges csapatok tagjai elképesztően sok kemény és realisztikus gyakorláson estek át, amelynek végére fizikailag csúcsformába kerültek, fejben pedig felkészültek a csata körülményeire, így testi és lelki értelemben is megfelelő állapotban voltak a győzelem kivívásához. A felkészülés intenzitását jól mutatja, hogy kutatásaim szerint egyenesen többen vesztették életüket ennek során, mint magán a D-napon. Talán ennél is érdekesebb, hogy az Overlord-hadművelet e kényelmetlen aspektusát szinte kiradírozták a történelemből.

Az első néhány napban Franciaországban partra tenni szándékozott összes brit alakulat 1943 őszétől „kétéltű" gyakorlatokon vett részt a két nyugat-skóciai kastélyközponttal (Castle Inveraray és Castle Toward) kialakított Combined Training Centre-ekben (CTC). A katonák mindkét helyszínen a szállítóhajókból a kisebb partraszálló csónakokba való átszállást gyakorolták, kiképezték őket a tengerpartokon történő harcra – egy idő után éles lőszerrel szimulált „ellenséges" tűz alatt, hogy hozzászokjanak az igazihoz hasonló körülményekhez. Ezek a gyakorlatok az esetek túlnyomó többségében a katonák első találkozását jelentették a „kétéltű" hadviseléssel.

Az Inveraray CTC-ben megfordult alakulatok – köztük a D-napon az első hullámokban partra tett egységek – kéthetes kiképzéseket kaptak, amelyeken ezred, dandár, zászlóalj és század szinten a különböző feladatkörökre (gyalogság, páncélosok, tüzérség, utászok, rádiósok, géhás, orvosi és különleges alakulatok) is szabott tréningen vettek részt. A lövészeket kiképezték, hogyan lőjenek a víz felszínén ringatózó hajók fedélzetéről, a járművek vezetőit a gépeik vízhatlanná tételével kapcsolatban okosították ki, illetve azt gyakoroltatták velük, hogyan manőverezzenek a csúszós fedélzeten, hogyan érjék el a partot akár több méter mély vízen átjutva. Az egészségügyi alakulatok hordágyak csónakokba való be- és kirakását gyakorolták. Az összes katona vég nélkül próbálta el a partot érés pillanatait a számtalan környékbeli szigeten és öbölben, éles lőszerrel szimulált ellenséges géppuska-, aknavető- és ágyútűzben, időnként repülőgépek „támadása" közben, nappali és éjszakai fényviszonyok között is.

Francis Goode őrnagy, aki majd a „Gold" kódnevű partszakaszon ér partot a 2. gloucestershire-i ezred kötelékében, 1944 márciusában csinálta végig embereivel az inverarayi kiképzést. „Gyakoroltuk a partraszálló csónakokkal a ki- és beszállást, ezeket nagyon elhivatott tengerészek vezették. Úgy hallottuk, az egyikük túl lelkesnek is bizonyult, amikor még félig sötétben egy bójának ütközött az öbölben. Azt hitte, a partnak ütközött neki, és elkiáltotta magát: »Le a rámpát!« Nagyjából tíz, teljes felszerelést cipelő gyalogos katona ugrott bele a vízbe – és tűnt el örökre."

Az amerikai hadsereg Délnyugat-Angliában, a Bristoli-csatorna partján fekvő Woolacombe-nál hozta létre saját hasonló központját Assault Training Centre (ATC) néven, amelyben 1943 szeptemberében kezdődtek meg a kiképzések. A több mint 40 négyzetkilométeren elterülő, homokos partokat, sziklaormokat, hegyfokokat, homokdűnéket is magában foglaló komplexum területén az ATC géppuskás, aknavetős, páncélöklös, lángszórós és utász alakulatok tagjait képezte ki azokra a technikákra, amelyekre szükségük lehetett Hitler „Atlanti falának" áttöréséhez. Mindegyik kurzus kemény volt, a kiképzők pedig nem voltak tekintettel az időjárási körülményekre. Három partraszálló hajó 1943. december 18-án elsüllyedt az erős hullámverésben, és magával vitte a fedélzeten tartózkodó tankokat is, 14 főnyi személyzetük megfulladt. Más alkalmakkor kétéltű járműveket borítottak fel a hullámok, míg 1943. október 25-én öt gyalogos halt meg és 14 sebesült meg a géppuskatűzben, amit elvileg a fejük fölé kellett volna irányozni az ATC exmoori lőterén. Az iratok szerint összesen 98, főként amerikai katona vesztette életét a D-napra való felkészülés során a woolacombe-i központban.

Partra vetett katonák
Katonák szállnak ki egy partraszálló csónakból és rohamoznak meg egy falat a skóciai Inveraray-nél tartott 1941-es gyakorlat során

Nehéz feladatok
Valentine tankok gördülnek le egy szállítóhajóról szintén egy 1941-es gyakorlaton – a felkészülés hosszú évekkel korábban elkezdődött, mégis rengeteg baleset történt még az utolsó hónapokban is

Nehezebb, mint élesben

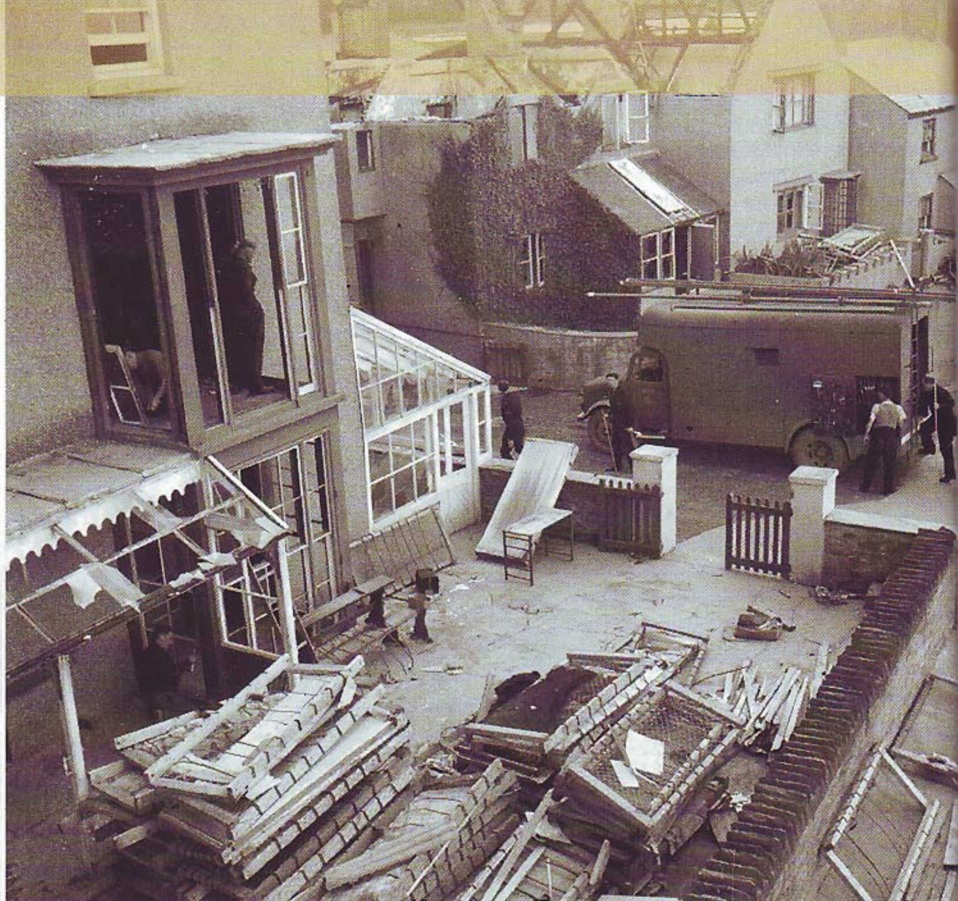
A kiképzésre visszaemlékezve Trevort Hart Dyke alezredes, a 49. brit hadosztály egyik zászlóaljának parancsnoka így fogalmazott: „Mint az összes egységnek, nekünk is kijutott a balesetekből, de a kiképzés realisztikussá tétele miatt szükséges volt a szokásos biztonsági előírások enyhítése. Ezek az intézkedések aztán a csata idején mutatták meg hasznosságukat, mivel nem sokkolt minket túlságosan a valódi háború zaja és veszélyessége." Sokan osztották Chris Portway tizedes véleményét is, aki úgy vélte, „azok a borzalmas gyakorlatozások Normandia előtt sokkal rémesebbek voltak, mint az igazi csata". A 21. hadseregcsoport (a partraszállásban részt vevő brit és kanadai erőket tömörítő alakulat) első főparancsnoka, Bernard Paget, majd a helyére kinevezett Montgomery is ragaszkodott ahhoz, hogy a kiképzés a lehető legrealisztikusabb körülmények között történjen, ez pedig magas veszteségekhez vezetett, de ezek kevésbé voltak feltűnők, mivel nagyjából egyenlően oszlottak el a különböző egységek között.

A 116. amerikai gyalogezred kötelékében a délnyugat-angliai Wiltshire-ben állomásozó Charles R. Cawthon kapitány úgy emlékezett, hogy „a brit vitorlázórepülők közeli gyakorlóbázisán olyan ütemben hullottak az emberek, hogy az már felvetette az emberben a kérdést, tekintettel vannak-e erre a parancsnokok: érzésre alig telt el pár nap anélkül, hogy egy lobogóval letakart koporsót ne kísért volna vörössapkás őrség a katonai temetőbe". Cawthon talán a Dreme-hadgyakorlat időszakáról beszélhetett, amelynek során 1944. április 4-én egy Horsa vitorlázót vontató Stirling bombázó egy 140 vitorlázógép részvételével zajló éjszakai navigációs gyakorlaton egy fának ütközött. Mindkét gép lezuhant, megölve a bombázó hatfős személyzetét, a Horsa két pilótáját, illetve a vitorlázógépen utazó 24 katonát is – egy skót ezred teljes szakaszát.

A két amerikai légi szállítású hadosztály is vég nélkül gyakorlatozott, ennek csúcspontját a május 11–14-e között tartott Eagle-hadgyakorlat jelentette. A 82. és a 101. amerikai hadosztály ejtőernyőseit ennek során a Reading és Bristol között nagyjából félúton található Hungerford térségébe dobták le éjszaka, majd másnap a vitorlázógépek követték őket. Két C-47-es szállítógép a levegőben ütközött össze, a két fedélzeten összesen 14 ember veszett oda, köztük a 36. repülőszázad parancsnoka, valamint az 505. ejtőernyős ezred két tisztje is. „A vezető gép hirtelen megbontotta a formációt, és emelkedni kezdett – hogy miért, soha nem fogjuk megtudni –, majd összeütközött egy felette haladó géppel. Ezen utazott a parancsnok, a káplán és más magas rangú tisztek. Mi egyenesen átrepültünk a lángokon és a szétrepülő roncsokon, rettenetes előzetest kapva abból, milyen lehet majd a D-day" – idézte fel egy szemtanú az esetet.

A légi szállítású egységekre különösen nagy veszélyt jelentettek a balesetek, az Eagle-hadgyakorlat során 500 törést és ficamot kezeltek az orvosok, melyek főként az erős szél miatt történtek. Az 508. ejtőernyős ezred sebésze feljegyezte azt is, hogy három napig kerestek egy katonát, akiről társai jelentették, valószínűleg nem nyílt ki az ejtőernyője. „Amikor rábukkantunk, levettem a kesztyűjét, és háromszor-négyszer óvatosan kimostam, hogy a halál édes szaga eltűnjön" – mondta David Thomas őrnagy, aki aztán e kesztyűt viselte a D-napon. „Nem vagyok babonás, de azt gondoltam, nem lehetnek ezek a kesztyűk kétszer ennyire balszerencsések."

Egy hónappal korábban a Bournemouth melletti Redend Pointon, a Fort Henry százméteres betonmellvédjének biztonságából VI. György, Churchill és Eisenhower figyelte a Smash One névre keresztelt óriási, éles lőszerrel végrehajtott kétéltű hadgyakorlatot. Ekkor próbálták ki először a feladatra kifejlesztett úszó tankokat is. Ugyan a megjelent notabilitások nem láthatták, a 32 bevetett Valentine kétéltű tankból hat elsüllyedt, amikor a tenger váratlanul erősen hullámozni kezdett, egy hetediket pedig elhagyott a legénysége, és azután süllyedt el. Az egyik tankparancsnok, Robert Ford hadnagy így emlékezett: „Ott úsztunk a víz felszínén, miután elhagytuk a szállítóhajót, és egyre jobban aggódtunk. A víz nagyon gyorsan jött be, és hiába voltak kis pumpáink, nem sokat értek. Mind a négyen a tank tetején álltunk, amikor egy nagy hullám átcsapott felettünk, és süllyedni kezdtünk. A vászonponyva csapdába ejtett minket, de én szerencsémre egy légbuborékba kerültem, és kaptam levegőt, majd a mentőmellényem segítségével a felszínre tudtam úszni. Nagyon hosszú időnek tűnt. A bajtársaim sajnos nem voltak ilyen szerencsések."

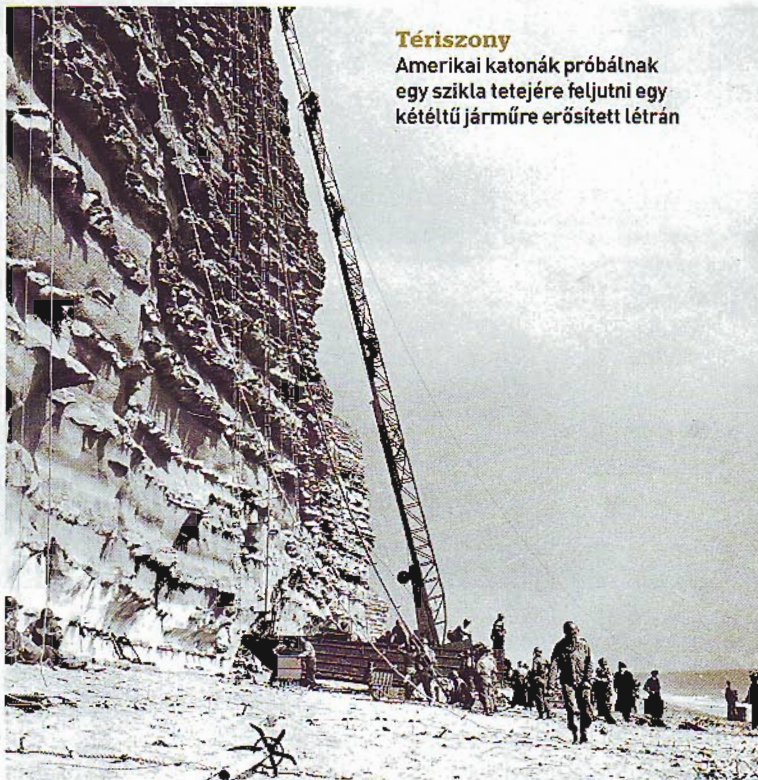
Céltévesztés Ezen a valószínűleg Devonban készült képen a polgári védelem tagjai mérik fel a „baráti tűz" okozta károkat, az előtérben az udvaron amerikai tábori ágyak vannak felhalmozva egy panzió udvarán

Elsüllyesztett igazság

Minden korabeli háborús naplóból és hivatalos feljegyzésből ugyanaz olvasható ki: a franciaországi partraszállásra készülő

Felületi feszültség Brit katonák teljes menetfelszerelésben próbálnak meg partra úszni egy gyakorlat során – ha hibáztak, nem csak feljebbvalóik dühével kellett szembesülniük, hanem életükkel is fizethettek érte

Tériszony Amerikai katonák próbálnak egy szikla tetejére feljutni egy kétéltű járműre erősített létrán

egységek halálos áldozatokkal és komoly sérülésekkel fizettek a felkészülésért. A legismertebb katasztrófa talán az április 27–28-ai Tiger-hadgyakorlaton történt, amikor a Force U, azaz a Utah kódnevű partszakasz elfoglalására kijelölt amerikai egységek több mint 30 ezer katonája gyakorolt együtt a Plymouthtól keletre található Slaptonnál. A néhány „baráti tűz" számlájára írható veszteséget követelő „partraszállás" után a csapatszállító flottát felfedezte egy német S-Boot egység (kis méretű, gyorsjáratú, torpedóvetőkkel felszerelt dízelmotoros hajó), és számos torpedót lőtt ki a szövetséges hajókra.

Az emiatt kialakuló káoszban legalább 946 amerikai katona és tengerész vesztette életét. A D-nap közelsége miatt Eisenhower a harci szellem megóvásának érdekében elrendelte, hogy a történteket söpörjék a szőnyeg alá, a legtöbb dokumentum szigorú titkosítását csak az 1970-es években oldották fel, de az áldozatok pontos száma még ma is vitatott.

A Tiger-hadgyakorlaton történtek viszont elvonták a figyelmet a másik négy normandiai bevetési egység utolsó gyakorlatairól 1944 májusában. Az Omaha, Gold, Juno és Sword kódnevű partszakaszok első hullámra kijelölt egységei – partszakaszonként több mint 30 ezer katona – ekkor mindent be kellett mutassanak, amit eddig tanultak, az egész akció pedig a történelem legnagyobb szabású kétéltű hadgyakorlata lett. A négy bevetési egység „partraszállásának" végrehajtására május 2-át jelölték ki, de a rossz idő miatt egy nappal elhalasztották – pontosan úgy, ahogy végül a D-nappal is történt. Végül így május 3–4-én kezdődtek a Fabius I-IV nevű párhuzamos hadgyakorlatok. Néhány katona azt okoskodta ki, hogy a „Fabius I" valójában a Final Assault Before Invason, US Infantry (az utolsó támadás az invázió előtt, amerikai gyalogság) rövidítése. Azt mindenesetre a vak is láthatta, hogy itt nagyszabású dologról van szó.

A Gold-partszakaszra beosztott Alexander „Sammy" Stanier dandártábornok a Fabius II-ről azt mondta, „a terv pontosan ugyanaz volt, mint az igazi, de ezt alezredesi rang alatt senki sem tudhatta. Ezek a gyakorlatok lehetőséget adtak számunkra, hogy találkozzunk a haditengerészet azon embereivel, akik majd szállítanak minket, és akik hajóágyúikkal támogatnak majd minket a vízről." Stan Hodge, egy zöldfülűnek számító közlegény viszont igencsak aggódott, leginkább azért, mert nem tudott úszni. „A legjobban attól féltem, hogy a hajóm elsüllyed, én pedig megfulladok. A részese akartam lenni, az nem aggasztott, hogy később esetleg kapok egy golyót, de nem akartam az első nap meghalni." A sors úgy hozta, hogy az ideges 18 éves katona kitüntetést kapott azért, amit június 6-án, első éles bevetésén véghez vitt (őrmesterével ketten hallgattatták el azokat a német géppuskákat, amelyek a parthoz szögezték az első hullámban érkező egységeket).

A Fabius III-ban a Juno-partszakaszra készülő kanadai katonák vettek részt, gyakorlatukat Churchill is megtekintette. Peter Hinton hadnagy később sem tudta feledni a pillanatokat, amikor több, teljes menetfelszerelést cipelő katonát sodort el a váratlanul erős áramlás a partot érés utáni percekben. „Keserű lecke volt arról, hogyan nem szabad csinálni" – mondta, de hangsúlyozta azt is, hogy a veszteségek a realisztikus kiképzés elkerülhetetlen velejárói voltak.

A 18 éves közlegény, Richard Harris az egyike volt azoknak, akiket a Fabius IV keretében dobtak partra. Felidézte, hogy amikor felszállt a hajóra, azt hitte, eljött a nagy nap. „Miután egész éjszaka hajóztunk Franciaország felé, leengedtek minket a csónakokkal, és rájöttünk, hogy dicső rohamunkat valahol Littlehampton és Bognor Regis között, az angol partok ellen indítjuk." Peter R. Cruden kapitány, aki cambridge-i diplomásként az egyik kom-

Jelmezes főpróba
Amerikai katonák a hatalmas léptékű Fabius-hadgyakorlatok egyikén

mandós alakulat tagja volt, és később meg is sebesült június 6-án, szintén jól emlékezett a főpróbára. „9 órakor értünk partot, nagyjából ugyanúgy, mint a D-napon. Ha emlékezetem nem csal, meglehetősen kellemes tavaszi reggel volt, az idő nyugodt – igencsak más, mint az igazinak a napján. A háttérben díszletként füst gomolygott és robbanások villantak, hogy az egésznek háborús hangulatot kölcsönözzenek."

Minden lehetséges dolgot elpróbáltak és kiértékeltek: aknaszedők fésülték át a tengert, repülőgépek dobtak le utánpótlást, a hajóágyúk éles lőszerrel bombázták a partot, a parancsnoki hajók utasításokat küldtek, és lehallgatták a rádiófrekvenciákat. A kétéltű tankok mellett partraszálló hajók is hozták a páncélosokat, az akadályokat és a valódi aknamezőket utászok számolták fel, a katonák gomolygó füstön átvágva botorkáltak a fövenyen, a Force O-hoz tartozó három Ranger-alakulat a többi egységtől távolabb ért partot, hogy felszámolja az ellenséges tüzérségi állásokat – pontosan úgy, ahogy aztán június 6-án Pointe du Hocnál történt. A páncélozott munkagépek tankárkokat ástak, a gyalogság és az utászok betonbunkereket támadtak. Később aztán partra tették az utánpótlást, ellátták a „sebesülteket", de még a „hadifoglyok" elhelyezését is begyakorolták. Mindenki, aki a D-napon bevetésre volt kijelölve – elvben legalábbis – részt vett a Fabius-hadgyakorlatokon. Visszatekintve elképesztő, hogy mekkora figyelmet szenteltek az újságírók és később a történészek a Tiger-hadgyakorlatnak a váratlan veszteségek miatt, miközben a sokkal nagyobb szabású és sokkal fontosabb Fabiusok emléke ködbe veszett.

Harctér előtti idegesség

Ugyan a Fabiusok során a Tigerrel ellentétben nem történt semmi különösebb katasztrófa, a gyakorlatok alatt így is sokan meghaltak és megsebesültek, de az erről szóló híreket a brit hadügyminisztérium jónak látta az igazi invázió kezdetéig visszatartani. Amikor aztán a hozzátartozókat értesítették a szomorú hírről, úgy tálalták, mintha az illető a valódi partraszállás során esett volna el. Goode őrnagy is megemlékezett egy ide tartozó esetről, amikor „egy szerencsétlen bajtársunk a sátrában játszott a töltött fegyverével, és szíven lőtte magát. Egy perccel később értem oda, de a vér szó szerint több méter magasba spriccelt föl a sebből, semmi remény nem volt. Csak a [Gold-partszakaszon történt] partraszállás után értesítettük a családját, hogy bevetés során esett el. Jobbnak láttuk így."

A hibák és a balesetek azonban egészen a H-óráig, azaz a D-napi támadás megkezdéséig folytatódtak. Az egyik gyalogezred a Sword-partszakaszra tartó néhány katonája például egy megtöltve a padra lerakott Sten-géppisztolynak esett áldozatául. A hullámzásban billegő partraszálló hajón a fegyver a földre zuhant. „Elsült, több golyót is kilőve, amik ide-oda pattogtak a fémfalakról. Az egyik srácot a sarkán találta el, egy másik, Eric Ibbetson őrmester elvérzett, miután egy golyó felszakította a combartériáját" – idézte fel egy szemtanú.

Talán az egyik legszomorúbb esetben a D-nap egyik hőse, „Shimi" Lovat dandár tábornok, az 1. különleges dandár legendás parancsnoka is érintett volt. A parancsnok felkérte az egységhez újonnan kirendelt lelkészt, hogy tartson egy csata előtti istentiszteletet. A tábori lelkész „borzalmas, a halálról és a pusztulásról szóló beszédet tartott, mindenkit ledöbbentve. Sokan panaszkodtak is, a lelkészt felfüggesztették, és közölték vele, hogy menjen vissza oda, ahonnan jött. Az incidenst mindenki el is felejtette, de ő rosszul viselte a történteket. A táborban töltött utolsó napján öngyilkos lett a szegény fickó. Harctéri veszteségként könyveltük el."

Alapvetően viszont Lovat jól ráérzett, mivel lehet fenntartani a harci szellemet: embereit úszó- és sportversenyekkel kötötte le. A futballtorna döntőjét a hadi tengerészet kommandósai nyerték a hadsereg különleges egységével szemben. Lovat ezután rövid beszédet mondott embereinek. „Mindannyiótoknak a legnagyobb szerencsét kívánom ahhoz, ami előttünk áll. Ez lesz minden idők legnagyobb katonai vállalkozása. A különleges dandárnak fontos szerep jutott, és száz é[v] múlva a gyerekeitek gyerekei azt fogják mondani rólatok: »Azok az emberek biz[]tosan óriások lehettek.«" **H**

Peter Caddick-Adams hadtörténész, a Wolverhamptoni Egyetem tanára

Fordította Litván Dániel

[illegible] készen
Ejtőernyősök szállnak gépre [illegible]fordi repülőtéren 1944 júniusában, hogy Normandiába repüljenek

Óráról órára

Gavin Mortimer elsorolja a D-nap nagy jelentőségű eseményeit: az ejtőernyősök éjszakai földet érésétől kezdve, a partokért folytatott hajnali csatározásokon át egészen az elfoglalt hadállások megtartására tett erőfeszítésekért a hosszú nap végén

›

00:00

Kezdődik a D-nap

1944. június 6-án, nem sokkal éjfél után a szövetségeseknek a német megszállás alatt lévő Európa elfoglalására kidolgozott terve – az Overlord-hadművelet – a végrehajtás fázisába lép. A történelem legnagyobb partraszálló hadműveletének célterülete az észak-franciaországi Normandia, siker esetén pedig a „D-nap" (a hadművelet első napja) a náci rezsim végének a kezdete lesz.

00:15

Amerikai Pathfinderek mutatják az utat

120 amerikai célkijelölő ejtőernyős (Pathfinder) átrepül a La Manche csatornán Normandia fölé. „A hangulat csodálatos volt – mondta a vezetőjük, Frank Lillyman százados. – A levegőben az emberek nem komoran gubbasztva ültek, azon rágódva, hogy mi vár arra, aki csatába megy, hanem egész úton duhaj, trágár nótákat énekeltek."

A Pathfinderek aztán egy órát kaptak, hogy fluoreszkáló jelzések és radarirányzékok segítségével kijelöljenek a Cotentin-félsziget egy több mint 130 km^2-es területén egy sor földet érési zónát (Drop Zone, DZ) a 82-es és a 101-es ejtőernyős hadosztály hamarosan érkező katonái számára.

80 kilométerrel keletre a 22. független ejtőernyős század 60 brit Pathfindere ér földet, hogy hasonló feladatot hajtson végre az inváziós zóna keleti szélén. 30 percük van három zóna létesítésére, fények és (az Eureka néven ismert) transzponder földi radarok segítségével, hogy Ranville, Merville, Trouffeville és Troarn körzetében földre szállhasson a 6. légi hadosztály 4255 ejtőernyőse.

00:31

Az angolok hidakat foglalnak el

Az oxfordshire-i és a buckinghamshire-i könnyűgyalogság őrnagya, John Howard és 180 embere 00:16-kor hat Horsa vitorlázógéppel leereszkedik Normandiában két kis híd közelében az Orne folyónál (Ranville híd) és a Caen-csatornánál (Bénouville híd). A „Deadstick" hadművelet célja a hidak elfoglalása és megtartása az erősítés megérkezéséig.

Howard vitorlázóján ott van Den Brotheridge hadnagy 25. szakasza is; a hadnagy kivezeti a katonáit a gépből, majd át a 30 méteres nyílt terepen a Bénouville hídig. „Utánam, 25-ösök!", kiáltja, és rohan át a hídon, amikor elkaszálja őt egy géppuskasorozat. „Ott térdeltem mellette – emlékezett vissza Wally Parr közlegény. – Nyitva volt a szeme, és mozgott az ajka…, de elcsuklott a hangja, és lehanyatlott." Brotheridge a szövetségesek első halottja a D-napon, de 00:31-kor a két híd már az angolok kezén van. A híd melletti kávéházat kinyitják az örvendező tulajdonosok, meg egy üveg pezsgőt is.

01:15

Érkezik a légi hadsereg

A legnagyobb amerikai ejtőernyős akció a 101-esek 6600 és a 82-esek 6400 katonájával indul meg, akik 882 repülőgépről ereszkednek le a Frank Lillyman Pathfinderei által megjelölt inváziós zónáira a nyugati szélen vagy jobbszárnyon.

Az ejtőernyősök feladata az, hogy elfoglalják a stratégiailag legfontosabb helyeket, és megvédjék azokat bármilyen német ellentámadástól. Ez lehetővé teszi a szövetséges páncélos és gyalogos egységek számára, hogy hadállásokat foglaljanak el az öt inváziós partszakasz – Utah, Omaha, Gold, Juno és Sword – körzetében, aztán tovább nyomuljanak a szárazföld belseje felé.

A 101-eseknek el kell foglalniuk négy utat Saint-Martin-de-Varreville és Poupperville között, a 82-es légi hadosztálynak pedig a Douve és a Merderet folyó stratégiai átkelőit kell kézre kerítenie. „Amikor megkaptuk a parancsot, hogy ejtőernyőket felcsatolni, nekem majd' kiugrott a szívem – idézte fel az eseményeket Joe Lofthouse, a 101-esek közlegénye. – A térdem remegett, a gyomrom is görcsölt. Azt hittem, megyünk a halálba, öt percen belül." Lofthouse kap néhány golyót a leereszkedés közben az ejtőernyőjébe, de túléli. És most már csak meg kell találnia a többihez hasonlóan szétszóródott századának embereit.

04:45

A merville-i üteg megtámadása

00:50-kor Terence Otway alezredes a 6. légi hadosztály támadásában részt vevő 9. zászlóaljával együtt maga is kiugrott, de 750 emberéből csak 150 érte el időben a kijelölt találkozási pontot. Meg kellett semmisíteniük a merville-i üteget, ezt a megerődített német hadállást, amely a négy darab, 150 milliméteres lövegével szörnyű pusztításokat okozhatott volna a Sword-partszakaszon. Az öt méter széles drótakadállyal és aknamezővel körülvett, 130 katonával védett erődítményt Otway szétszóródott egységének kell megtámadnia. A sötétben két katona előremegy, hogy felszedje az aknákat, puszta kézzel hatásta lanítva őket. „Szerencsére világított nekik a hold – mesélte Otway. – Aztán visszamásztak, majd hanyatt fordulva kúsztak visszafelé, kijelölve számunkra a biztonsá gos utat." A drótakadályon két nyílást rob bantanak, az ejtőernyősök megtámadják az ütegállást, és rövid, de heves küzdelem ben elfoglalják az üteget. A harcképtelenn tett ágyúk mellől felröppennek a győzelmet jelző rakéták. „A támadásban ténylegesen részt vevő 150 ember közül, amiko előjöttünk – mondta Otway –, volt vagy 60-70, velem együtt, aki állt még a lábán, a többi elesett vagy megsebesült."

06:30

Az amerikaiak megérkeznek a Utah- és az Omaha-partra

Napkelte után fél órával az amerikai csapa tok elkezdenek partra szállni a legnyugatibb inváziós partszakaszon, a Utah-n és a tőle pár kilométerrel keletre lévő Omahán A természet négyes erősségű széllel és a háborgó tenger kétméteres hullámaival is segíti a védekező német katonákat, akik 75 mm-es vagy nagyobb kaliberű ágyúkkal felszerelt nyolc betonbunkerben és 35 gép puskafészekben várják a támadást. Az egyil géppuskaállásban Heinrich Severloh ezt az utasítást kapja a parancsnokától: „Akko nyissanak tüzet, amikor az ellenség még térdig a vízben gázol, és még nem tud gyorsan futni!"

Az amerikai 4. gyalogos hadosztály 23 ezer embere az erős áramlások miatt a kijelölt céltól kb. két kilométerre délre lép partra, és gyorsan hídfőállást is létesít a Utah-partszakaszon, de az Omahán az 1. és a 29. hadosztály 34 ezer katonáját gyilkos pergőtűz fogadja, ahogy a part fel közelednek „partraszálló rohamjármű" elnevezésű kis hajóikon. Az egyiknek a kor mányosa, Jimmy Green felidézte a katoná méltóságteljes nyugalmát, ahogy a rámpa

A szövetségesek partraszállása

AMERIKAI 1. HADSEREG
BRADLEY

7. HADTES
COLLINS
4. GYALOGOS HADOSZTÁLY

5. HADTEST
GEROW
1. GYALOGOS HADOSZTÁLY
29. GYALOGOS HADOSZTÁLY

NYUGATI HADMŰVELETI CSOPORT
KELETI HADMŰVELETI CSOPORT

BRIT 2. HADSEREG
DEMPSEY

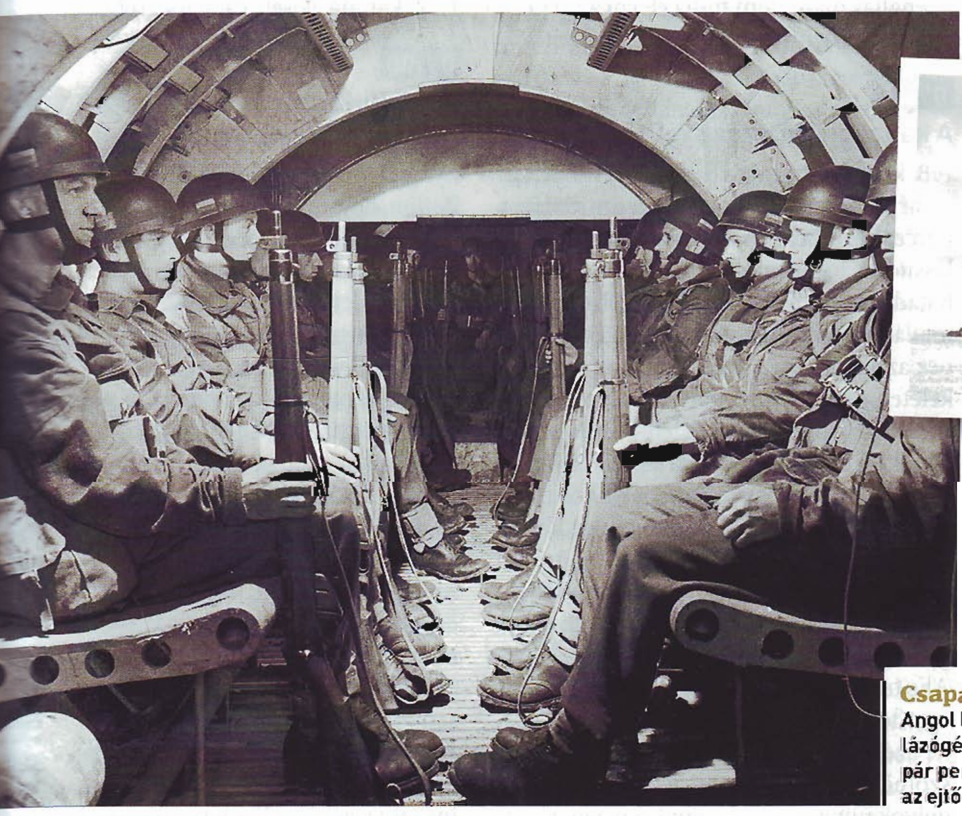
30. HADTEST
BUCKNALL
50. GYALOGOS HADOSZTÁLY

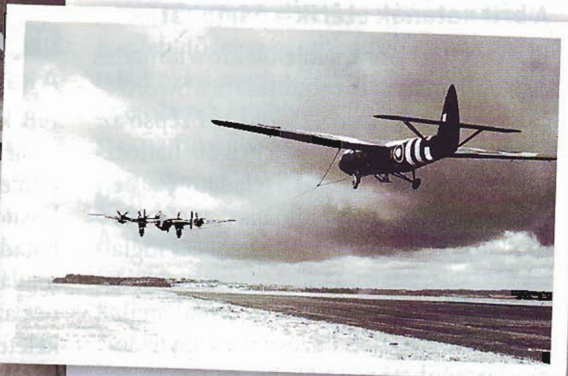
1. HADTEST
CROCKER
3. VEGYES GYALOGOS HADOSZTÁLY
3. GYALOGOS HADOSZTÁLY

06:30 UTAH
06:30 OMAHA
07:25 GOLD
07:45 JUNO
07:25 SWORD

Barfleur
Montebourg
82. LÉGI HADOSZTÁLY
St-Mère-Église
10. LÉGI HADOSZTÁLY
Douve
Pointe du Hoc
Grandcamp
Vierville-sur-Mer
Formigny
Colleville-sur-Mer
Port-en-Bessin
Arromanches
Crépon
Courseulles
Lion-sur-Mer
Carentan
Isigny-sur-Mer
Trévières
Bayeux
Creully
Douvres
Ouistreham
Cartigny-l'Épinay
Pegasus-híd és Caeni-csatorna
Merville
Saint-Jean-de-Daye
Airel
Vire
Drôme
Saint-André
Bretteville-l'Orgueilleuse
Ranville
Balleroy
Tilly-sur-Seulles
Caen
6. LÉGI HADOSZTÁLY
Le Mesnil-Vigot
Bérigny

TÉRKÉP ILLUSZTRÁCIÓ **BATTLEFIELD DESIGN**

Felszállás
Egy Armstrong Whitworth Albemarle vontatógép által a magasba emelt Horsa vitorlázó elindul Franciaország felé a Királyi Légierő egyik repülőteréről június 6-án

Csapásmérő egység
Angol légideszantosok egy Horsa vitorlázógépen, 1943. A vitorlázók a D-napon pár perccel éjfél után már ledobták az ejtőernyősöket Normandiában

Inváziós erők
Ember és hadianyag a parton. A D-nap végére kb. 156 ezer szövetséges katona vetette meg a lábát a normandiai partokon

Harcképtelenek
Sebesült katonák Omahá a partvonal legvéresebb harcterén, ahol az ameri kaiak több mint kétezer katonájukat vesztették e

leereszkedett: „Nagyon szép rendben vonultak ki. Nem kellett sürgetni őket. Tudták, mi a dolguk."

07:25

A brit katonák elérik a partokat

Elérkezett a H-óra, a kijelölt idő a támadás első hullámának megindítására a Sword- és a Gold-szakaszon. A Gold a középső az öt inváziós part közül, és a brit 50. hadosztály 25 ezer katonája azt a feladatot kapta, hogy létesítsenek ott hídfőállást, majd nyomuljanak a szárazföldön beljebb, és foglalják el Bayeux városát, illetve lépjenek kapcsolatba az amerikaiakkal az Omahánál.

A támogató bombázásnak és ágyúzásnak köszönhetően az 50. hadosztály viszonylag kis veszteségekkel száll partra, de a keleti szélen a Sword-partszakaszon a 3. brit hadosztály heves tűz alá kerül, mert a dagály által leszűkített fövenyen torlódás alakul ki. „Géppuskázás és gránátok fogadták őket – emlékezett vissza Michael Irvin kormányos, a Királyi Haditengerészet hadnagya, aki az egyik támadó hajóval a kelet-yorkshire-i ezred katonáit vitte a part 150 méteres közelébe. - Csak néztem, döbbenten..., és láttam, ahogy nyomulnak a partfal felé, ahol hirtelen német katonák bukkantak fel, és kézigránátokat hajigáltak rájuk."

A 3. brit hadosztály a heves német ellenállás miatt nem tudja elérni az arra a napra kitűzött célt, Caen elfoglalását.

07:45

A kanadaiak partra szállnak a Junón

A 3. kanadai gyalogos hadosztály megkezdi a partraszállást a Juno-szakaszon, de 10 perces késésben vannak, mert az erős szél lassította a 336 hajóból álló inváziós flotta haladását. A kanadaiak célja az, hogy hídfőállást létesítsenek, és kapcsolatba lépjenek az angol csapatokkal nyugaton a Gold-, keleten pedig Sword-partszakaszon. De a késés azzal jár, hogy emelkedő dagályban, keskenyebb vízpartra kell kijutniuk.

A partraszálló hajók akadályokba és aknákra futnak, és 29 kétéltű tankjukból hét elsüllyed. „A partig legalább 50 métert kellett a vízben gázolnunk – mesélte Lockie Fulton, a királyi Winnipeg lövészgyalogság egyik századparancsnoka. – Alig tudtunk kivergődni. Elesett mellettem egy fickó. Nem tudtam neki segíteni, de azért megpróbáltam valahogy kivonszolni. Az se volt semmi, látni, ahogy a golyók úgy pattogtak felénk a vízen, mint a kacsázó kövek." A partraszálló járművek harminc százaléka lerobbant, és a nap végére a partra szálló 21 400 kanadaiból 1200 katona elesett vagy megsebesült.

09:00

Adolf Hitler rossz híreket kap

Gerd von Rundstedt tábornagy, a német nyugati főparancsnok, órákon át kérlelte Berlint, hogy engedélyezzék neki a tartalékból két páncéloshadosztály – a 12. SS és a Lehr – Normandiába vezénylését. De a hadműveleti főnök Alfred Jodl vezérezredes kitartott amellett, hogy a döntés Adolf Hitler kezében van, aki azonban hajnali négykor lefeküdt aludni, és megparancsolta, hogy reggel kilenc előtt ne ébresszék fel. Amikor aztán a náci vezér bajorországi hegyi üdülőházában végre felébred, Jodl röviden tájékoztatja őt a normandiai helyzetről. Hitler lelkes izgalommal fogadja a híreket, és kijelenti, hogy az egész támadás csak diverziós hadművelet a Pas-de-Calais-nál várható fő partraszállás előtt.

A Führer hangulata azonban hamarosan megváltozik, amikor értesül a szövetséges partraszállás részleteiről. Meg is kérdezi Jodltól: „Akkor tehát ez most az invázió vagy sem?" Időközben Erwin

Rommel tábornagy, a B Hadseregcsoport parancsnoka éppen látogatóban van a feleségénél Németországban, de 10:15-ig senkinek nem jut eszébe tájékoztatni őt a partraszállásról.

10:00–12:00

Megtörik a patthelyzet az Omaha-partszakaszon

Komoly előrehaladást sikerült elérni minden partraszállási szakaszon, az Omaha kivételével, ahol halottak és sebesültek százai hevertek, s ez utóbbiakat még az a veszély is fenyegette, hogy megfulladnak az emelkedő dagályban. Két romboló 1100 méterre megközelíti a partot, és kilövi a Pointe de la Percée két 75 mm-es német ágyúját, amelyek a veszteségek nagy részéért felelősek voltak.

A parton George Taylor ezredes összeszedi a túlélőket és ezt kiabálja: „Kétféle ember marad itt ezen a parton – azok, akik meghaltak és azok, akik meg akarnak halni. Tűnjünk innen a francba!"

A 16. gyalogezred G századának sikerül Bangalore torpedókkal átjárókat robbantania a német drótakadályokon, és Joe Dawson százados előrekúszik, hogy körülnézzen egy kicsit. „Láttam, mi van előttünk – mesélte. – A sík parttól meredeken felfelé ívelő, úgy 80 méter magas szikla, ami szinte teljesen függőleges volt." A tengerparti utat egy géppuskafészek védi, Dawson azonban kézigránáttal megsemmisíti azt, s embereivel együtt megindulnak az Omaha-partszakaszról Colleville-sur-Mer falu felé.

15:00

Mozgó kikötők közelednek Normandia felé

Már halad át a Csatornán a Mulberry kódnevű két hatalmas mozgó kikötő első 400 építőeleme. Az egyiket az Omaha-partszakasznál, Colleville-sur-Mer előtt fogják összeszerelni, a másikat pedig a Gold-partszakasznál, Arromanches előtt. Ezek a beton- és acélelemekből álló konstrukciók megkönnyítik majd a szövetségeseknek az inváziós erők ellátását, amíg Észak-Franciaországban nem sikerül egy igazi kikötőt elfoglalni.

15:30

A német védők elmenekülnek az állásaikból

Heinrich Severloch és Bernhard Frerking hadnagy – az utolsó két védője a Wn62-es bunkernek, amelyből a németek jelentős veszteségeket okoztak az ellenségnek – az amerikaiak közeledtével elhagyja Omaha-partszakaszi állását. „Gránáttölcsértől gránáttölcsérig rohantam a bunkereink mögött – idézte fel az eseményeket Severloch. – Vártam őt is, de már nem jött." Severloch a Karabiner 98k típusú puskájából és MG 42-es géppuskájából kb. 12 500 lövést adhatott le. Frerkinget menekülés közben lelőtték, Severlochot pedig estefelé elkapták, és egy amerikai fogolytáborába került.

16:20

A szövetséges tankok meghiúsítanak egy német ellentámadást

A 21. német páncéloshadosztály 16 ezer harcedzett katonája arra készül, hogy lecsapjon az óvatosan befelé nyomuló brit csapatokra. „Ha nem zavarjuk vissza az angolokat a tengerbe, akkor elvesztettük a háborút" – jelentette ki Erich Marks tábornok. A Panzerek két oszlopban támadnak, de amikor a jobb oldali hadoszlop felfelé halad a biéville-i emelkedőn, 5 kilométerre a tengerparttól, akkor tűz alá veszik az új, 17 fontos ágyúkkal felszerelt Sherman „Firefly" tankok. Ezek 15 perc alatt hat német tankot lőnek ki, a bal oldali menetoszlop pedig 10 tankját veszíti el Periersnél a 35-ből, s kénytelen visszafordulni Lebissey felé. Kora este a visszavonuló német katonák a harckocsizók mellett haladnak el Caen felé menet. Egyesek kimerültek, mások részegek. „A háborút elvesztettük" – jegyzi meg egy német páncélos tiszt.

21:00

Vitorlázógépek érkeznek, hogy megszilárdítsák a szövetségesek elért helyzetét

A D-nap vége felé két vitorlázó akció indul meg a Normandiában 20 órával korábban földet érő ejtőernyős egységek megerősítésére és készleteik feltöltésére. Az Elmira-hadművelet 176 vitorlázógépe a partraszállási zóna nyugati végén száll le az amerikai 82-es légi hadosztály tehermentesítésére, miközben keleten a Mallard-hadművelet bontakozik ki. A Caentől északkeletre lévő két partraszállási zónában 249 vitorlázó ereszkedik le, hogy megerősítse a 6. brit légi hadosztályt. „Nagy volt a lelkesedés, ahogy közeledtünk a leszállási helyünk felé – mondta John Morrison, a két gyalogosszakasszal is rendelkező vitorlázópilóta-ezred századosa. – Egységünk közvetlen feladata az volt, hogy kirakodjuk a vitorlázónkat, és a lehető leggyorsabban eljussunk a találkozási pontra. Ezt megcsináltuk…, az emberek jókedvűek voltak, és nagyszerű munkát végeztek."

23:59

A „leghosszabb nap" véget ér

Éjfél közeledtekor már 156 ezer szövetséges katona van Normandiában. Becslések szerint a veszteség 10 ezer halott, sebesült és harc közben eltűnt személy, akik közül 6603 amerikai, 2700 brit és 945 kanadai. A német veszteségeket 4 és 9 ezer közé teszik.

A támadó csapatok egyike sem érte el az első napra kitűzött összes célját, de sikerült megvetniük a lábukat, és a németeket kiűzték az érintett partvidékről. A szövetségesek létfontosságú hídfőállást teremtettek Északnyugat-Európában. H

Gavin Mortimer hadtörténész, író

Fordította Kállai Tibor

Túl Normandián

1944 júniusában nem pusztán a nyugati hadszíntéren zajlottak fontos események, és a konfliktus újabb felvonása messze túlnyúlt az európai kontinensen is. **Ashley Jackson** tekint végig a frontokon

A VILÁG SZEME 1944 júniusában a normandiai hídfőállásra szegeződött, ám a szövetséges seregekben milliók szolgáltak, akik Európán kívüli frontokon álltak helyt, illetve a globális háború hatalmas logisztikai gépezetét működtették. A „D-nap lógósai" (a kifejezést azokra a főként Olaszországban harcoló szövetséges katonákra biggyesztették keserű gúnnyal, akiknek az áldozata a D-nap katonáival ellentétben senkit nem érdekelt, s úgymond kibújtak a valódi harc alól) már két nappal azelőtt bevonultak Rómába, hogy megindult volna a franciaországi szövetséges invázió. Köztük volt az egyik brit harckocsidandárban szolgáló Tom Canning is, aki katolikus lévén azonnal kihasználta a lehetőséget, hogy részt vegyen a pápa által celebrált szentmisén a Szent Péter-bazilikában.

Canning és százezernyi bajtársa komoly ellenállásba ütközött az észak-itáliai Appennineken keresztülhúzódó német Gót-vonal felé nyomulva, így számos náci hadosztályt kötöttek le, amelyek máskülönben a nyugat- és észak-európai atlanti-óceáni partok mentén kiépített Atlanti fal erődrendszerét védték volna.

A harapófogó másik oldalán a szovjetek kelet felől Berlin irányába masíroztak. A D-nap után pár nappal Sztálin csapatai rázúdultak a náci szövetséges Finnországra, és az új francia front megnyitásához időzítve elindították a német Közép Hadseregcsoport Belorussziából történő kiverésére szolgáló Bagratyion-hadműveletet.

A szovjet erőfeszítéseket támogató „FBI" („forgotten bastards of Iran", azaz az „elfeledett iráni brigantik" – így hívták magukat a közel-keleti amerikai erők) a Perzsa-öböl kikötőin és a rekvirált iráni szállítmányozási hálózaton keresztül a kölcsönbérleti egyezménynek megfelelve hatalmas mennyiségű hadianyaggal látta el a szovjeteket.

A távolabbi keleten közben hevesen dúltak a harcok. Az amerikai csapatszállító hajók június 5-én hagyták maguk mögött Pearl Harbort, útban az első világháború óta japán kézen lévő Saipan szigetére, hogy a D-napihoz hasonló partraszállást hajtsanak végre. Az inváziót légi és vízi csapások előzték meg, amelyek „kifejezhetetlenül szörnyűek voltak" – ezek egy japán katona naplóban rögzített szavai, naplóját azután találták meg és fordították angolra, hogy az amerikai csapatok szinte a föld színével tették egyenlővé a 30 ezer fős helyőrséget. „Olyan helyre jöttem végül, ahol meg fogok halni. Jó érzés arra gondolnom, hogy higgadtan, igazi szamuráj módjára halok meg. Úgy érzem magam, mint egy érett harcos." A véres győzelemmel a nagy hatótávolságú amerikai bombázók immár elérték a Japán-szigeteket.

Szent háború

A burmai határtól nem messze fekvő, északkelet-indiai Imphal városát továbbra is japán csapatok ostromolták. A Nágaföldön vívott kohimai csatától azonban megfordult a széljárás, William Slim multinacionális, etnikailag vegyes 14. hadserege június első hetétől kezdte kiszorítani Indiából a japánokat. A 81. nyugat-afrikai hadosztályba tartozó Aranypart-ezred katonája, Aziz Brimah így emlékszik vissza: „A harcot úgy tekintettük, mintha dzsihád, szent háború lenne, így a muszlimok is harcolhattak. Ha nem küzdünk, az otthonunkba törnek – és megölnek!"

A japán vonalak mögötti diverziós tevékenységet végző különleges alakulat, a Csinditek afrikai, brit, indiai csapatokból álló egységei óriási veszteségeket szenvedtek harc közben és a betegségek miatt is. Az ellenséges hátországban tevékenykedő harcosok máshol sem ültek a babérjaikon: június 14-én a lengyelországi Porytowe Wzgórze-i csatában lengyel és orosz partizánok visszaverték a helyi ellenállás kiirtására készülő német katonák támadását. Két napra rá a száműzött jugoszláv kormány és Tito partizánjai megegyezésre jutottak a megszállókkal szembeni közös fellépésről. A németek Görögországban és Észak-Olaszországban is keservesen küzdöttek az ellenállás elfojtásáért. Délkelet-Ázsiában a Maláj Japánellenes Néphadse-

Élő remények
Amerikai kórházi személyzet tart az itáliai Appennin-hegységen húzódó német Gót-vonal felé

Zavaros vizek
Amerikai katonák pihennek egy díszhídon a csendes-óceáni Saipan szigetért folytatott kulcsfontosságú véres ütközet idején. Győzelmük elérhetővé tette Japánt az amerikai nehézbombázóknak

Keserves befejezés
A saipani csatában foglyul ejtett japán katonák. A 30 ezer fős helyőrség gyakorlatilag az utolsó szálig elesett

...eg zaklatta az ellenséget, összeköttetésben a brit Különleges Műveletek Parancsnoksága (SOE) egyik operatív alakulatával, valamint a Stratégiai Szolgálatok Hivatala (OSS), a CIA előfutárának képviselőivel.

A ténylegesen globális konfliktusban még mindig számos arcvonal állt nyitva, és szakadatlanul folyt a harc a tengereken és a levegőégben is. A burmai szárazföldi csapatok egy lépést sem tehettek légi támogatás nélkül, a szövetséges légierők immár az ellenség helyőrségeire és támaszpontjaira is kiterjesztették a háborút a világ minden pontján. Június 2-án és 6-án a brit, olasz és szovjet területekről felszálló amerikai bombázók magyar és román célpontokat támadtak. Június 5-én 98 darab B-29 „Superfortress" nehézbombázó indiai repülőterekről kiinduló támadást intézett Bangkok ellen, minthogy Thaiföldet mint Japán szövetségesét „Ázsia Olaszországaként" tartották számon.

Az óceánjárók útvonalának megvédése továbbra is jelentős erőt kötött le, miképp az ellenséges hadi- és kereskedelmi hajók levadászása. A repülőszemélyzetek és hajótársaságok az egész világon rutin cirkálásokat végeztek, ami kockázatos volt, különösen a szövetséges légi- és vízierők szorításában vagdalkozó ellenségnek. Júniusban a La Manche csatornán és az Azori-szigeteknél, a Feröer-szigeteknél és az ír partoknál süllyesztettek el német tengeralattjárókat, mialatt az amerikai tengeralattjárók a Borneó melletti Sibutu-csatornáról űzték ki a japán csatahajókat.

Bár láthatóan megrendült, a német hadipotenciál Európában még masszív maradt, Tokió végső veresége bizonytalan távolságban volt, szétszórt csapatai konokul sáncolták el magukat egy hatalmas területen, összhangban a Nagy-kelet-ázsiai Közös Felvirágzás Övezete elnevezésű expanziós politikával. A brit katonai készültség kelet felé fordult, hogy kiegészítse az egyébként elképesztően felépített csendes-óceáni amerikai hadi jelenlétet, felkészülve a japán hátország elleni döntő támadásra.

Szövetséges tengeri hatalom

Az Európától távol eső hadműveletek zöme ugyan nem annyira ismert, több százezer részt vevő katona azonban ezeken keresztül tapasztalta meg a háborút. A brit Királyi Haditengerészet június 13-i Councillor-hadművelete Szumátra északi csücskénél Sabang város ellen, valamint a néhány napra rá az indiai Andamán- és Nikobár-szigeteken lévő Port Blairre irányuló Pedal-hadművelet tipikus példái ennek. Az utóbbi során – a csendes-óceáni brit harci jelenlétre való felkészülés hatékonyságának bizonyítékaként – az HMS *Illustrious* anyahajó egyszerre több mint 50 légi járművet tudott fenntartani az égben.

Mindezek elterelő támadásnak számítottak a távolabbi keleten végrehajtandó nagyobb hadműveletek érdekében, amelyek időben egybeestek a Saipan invázióját követő filippínó-tengeri csatával. Ebben a június 19–20-i kolosszális ütközetben két tucat repülőgéphordozó és további kétszáz amerikai és japán hajó, illetve tengeralattjáró vett részt. A japán katonáknak ezt mondták: „A birodalom sorsa múlik e csatán. Mindenki tegye meg a legtöbbet, ami tőle telhető."

A vesztesek erőfeszítései ellenére az amerikaiak által csak a „Mariana-szigeteki nagy pulykalövészet"-nek nevezett csatában gyakorlatilag a Japán Császári Haditengerészet valamennyi repülőgéphordozója, valamint több száz japán repülő elpusztult. Egyszóval Európához hasonlóan a Csendes-óceánon is döntő jelentőségű volt a szövetséges előrenyomulás. Bár még rengeteg harc volt hátra, ekkor jött el – Churchill a második el-alameini csatára vonatkozó híres mondását megfordítva – a vég kezdete. H

Ashley Jackson hadtörténész, a King's College London professzora

Fordította Győrffy Iván

Itthon: fekete június

A szövetséges hatalmak sorsfordító hónapja a nyugati és a keleti fronton, stratégiai jelentőségű angolszász győzelmek az ázsiai fronton – itthon egymást követik a zsidókat sújtó rendelkezések, és csak ebben a hónapban mintegy 450 ezer zsidót küldtek Auschwitzba. A nemzetközi tiltakozások és a hadi helyzet ellenére Horthy csak július 6-ára állítja le a deportálásokat

az ország megvadult s egy rémes végzet
vigyorgott vértől és mocsoktól részeg

Radnóti Miklós: Töredék. 1944. máj

JÚNIUS 1. A Magyarországon állomásozó német katonai erők létszáma hivatalos adatok szerint 46 500 fő.

Kormányrendelet a zsidók bevásárlásainak a nap meghatározott szakára korlátozásáról.

Minisztertanácsi határozat a Gyáriparosok Országos Szövetségének megszüntetéséről.

2. Az amerikai külügyminiszter távirata a földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság amerikai politikai tanácsadójának: „Ami Magyarországot és Romániát illeti, az Egyesült Államok nem gondol arra, hogy összeköttetésre vagy katonai képviseletre tegyen szert a megszálló közigazgatásnál, amely feltehetően a szovjet csapatok kezében lesz."

2. Boden német gazdasági megbízott és Imrédy gazdasági csúcsminiszter egyezményt írnak alá, „A magyar gazdaság betagozódása az összeurópai tervezésbe" címmel. A magyar kormány havi 200 millió pengővel fedezi a Wehrmacht magyarországi szükségleteit, és finanszíroz minden megrendelést és szállítást. Magyarország kötelezi magát, hogy fokozza a légelhárító ágyúk, géppisztolyok és repülőgépek gyártását Németország számára.

2. Angol–amerikai légitámadás közlekedési csomópontok ellen. A partraszálláshoz kapcsolódóan a szövetségesek megkezdték a közép- és kelet-európai közlekedési rendszer bombázását.

JÚNIUS ELEJE: Horthy leirata Sztójay Döme miniszterelnökhöz: „Noha nekünk a múltak hibái folytán a német viszonylathoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb arányú zsidóságunk van, s részesedésük a gazdasági életben, az ipar és kereskedelem ellátásában, továbbá különösen a mérnöki munka terén, sőt a magyarországi háborús viszonyok között különösen igénybe vett orvosi teendők ellátása körül sokkal nagyobb mérvű, mint a Német Birodalomban volt – mégis nálunk továbbmenő intézkedések történtek a gazdasági élet ellátásából, s általában mindennemű munkából való kikapcsolódásuk terén, mint magában a Német Birodalomban egy évek során át tartó akció folyamán. Ezen felül az intézkedések végrehajtása során sokszor olyan indokolatlan kegyetlenség és embertelenség jutott kifejezésre, ami különösen a gazdaságilag hasznosítható vagy pótolhatatlan szakmunkára még mindig szükséges zsidókkal szemben a Német Birodalomban sem érvényesül."

4. *Felszabadul Róma.*

4–5. Kisegítő katonai szolgálatra hívják be az 1896 és 1926 között született zsidó hadkötelezetteket.

6. *A normandiai partraszállás.*

7. Német rendelkezés a magyar munkaszolgálatosokat hadifoglyoknak tekinti.

8. *Megkezdődik a szovjetek szeptember 19-ig tartó finnországi offenzívája.*

13. Nyíregyházáról a frontra indul az 1. magyar hadsereg lovas hadosztálya. Részlet egy korabeli visszaemlékezésből: „... Nem volt virággal feldíszített, kilobogózott pályaudvar. Nem volt katonabanda, ami a *Himnuszt* játszotta, midőn a szerelvény lassan kigördült... a berakás a légiriadó nyomott hangulatában folyt le. Nem volt zeneszó és nem volt ének. Az osztály egységei a vasúti állomás felé vezető utak menti fák alatt álltak rejtve, meghúzódva várták, míg rájuk kerül a sor."

10. Befejeződik Kárpátalja és Észak-Erdély zsidóságának deportálása. Három hét alatt 92 szerelvénnyel 289 357 főt szállítottak Auschwitzba.

11–16. Észak-Magyarország zsidóságának deportálása. Egy hét alatt 23 szerelvénnyel 52 ezer embert küldtek a haláltáborokba

Fegyvereken túli barátság
Sztójay társalog Göringgel és Bormann-nal (középen) berlini látogatásán, 1944. június 7-én. A normandiai hírek semmit sem változtattak a magyar vezetés politikáján

Terv szerint
Kőszegi zsidók deportálása 1944. június 18-án. Még a hónap végén is tízezrével küldték halálba az embereket a magyar hatóságok

15. Hír a *Magyarországban*: „35 mázsás kőkeréken megkezdték félmillió zsidó könyv őrlését… Az ünnepi aktuson megjelent vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár… Miközben bent a zúzók a sajátságos papírszagot terjesztve dolgoztak…, beszédet mondott az udvaron: – Ezzel az ünnepi aktussal egy fél évszázados egészségtelen folyamat ér véget… A március 19-i események után vállaltam a könyvégető liberális oldalról annyiszor elítélt és barbárnak minősített szerepét, mert ezt az irodalmat ki kell tépni a magyar szellemi életből…. – Vitéz Kolosváry-Borcsa államtitkár rendelkezése eddig 120 magyarországi és 35 külföldi zsidó író műveire vonatkozik… Az államtitkár maga is bedobott egy magyar és egy külföldi könyvet a zúzóba: először Kiss József költeményeit…"

16. Szálasi közli Sztójayval, hogy pártja csak olyan koalícióban vesz részt, amelyet ő vezet, és beleszólása van minden személy kiválasztásába.

16. Megjelenik Budapest polgármesterének rendelete, amely közli a főváros területén kijelölt zsidó házak listáját.

17. Megkezdődik a zsidó családok összeköltöztetése.

19. Hír az *Esti Újságban*: „Az angolszászok propagandája visszafelé sült el, és Franciaország népe nem a betolakodó »felszabadítók«, hanem az őket védelmező német csapatok mellé állt a mostani nagy és súlyos harcokban."

21. A Minisztertanács jóváhagyja a csendőrség és rendőrség egybeolvasztását és katonai szervezetté nyilvánítását.

21. Este 8 óráig kell a zsidóknak a kijelölt lakóhelyeikre költözniük.

21. A kormány a Magyarországon élő 17 ezer lengyel menekült ügyét tárgyalja. Állásfoglalása szerint a menekültek felét kitevő zsidók a magyarországiakkal egyenlő elbánásban részesülnek.

23. *Megkezdődik a szovjet csapatok belorussziai hadművelete.*

23. A budapesti rendőr-főkapitányság újabb zsidóellenes rendelkezései szerint zsidók lakásukat csak 14 és 17 óra között hagyhatják el, lakásukon látogatót nem fogadhatnak, parkban, sétatereken nem tartózkodhatnak, zsidót nem zsidó lakásba befogadni internálás terhe mellett tilos.

25. – JÚLIUS 6. A délkelet-, a nyugat- és délnyugat-magyarországi zsidók deportálása. A IV. deportálási zónából négy nap alatt 14 szerelvény 41 499 embert vitt a halálba, az V. zónából három nap alatt 10 szerelvénnyel 55 741 embert indítottak Németországba.

25. XII. Piusz pápa üzenete Horthynak: „Több oldalról érkezett hozzánk kérés, hogy tekintélyünk felhasználásával akadályozzuk meg, hogy folytatódjon és fokozódjon annak a sok embernek a nemzetisége és fajhoz tartozása miatti szenvedése, akik egy nemes és lovagias nemzet körében élnek. Valamennyi emberi lény iránti szeretetünk miatt atyai szívünk nem maradhat érzéketlen e kérésekkel szemben. Ezért fordulok főméltóságodhoz, nemes érzéseire hivatkozva, azt remélve, hogy főméltóságod minden tőle telhetőt meg fog tenni, hogy megmentse a szerencsétlen embereket a további gyásztól és szenvedéstől."

25. Az SS-szel kötött, a Weiss Manfréd-vagyont az SS kezelésébe adó szerződés alapján a Weiss és Chorin család 32 tagja a Lufthansa különgépén Lisszabonba érkezik.

26. Az Auschwitz-jegyzőkönyv bejárta a szövetségesek sajtóját, ennek nyomán Roosevelt elnök, majd 30-án V. Gusztáv svéd király követeli Horthytól a deportálások leállítását.

27. *Az I. Balti Front elfoglalja Vityebszket.*

27. A *Pesti Hírlap* cikke: „A budapesti zsidóságnak a polgármester által kijelölt házakba való összeköltöztetése teljesen befejeződött. Szombaton éjfélkor járt le az összeköltözésre megszabott határidő, azonban… – főleg a rendelkezésre álló szállítóeszközök száma miatt – néhány esetben nem tudták ezt… betartani… A költözködés tetőpontja szombat este volt, amikor alig volt a fővárosnak olyan utcája, amelyben ne állt volna bútorszállító kocsi… A zsidó lakások megürültével időszerűvé vált a kérdés: kik és hogyan kaphatják meg ezt a mintegy 30 ezer lakást…, a kibombázottakat, a katonai szolgálatot teljesítőket részesítik előnyben, valamint az olyan közszolgálatban állókat, akiknek minden körülmények között Pesten kell lakniok."

27. A magyar kormány jegyzéke a német követséghez. Kéri, hogy engedélyezze a német kormány a zsidók érdekében felajánlott kivándorlási akciókat.

30. A belügyminiszter, állásuk megtartása mellett, felmenti Endre Lászlót és Baky Lászlót a zsidó ügyek intézése alól.

Zuhanó bombák
A hónapok óta zajló szövetséges légitámadások célpontjai júniusban főként a közlekedési csomópontok voltak – képünkön amerikai gépek Budapest felett

JÚNIUS VÉGE: Bethlen István gróf emlékirata Horthyhoz: „Legfőbb ideje volna … helyéről elzavarni a jelenlegi kormányt, és helyére egy lelkiismeretes és erős, az ország érdekeit a külfölddel szemben is megvédeni kész és képes kormányt kinevezni…"

JÚNIUS VÉGE – JÚLIUS ELEJE: Baky László belügyi államtitkár, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt vezetője és hívei puccskísérlet céljából csendőralakulatokat összpontosítanak Budapesten. Horthy a fővárosba rendeli az esztergomi páncélos ezredet, és eltávolítja a csendőröket. ■

Felhasznált irodalom: *Az 1944. év históriája*. Szerk. Glatz Ferenc. História könyvek, 1984.

FORTEPAN

Demokrácia és populizmus

***John Lukacs**, a kivételes tudású, nemzetközi hírű történész – lapunk szerzője – életének háromnegyed részét külföldön élte le, de hazájától soha el nem szakadt. A májusban, 95 évesen elhunyt tudóstól két, 2005-ben megjelent írásának részletével búcsúzunk*

AZ ÚJKORI DEMOKRÁCIA nem jelentett és nem jelenthet korlátlan többséguralmat. A népfelség alkotmányos és más korlátai az egyéni és kisebbségi szabadságjogok fenntartását és védelmét biztosítják. De: mindennek eredői nem csupán jogiak, hanem történelmiek. Főleg Nyugat-Európában (de máshol is) az ún. újkort, a legutóbbi ötszáz esztendő történetét demokráciák és arisztokráciák vetélkedései és együttéléseik képviselték. Néha lassan, néha sebesebben, az utóbbiak hatalma csökkent, míg az előbbieké növekedett. Ez a kettősség nagyjából, majdnem kivételek nélkül, az utolsó száz év során megszűnt. Ennek egyik következménye a hajlam, amely az állami népfelség elvével együtt valami korlátlan és a nép nevével jelzett többséguralom felé vezethet – tehát alkotmányos demokratizmustól populizmushoz.

A probléma nem csupán abból áll, hogy a többség korlátlan ural a demokratikus szabadságjogokat veszélyeztetheti. A probléma má összetevője, hogy népuralom vagy népi többség esetében is „a n gyakran absztrakció, amikor nem a nép beszél, hanem a nép ne ben beszélnek. Ez a történetírás problémája is lehet, lévén, hog néphangulat bizonyítékai manipulálhatók, összetettebbek és más mint egyes személyek tetteiből vagy szavaiból meríthető forrás

Így kerülünk „a nép" lényegének és jelenlétének politik történelmi problematikájához. Száz évvel előttünk, sőt soks és máshol mindmáig a nép és a nép uralma kiterjesztésér szószólói általában az úgynevezett „baloldalról" származtak. D legutóbbi száz év során – bár persze nem mindenütt és mindi a „nép" és a „népuralom" leghatározottabb és legerősebb szószó már nem a hagyományos „baloldalt", hanem az úgynevez

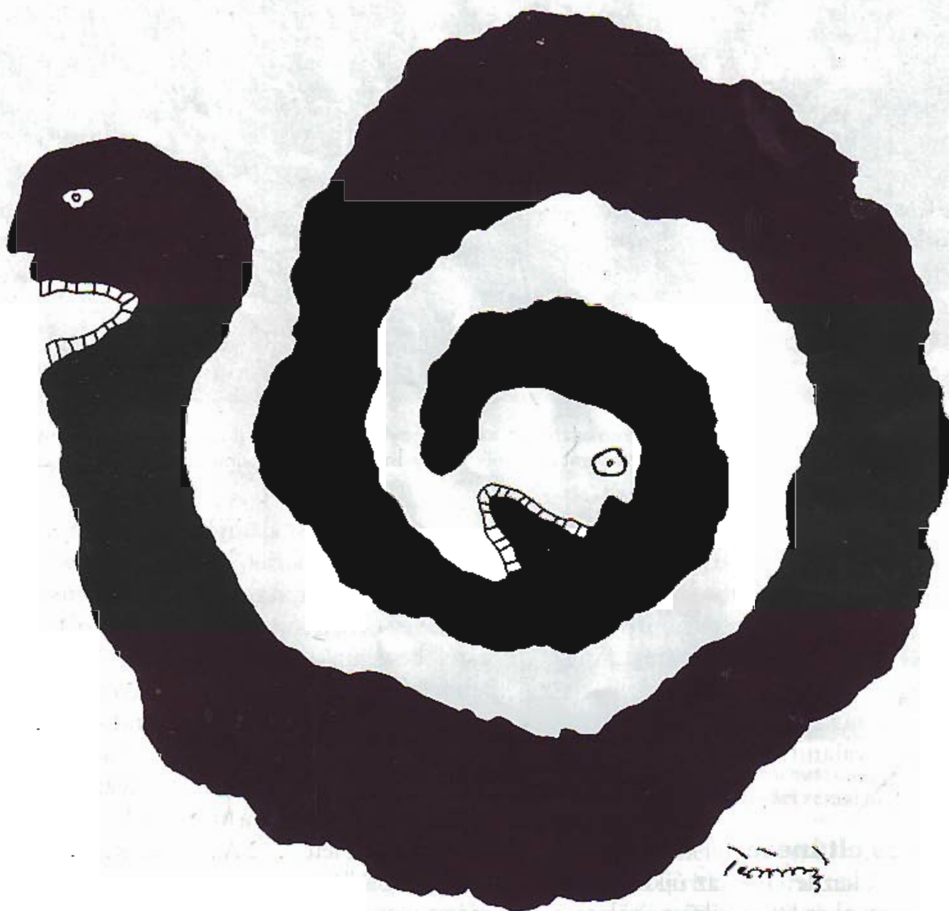
„Valószínűtlen, hogy a parta mentek tisztelete bármiképpe visszatérne. Az sem valószín hogy a liberális engedékenysé sokkal messzebb mehesse a jelenleginél", írta már a ezredforduló körül John Luka

„jobboldalt" képviselik. Hadd kíséreljem meg most mindennek az újkori magyar történelemre vonatkozó vázlatát.

Nemzet és nép

Magyarországon, mint Kelet-Európában máshol is, a „nemzet" és a „nép" évszázadokig nem ugyanazt jelentette. A két fogalom és jelenségeik itt-ott átfedték egymást, de nem alkotmányilag vagy jogilag, és nem teljesen. Legalábbis Werbőczy jogrendje szerint „a nép" nem volt „a nemzet". Az ilyenfajta különbség Nyugat-Európában fokozatosan megszűnt. De Magyarországon – és például Lengyelországban – csak a huszadik század során, miután három vagy négy nemzedék óta nincs már értelme népről és nemzetről külön gondolkodni vagy beszélni.

A „baloldali" – kommunista vagy szocialista szóhasználat, sőt egy ideig liberális-szabadelvű is – a nép és a népuralom fogalmát a 20. század végéig szorgalmazta. Példái ennek a „népi demokrácia", a „népköztársaság", „népfront", „*Népszabadság*", „*Népszava*" szóhasználata. De: úgy, mint Ausztriában, aztán Németországban, Olaszországban és később máshol is, „a nép" szólama és fensőbbségének hirdetése már körülbelül 1880 táján is megjelenik az ún. jobboldalon, növekvő eredményekkel. Magyarországon – nagyban osztrák mintára – egy jobboldali, a szabadelvűség és a szabadkereskedelem elleni párt (a magyar nyelvű zsidósággal szemben is kritikusan, de ugyanakkor a katolikus szlovák lakosságot pártolva) jelenik meg 1894-ben: a „Katolikus Néppárt". Népi inkább, mint nemzeti – nem demagóg populizmus miatt, hanem azért, mert vezetői látják, miszerint Nagy-Magyarországban, ahol a lakosságnak alig fele magyar nyelvű, „nemzeti" párt csak magyarokra számíthat, nem lehet általános. Ugyanakkor a népfelség és az általános választójog szószólói és pártolói még mindig inkább bal-, mint jobboldaliak. S az 1919 utáni és a baloldallal élesen szembeszálló, sőt azt lehetőleg kirekeszteni kívánó magyar jobboldal még mindig a „nemzeti" s nem a „népi" jelzővel azonosítja magát.

„A gyűlölet fölött uralkodó félelem átfordulhat félelmen uralkodó gyűlöletbe: megvetéssel párosuló gyűlöletbe, amely annak ösztönös felismeréséből fakad, hogy immár egy másik emberfajta vagy népcsoport tagjai félnek tőlünk."
Tettamanti Béla illusztrációja

Amikor aztán az 1930-as években a megmaradt magyar feudalizmus és az osztálykülönbségek és a szegényparasztság ínsége ellen keletkező „népi" mozgalom és népi irodalom jelentkezik, ennek eredetileg szabadelvű és szociáldemokrata pártfogói dacára a „népiek" egy része már nem hagyományos „baloldali", hanem „völkisch": más szóval nem nemzetközi, hanem nemzeti szocialista, populista, de nem liberális, népi és nem városi, inkább Kelet-, mint Nyugat-barát, sőt gyakran antiszemita is. Más szóval: egyáltalán nem „úri", de „polgári" sem. Mindez nagyjából fennáll az 1945-ben megjelenő Parasztpárt jó részére, amely maradt volna ilyen akkor is, ha 1945-ben és azután Magyarország nem orosz, hanem ideiglenes angolszász megszállás alá került volna.

TETTAMANTI BÉLA

„A parlamentek Nyugat-Európában körülbelül százötven esztendeje élték fénykorukat" – a brit parlament ünnepélyes megnyitója a királyi pár részvételével. A tradíciók élnek, de a parlament tekintélye Nagy-Britanniában is soha nem látott mélységekbe került

Vagy ötven év múlva, az orosz uralomtól való megszabadulás után a legfőbb nem liberális és nem baloldali párt mind a „polgári", mind a „népi" jelzőt magáévá tette. Ez inkább érdekes, mint jelentős, mivel vezetőinek populizmusa inkább népi, mint polgári. De a más „népiek" között is sok mindenki már nem paraszti vagy népi, hanem nagyvárosi születésű. Ez is bizonyítéka ama világjelenségnek, amely szerint a populizmus immár nemigen osztályöntudat következménye, hanem valami nagyjában korlátlan tömegdemokrácia hirdetője.

A „liberalizmus" diadala és eltűnése

Jelenleg, a huszonegyedik század kezdetén és az újkor végén vajon a szélsőségek kerülése vagy akár teljes kiküszöbölése-e a demokrácia próbája? Sok tünet utal arra, hogy a jobboldali (és természetesen a baloldali) szélsőségek tömegvonzása – legalábbis napjainkban – nem erős. Lesz-e határa a demokrácia populizmussá degenerálódásának? A nacionalista populizmus politikai vonzása csak itt-ott elemi erejű – Nyugat-Európában jelenleg kevésbé az, mint máshol.

Vegyünk észre azonban egy alapvetőbb jelenséget, a liberalizmus és a parlamentáris demokrácia gyöngülését. Ennek kapcsán két, talán felszínesen ellentmondó fejleménnyel kerülünk szembe. Az egyik az, hogy a liberalizmus végül is diadalmaskodott, önmagára vállalt feladatait teljesítette. A másik pedig az, hogy általános vonzása fogyatkozik, ma már gyengébb, mint egykor lehetett.

Ha a „liberalizmus" mindenféle szabadságjognak mindenféle egyénre, leginkább a mindenféle embert érintő korlátozások eltörlése révén történő kiterjesztését jelenti, ezek mostanára korábban nem várt, akár megdöbbentően változatos módokon intézményesültek, teljesedtek be. (Emellett nemegyszer végzetes és, mondjuk ki, sajnálatos következményekkel, amilyenek a magzatelhajtást, eutanáziát, klónozást, „szexuális szabadságjogokat", túlzott engedékenységet, pornográfiát jóváhagyó jogszabályok... szinte vég nélkül sorolhatnánk.) A „szólás és viselkedés szabadságáról" beszélünk, holott Kierkegaard már több mint százötven esztendeje helyretette ezt a kérdést: „Az emberek elvétve használják ki szabadságukat – például a gondolat szabadságát; kárpótlásul inkább szólásszabadságot követelnek." A sajnálatos következmények közül sok ismét csak az igazságosság liberális – ha kell, akár az igazság rovására történő – hangsúlyozásából eredt és ered. Mindenesetre léteznek. Az emberek immár világszerte olyan „szabadságjogok" fogyasztói, amelyekről nem egészen egy évszázada még a legradikálisabb liberálisok sem álmodhattak.

Ezzel egyidejűleg a politikai és ideológiai liberalizmus gyengül, itt-ott ki is alszik. Ennek csupán egy jele a magukat „liberális"-nak nevező politikai pártok fokozatos eltűnése. Egy másik az, hogy egyre kevesebb ember tartja magát „liberális"-nak. További jel, hogy csökken a parlamentarizmus iránti érdeklődés, sőt maga a parlamentarizmus gyakorlása is. Az Egyesült Államok törvényhozásának érdemi munkája immár jó ideje nem az ülésteremben, hanem azon kívül, bizottságokban folyik. A Kongresszus jóformán lemondott egyebek között arról az alkotmányos jogáról és szerepéről, hogy hadat üzenjen. Európában a második világháború előtt is, után is jelentkezett kiábrándultság, érdektelenség, sőt fásultság a parlamenteket illetően. (Napjainkban nagyrészt ez a helyzet Kelet-Európában, a kommunizmus végét követő átmeneti örömhullám után.) Ismét további jel az Európai Parlament hatalom és tekintély nélküli intézményét övező, széles körű közöny. Másutt pedig nem maradt egyéb, mint az új és szükséges jogszabályok létrehozása helyett meglévőket szentesítő parlamenti szavazatok

WIKIMEDIA

adásvétele. Közben a kisebbségi (és persze személyiségi) jogok oltalma szinte teljesen attól a sajtónyilvánosságtól függ, amelyeket ezek és szószólóik teremteni képesek – ennek révén szereznek támogatást egyébként közömbös törvényhozóknál.

A parlamentek Nyugat-Európában körülbelül százötven esztendeje élték fénykorukat, a közvélemény vitáik, tényleges hatalmuk és liberalizmusuk iránti élénk érdeklődése akkor tetőzött. Ez erősen összefüggött az annak idején valóban létezett „közvélemény" felépítésével és működésével. A közvéleményt a sajtó tükrözte (és gyakran gerjesztette is). A közvéleményhez és a néphangulathoz hasonlóan különböztek egymástól az „igényes" és a „tömeglapok"; az előbbiek (gyakran öntelten) azzal tetszelegtek maguknak, hogy „kötelességük" a „közvélemény" szolgálata és felvilágosítása – időnként manipulálása. Másfél évszázaddal később ennek csak nyomai maradtak. Ez részben a demokrácia fokozatosan populizmussá silányulásának tulajdonítható, még nagyobb részben pedig annak a szintén fokozatos, de már szinte visszafordíthatatlan elfogadási folyamatnak, amelynek révén még a megmaradt „igényes" hírlapok célja is egyre inkább a szórakoztatás. A populizmus ugyanis gyakran durván anyagias, a pénzügyi mérleg függvénye, magában a tájékoztatásban és ismeretterjesztésben sokszor igen alacsony közös nevezőjű normákat tesz magáévá. E tekintetben a televízió egyszerre lehengerlő és bénító, hiszen e médium természetéből eredően, valamint roppant bonyolult és költséges műsorgyártása következtében a legalantasabb, leginkább elterjedt közönségízlést szólítja meg (pontosabban: azt, amit műsorgyártói vélelmeznek).

Valószínűtlen, hogy a parlamentek tisztelete bármiképpen visszatérne. Az sem valószínű, hogy a liberális engedékenység sokkal messzebb mehessen a jelenleginél.

Tocqueville *Az amerikai demokrácia* egyik leginkább mélyenszántó és látnoki fejezetének a „Miért ritkulnak a nagy forradalmak" címet adta. Az Amerikában látottak megvilágítottak előtte valamit, ami ellentétben állt az akkori konzervatívok azon félelmével (sőt szinte mindazokéval, akik a rendet fenyegető új veszélyek miatt aggódtak), hogy a faragatlan tömegek fokozódó politikai részvétele révén a demokrácia további fejlődése csillapíthatatlan nyugtalanságot és rendzavart idéz elő. Egyszóval forradalomtól, és talán annak beláthatatlanul gyakori kiújulásától féltek. Amerikában Tocqueville egészen másra tapintott rá. Rájött, hogy demokratikus társadalomban, demokratikus korban az eszmék (és hitek, meggyőződések) nem gyors egymásutánban következnek, hanem ellenkezőleg, lassan, olykor gyötrően vontatott ütemben. Fölismerte továbbá, hogy ez a magát az eszmék létrehozását, megfogalmazását érintő, akkoriban új fejlemény azt is jelenti, hogy az emberek többsége nem fog reagálni a radikális izgatás szélsőségeire. Azt írta, a nagy forradalmak azért ritkulnak, mert az új demokratikus társadalmak anyagiasságra hajlanak, mert egyre többen szereznek olyan javakat, amelyeket nem hagynak veszendőbe menni; mert végül az államok és kormányok jobbára hatalmas hivatali gépezettel gondoskodnak néptömegeik jólétéről, hogy kibékítsék őket – ennek eredményeként pedig a nép kevésbé szabad, még ha az ellenkezőjét képzeli is. Tocqueville rosszallotta ezt a populista anyagiasság felé fejlődést vagy visszafejlődést, ugyanakkor korának legkiválóbb gondolkodói közül jóformán egyedüliként látta, hogy a nagy forradalmak megritkulnak. Csekély számú kivétellel pontosan ez történt a világ legfejlettebb demokráciáiban.

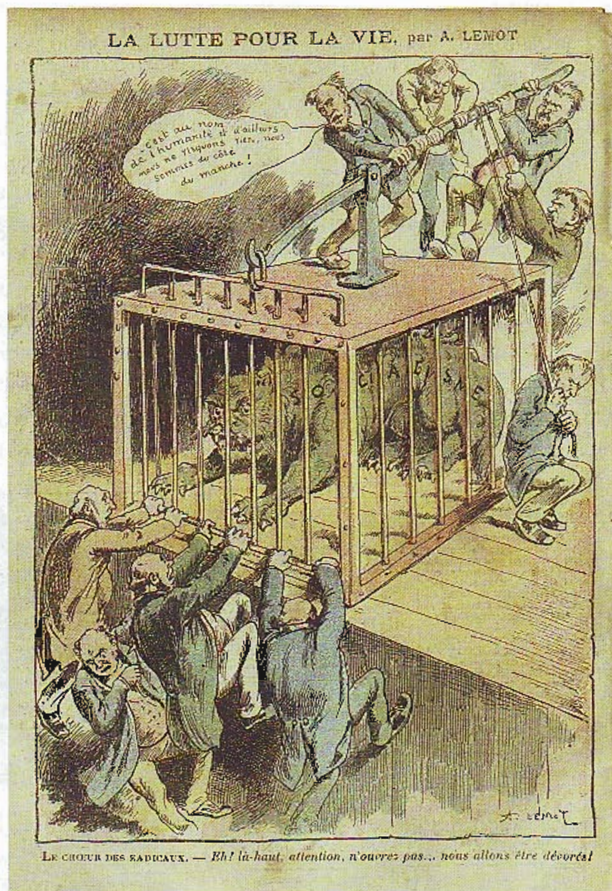

„Vajon a demokrácia populizmusba torzulása előrehalad-e a huszonegyedik században – és ha igen, hogyan." **Matteo Salvini olasz belügyminiszter az Északi Liga párt római nagygyűlésén 2018 decemberében**

Okkal hihetjük, hogy a nagy forradalmak – legalább egy ideig – továbbra is ritkák maradnak. Ez a körülmény valamelyest megnyugtató, de Tocqueville kora óta sok minden változott is. Az egyik fejlemény, amelyről fentebb elmélkedtem, az államok hatalmának, presztízsének, tekintélyének meggyöngülése, miközben bürokratikus funkciójuk változatlanul rendkívüli. Valószínűleg sokkal fontosabb és alapvetőbb valami más: az egészséges szabadságvágy hanyatlása olyan időszakban, amikor a szabadosság egyéb jelenségeivel együtt a civilizált élet eldurvulása is körös-körül érzékelhető. Ebben a tekintetben alig mutatkozik különbség – ezt viselkedésük is szemlélteti – konzervatívok és liberálisok, vagy önjelölt jobb- és baloldaliak között. Elvégre a szabadság nem pusztán egyenjogúsítás, azaz felszabadítás, illetve a társadalom, az egyház, az állam, valamely vallás vagy kormány, uralkodói, kisebbségi vagy többségi zsarnokság által a népre erőltetett szabályok fellazítása, eltörlése. A szabadság az ember azon képessége, hogy valamit értsen önmagáról, és ennek nyomán olyan életvitelt folytasson, vagy legalább óhajtson, amely nem annyira külső erőkhöz, mint inkább saját maga által megszabott korlátokhoz igazodik. A szabadság iránti étvágy nem veszett ki a világból, napjainkban is létezik;

de a jelenlegi „kulturális" légkör más táplálékokat nyújt, gyakran az ellenkezőjét annak, amire szükség lenne.

A világ nagy területein, még a kelet-európai volt kommunista országokban és Oroszországban is elhalványult az államhatalomtól való félelem, de nem bontakozik ki ennek megfelelő liberalizmus. Közben a szórakoztatás átszövi, átitatja, igen gyakran fölváltja a „tájékoztatás"-t, a televízió pedig nagyjában-egészében átveszi a többé-kevésbé „szabad" sajtó funkcióit. Olyan modern demokratikus társadalom rajzolódik ki előttünk, amelyben a csaknem teljes hír- és tájékoztatási monopóliumot élvező televíziót a tömegtöbbség manipulátorai irányíthatják, amelyben engedélyezetten léteznek ellenzéki pártok és újságok, de hangjuk gyönge, így hatásuk, befolyásuk alig számít valamicskét, és amelyben a politikai szabadság alig több a „totalitarizmus" hiányánál. Napjainkban a világ sok országában efféle, korábban elképzelhetetlen, és soha nem képzelt tömegdemokrácia alakul ki.

Félelem és gyűlölet. A szocializmus fenevadát kiengedni és bent tartani szándékozók egy 19. század végi francia karikatúrán

Mindez kihat a történelemre, a jobb- és baloldal jelenére, jövőjére. A régi „konzervatív" és „liberális" kategória szinte teljesen elavult. A „jobb-" és „baloldal" nem annyira, de egy tendencia ott is nyilvánvaló. A „baloldal" veszít vonzásából. Talán a jövőben a valódi törésvonal nem jobb- és baloldal, hanem kétfajta jobboldal között húzódik majd: egyes jobboldaliak összetartó hite a megvetése lesz, jobban gyűlölik a szabadelvűeket, mint amennyire szeretik a szabadságot, a velük szemben állók pedig jobban szeretik a szabadságot, mint amennyire félnek a liberálisoktól; a nacionalisták farkasszemet néznek a patriótákkal; az Amerika világuralmi feladatában hívők azokkal, akik nem hisznek ebben; a technikában és a gépesítésben bízók azokkal, akik a hagyományokra, a társadalmi konvenciókra támaszkodnak; a „fejlődés" támogatói azokkal, akik megóvni kívánják a földet – összegezve: a „haladásban" nem kételkedők azokkal, akik megkérdőjelezik azt.

„Az ember a nyugalmat, sőt akár a halált is többre becsüli, mint a szabad választást a jó és a gonosz megismerésében" – állította Dosztojevszkij nagy inkvizítora. Szép szavak, és sok történelmi helyzetre alkalmazhatók (például Hitler alatt a németek többségére), de nem kevés fenntartással kezelendők (mivel e torzonborz, nagy orosz próféta vallásának különös pravoszláv ortodoxiája jóvoltából meglehetősen sajátos nézeteket vallott a szabadságról). Kevésbé hangzatosak, de többet mondhatnak számunkra az író kortársa, Lord Salisbury szavai: „A szabad intézmények a nemzet kultúrája által indokolt mértéken túllépve nem adnak többé szabadságot. Létezik szabadság, amely minden embert szabaddá tesz; és létezik úgynevezett szabadság, amely minden embert a többség rabszolgájává alacsonyít." John Courtney Murray amerikai katolikus teológus az 1960-as évek álforradalmának kezdetén vetette papírra: „Egyszer talán lebontják majd a demokrácia büszke, sokemeletes palotáját a lapos többségi kormányzás szintjére, és akkor már nem palota többé, csak szerszámkamra, amelyben a zsarnokság fegyvereit kovácsolják." Elvégre a történelemben temérdek példa akad arra, hogy inkább a zsarnokságot kívánják az anarchia vagy valami helyett, ami kicsit hasonlít az anarchiára; hogy előfordulnak körülmények és helyzetek, amelyekben nagy tömegeknek jobban tetszik a mégoly szigorú rendőrállam viszonylagos fizikai biztonsága.

Félelem és gyűlölet

A politikai-ideológiai spektrum szélein vagy azok közelében ezeket a jelenségeket figyelhetjük meg: a félelem jelenlétét a radikális baloldal képviselőinél, a gyűlöletét a radikális jobboldaliaknál. Az efféle jelenségek nem korlátozódnak a politikai ideológiák szélsőséges híveire. Léteznek társutasok a baloldalon, de a jobboldalon is: az utóbbiak olyanok, akiknek félelmei ama kellemes érzéssé változnak át, hogy ők most már a nacionalista gyűlölködők összefogásához tartoznak. Ám ezek inkább hajlamok, mint kategóriák. Nem tulajdoníthatók egyszerűen bizonyos eszmék iránti vonzódásnak. Emberi tendenciák, ennélfogva nem berögződött, előre meg nem határozott hajlamokból és eshetőségekből összetettek. Az emberek az eszmékkel nem rendelkeznek, hanem választják azokat.

Ráadásul ezeknek semmi közük sincsen az úgynevezett „tudatalattihoz", „A" és „B" típusú vagy „autoritárius" és „nem autoritárius" személyiséghez. Az emberi természet kettősségei a szellem és anyag párosán túl emberi tulajdonságok tömkelegében mutatkoznak meg nyilvánvalóan. Így sem a félelem, sem a gyűlölet nem létezik „tiszta" formában. Szinte mindig a kettő elegye jelentkezik. Hruscsov azon 1956-os félelme, hogy a magyar felkelés az egész szovjet rendszert fenyegeti, azok elleni gyűlölettel párosult, akikről úgy vélte, készek hasznot húzni a jelenségből. Hitler ellenfeleivel szembeni megvető gyűlöletének sok kifejezése más kifejezésekkel együtt létezett, kevésbé gyakoriakkal, amelyeket mindazonáltal szükségesnek érzett hangoztatni: „Ami engem illet, sohasem volt kisebbrendűségi komplexusom" – ebből legalábbis a félelem jelenlétét észlelhetjük e gyűlölettől zaklatott, akaratos, elszánt ember szívében-lélekben. Azok elméjében, akik gyűlölik (nem pusztán nem kedvelik) a zsidókat vagy az arabokat, és mások elméjében, akik az amerikaiakat vagy a kapitalistákat gyűlölik, a félelmi összetevő legalábbis ott lappang a legféktelenebb hajlamok mélyén, és megnyilvánul abban, hogy

ördögi számítást és machinációkat feltételeznek azokról, akiket ellenségeikül választottak.

Elégtelen és rövidlátó dolog, ha csak szélsőségeseknek tulajdonítunk efféle hajlamokat. Különösen az, amikor a liberális demokrácia populizmussá torzul, mivel az utóbbi elkerülhetetlen alkotóeleme a népi nacionalizmus, az a habarcs, amely egyébként osztály nélküli társadalmakat tart össze. Immár legfőbb hitvallásává és legfőbb ütőkártyájává vált például az egyesült államokbeli „konzervatívoknak" és republikánus pártiaknak, akik biztosra vehetik, hogy jókora politikai és választási hasznot húznak abból, ha ellenfeleikre „hazafiatlan" és „liberális" címkét ragasztanak.

Egyéb hajlamok között különösebb nehézség nélkül észrevehetjük a gyűlölet (sokkal inkább, mint a félelem) felhalmozódását a látványos sportesemények közönségénél. További példái ezek a nyilvános viselkedés eldurvulásának (vagy nevezzük az érzelmek militarizálódásának). De ahogy Orwell és mások megállapították: a kisfiú katonásdit szeret játszani, nem pedig pacifistásdit.

Az amerikai konzervatívok és republikánusok „jókora politikai és választási hasznot húznak abból, ha ellenfeleikre »hazafiatlan« és »liberális« címkét ragasztanak". Trump egyik támogatója egy „Hillary [Clintont] a börtönbe" feliratú pólóban

Engedtessék meg egy utolsó, talán helyénvaló általánosítás a „jobb-" és „baloldal" között továbbra is uralkodó különbségekről. Általában véve a szocializmus és a liberalizmus egyik ismertetőjegye az igazságtalanság elleni harc alapvető szükségességébe vetett hit. Ez természetesen nem alantas törekvés, de nemcsak az igazságosság és az igazság közötti különbséget, hanem a félelemhez és gyűlölethez való viszonyukat is föl kell ismernünk. Filozófiai és metafizikai eltéréseik tárgyalására most nincs mód – talán érjük be azzal a megjegyzéssel, hogy az igazság iránti érzékenység mélyebben lakozik, mint az igazságérzet, és a hazugság ártalmasabb, mint az igazságtalanság.

Nem ártana azonban egy gyors pillantást vetnünk világunk jelenlegi történelmi állapotára, amelyben az igazságtalanságok – társadalmi, faji és politikai igazságtalanságok – lassanként kiküszöbölődnek, vagy legalábbis kevésbé gyakoriak, mint ezelőtt bármikor, miközben szerte a világon a nyilvánosan terjesztett valótlanságok hatalmas, nyomasztó felhői gomolyognak. Meg a végeérhetetlen igazságosságkeresésre, amely a legsúlyosabb emberi szerencsétlenségekhez vezethet, és valóban nemegyszer vezet is. Az mindenesetre idetartozik, hogy a gyűlölködők gyakran azt hiszik, az igazságosságtól függetlenül vagy azon túl bizonyos igazságokat tudnak ellenségeikről, fontos és döntő igazságokat az utóbbiak jelleméről.

Miguel de Unamuno, a nagy spanyol gondolkodó írta *A tragikus életérzés*ben: „Mindig úgy van, hogy a bölcsesség kezdete a félelem." Igen – mert a gyűlölet tudáshoz vezethet, de bölcsességhez nem (és mert a gyűlölet mélyén is ott a félelem). Mások gyűlölete pedig azért létezik, mert az ember számára természetes, hogy gyűlölje saját szenvedését: hiszen mi más a bosszú, mint az az óhaj, hogy az ellenfél kínzásával orvosoljuk saját bajunkat? Georges Bernanos mélységesen megértette ezt. Látta, hogy félelem húzódik a liberális demokráciák politikája és államvezetése mögött; ugyanakkor a diktatúráknak is alapvető eleme. Az 1930-as években így írt: „Az emberiség fél önmagától... Önmagától való félelme miatt feláldozza a szabadságot." A második világháború után nagy ívű, sötét próféciát adott egy olyan jövőről, amely könnyen válhat a gyűlölet és a félelem új, soha nem hallott kombinációjává.

Ideológián és politikán túl a gyűlölet meg a félelem könnyedén fölismerhető az emberfajták viszonyában is. Ez a viszony nem örök tetszésen vagy nemtetszésen alapul. A gyűlölet fölött uralkodó félelem átfordulhat félelmen uralkodó gyűlöletbe: megvetéssel párosuló gyűlöletbe, amely annak ösztönös felismeréséből fakad, hogy immár egy másik emberfajta vagy népcsoport tagjai félnek tőlünk.

*

A történelem nem előre jelezhető. Rengeteg példát találunk benne arra, hogy két látszólagos lehetőség háttérbe szorul, és egyebek lépnek a helyére. Ami a politikát és a hatalmat illeti, a mai demokráciák zöme elutasítja a szélsőségeket és szószólóikat (gyakran nem csekély szemfényvesztés árán). A félelem és a gyűlölet általánosan elterjedt közöttünk, nyilvánvalóan megmutatkozik az egyre erősödő vadságban – a „vadság" a helyes szó, nem az „erőszak" –, amely át- meg átjárja mindennapi életünket. A félelem és a gyűlölet emberi jellemvonás, sohasem tudjuk teljesen kiirtani. Nemcsak a létezését kell tudomásul vennünk, de lappangó – sőt gyakorta több mint lappangó – jelenlétét is azok körében, akik a hatalom gyakorlására áhítoznak. Hogy valamelyikük ténylegesen képes lesz-e hatalomra jutni, az sok tényezőtől függ, ezek zöme megjósolhatatlan, s a tömegdemokrácia mostani korának egyre bonyolultabb és manipuláltabb politikai-hatalmi külsőségei közepette ritkán válik láthatóvá. Attól függ, vajon a demokrácia populizmusba torzulása előrehalad-e a huszonegyedik században – és ha igen, hogyan. ■

Forrás: *Félelem és gyűlölet; A „liberalizmus" diadala és eltűnése*. In: John Lukacs: *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*. Európa Könyvkiadó, 2008. Fordította Komáromy Rudolf

Az anyaság forradalma

A nyugati civilizáció elmúlt 400 éves történetében talán semmi nem gyakorolt olyan hatást a nők életére, mint a családok méretének zsugorodása. **Sarah Knott** a 17. századi Amerikában elterjedt nagycsaládtól a második világháború utáni London egygyermekes modelljéig vizsgálja a termékenység visszaesését

Egy gyengéd pillanat
Anya és gyermeke, 19. század végi 20. század eleji festmény. Ahogy csökkent a születések száma, úgy emelkedett az anyát és gyermekét idealizálva bemutató szentimentális ábrázolásoké

ELGONDOLNI SEM TUDOM, hogy boldogulok majd, mikor féltucatnyi vagy 10 gyermekem lesz – morfondírozott Esther Edwards Burr New Jersey-i telepes, miután 1756-ban életet adott első gyermekének. Narcissa Whitman oregoni pionír pontosan értette, miről beszél, hiszen első kézből ismerte, milyen sokgyermekes anyának lenni. „Drága szüleim – írta egyik ritka, ám érzelemdús levelében, amelyet 1845-ben New Yorkba küldött –, immár 11 gyermekem van, úgy érzem, levelet sincs időm írni."

A modern demográfusok jól ismerik a tényt, milyen jelentősen változott az ún. teljes termékenységi arányszám (TFR, a szülőképes korú nőkre jutó születések átlaga) az elmúlt 400 év során Európában és Észak-Amerikában. A 17., 18. századi észak-amerikai telepesek között 7-8 volt az átlagos gyermekszám (a brit anyaországban 4-5), azonban már a 20. század első felében 2,2 alá esett az óceán mindkét partján. A helyi népesség-összeírásokból, családi krónikákból, végrendeletekből, egyházközségi feljegyzésekből gyűjtött adatokat a 19. századtól már az országos népszámlálások is kiegészítették. A termékenységi mutatónak ezt az óriási változását a szakirodalomban a „termékenységi átmenet" néven emlegetik.

A nők anyasággal kapcsolatos tapasztalatait a 17. század óta a zuhanó termékenységi arányszám befolyásolta a leginkább. Ha általánosságban szeretnénk bemutatni az anyaszerep átalakulását, a visszaeső családméret a legkézenfekvőbb eszköz, amellyel ezt megtehetjük. Ám arra, hogy mindez milyen érzelmi következményekkel járt, már nehezebb felelni. Ha „féltucatnyi vagy 10 gyermek" lábatlankodott anyja körül, nem lehetett egyszerű naplót vezetni vagy akár levelet írni, így az utókor sem tud miből kiindulni. Talán ezért sem emlékezünk már annyira a termékenységi átmenet időszakára.

Ezzel együtt biztosak lehetünk abban, hogy a családméret csökkenése radikális hangsúlyváltással járt: a gyermek*áldásról* a gyermek*nevelésre* terelődött a hangsúly. Régen a nők azzal számoltak, hogy rengeteg gyereket fognak szülni, és ez erősen nyomot hagy majd a testükön is. Ha a csecsemők életben maradtak, egyszerre sok kiskorúról kellett gondoskodni, ami a figyelem megosztásával, szétforgácsolódásával járt. A 17. századi amerikai telepesnők tizenéves koruk vége felé kötöttek házasságot, majd másfél-két évente szültek, ha úgymond „Isten is megáldotta" gyarapodásukat. Angliában a gazdasági bizonytalanságok miatt később házasodtak a nők, és csak két-három évente szültek.

A pennsylvaniai Esther Atlee az 1780-as években annak tulajdonította rosszkedvét, hogy ismét teherbe esett: „Nem tudok más magyarázatot adni a gyakorta rám szálló lehangoltságra – írta. – Ha könnyebb lenne a családi életem... sokkal gondtalanabb lennék." E terhességgel már két számjegyűre emelkedett a gyermekei száma.

Mary Vial Holyoke 1759-ben házasodott be egy új-angliai családba, majd a következő 23 évét jórészt terhesen vagy csecsemőt szoptatva töltötte, ám mindössze három gyermeke élte meg a felnőttkort. Mary a második házastársa volt férjének: elődje szülés után nem sokkal – az újszülöttel együtt – elhalálozott.

Forradalmi változások

A 19. századra már másként festettek a dolgok. A nőktől elvárták, hogy csak pár gyereket szüljenek – ám intenzívebben vegyék ki részüket a nevelésükből. A középosztálybeliek egyre szentimentálisabb módon eszményítették a gyengédségen nyugvó anya-kisded kapcsolatot és az egyéni elhivatottságot. A 19. századi gyermeknevelési kézikönyvek a gondoskodó szülői magatartásra hívták fel a figyelmet. Lydia Sigourney *Anyáknak szóló levelek* című, felkapott könyvét ezzel a negédes felütéssel indítja: „Ön most kisdedével a karján ül éppen. Én is így teszek. Soha nem voltam még ennyire boldog – és Ön?"

Mi váltotta ki ezt az átalakulást? Miért vállaltak kevesebb gyermeket nők milliói, és lelték kedvüket az ezzel járó nagyobb szabadságban? Javarészt a 18. századtól a Nyugaton végigsöprő grandiózus társadalompolitikai erőknek tudhatjuk be e dolgot. „Nem gondolod, barátom – írta levelében a marylandi Susanna Hopkins e változások kezdetén, a 18. század végi forradalmi Amerikában –, hogy szűkkeblű az a férfiú, aki pusztán háziasított állatként számol velünk?"

Hopkinst taszította az a régimódi bánásmód, amely szerinte tenyészállatként kezelte a nőket. Éppen az ő generációját érintette először a termékenységi átmenet: a nők közül néhányan már saját életükre is alkalmazni tudták az amerikai forradalom radikális szabadság- és függetlenségpárti üzenetét. Egy kvéker kereskedőfeleség, Sarah Logan Fisher megjegyzést tett valakire, aki „29 éves kora előtt már hatodik gyermekét" szülte. Egyértelmű a mögöttes gondolat: túl sok ez már, túl fiatalon és túl gyorsan.

Az ósdi szokásoktól való elszakadás, az új lehetőségek kihasználásának eszméje legalább olyan radikális és mélyreható változásnak tűnt, mint megszabadulni a monarchiától. A francia nők demográfiai idővonala hasonló forradalmi ösvényt követett. Mivel a forradalmi hullám ezúttal elkerülte, Nagy-Britanniában inkább a 19. század második felében és az iparosítással összefüggésben csökkent radikálisan a családméret.

A termékenységi átmenet a fekete rabszolgákat is érintette az Egyesült Államok déli államaiban, ők a polgárháború lezárulásakor, a 19. század utolsó harmadában kezdték visszafogni a gyerekszámot. A rabszolgaság egyik legnagyobb terhe éppen a kényszerű szaporodás volt, ami a rabszolgatartók vagyonát növelendő a rabszolganőket erős nyomás alá helyezte. „Ha nem akarod, hogy túladjanak rajtad, jobban teszed, ha babákat adsz a fehéreknek", mondta erről később Alice Douglass egykori rabszolga.

A terméketlen nőket gyakran eladták; amint azonban szabadságot nyertek a rabszolgák, a termékenységi arányszám csökkent. Az 1880-as években az Alabama állami Mobile-ban Caroline Bowers egyetlen gyermeket gondozott csupán, míg anyja, a rabszolga Lucrecia Perryman öt gyermeknek adott életet. Bowers mosónőként és bábaként dolgozott, ami lehetővé tette, hogy a tágabb család a korábbi rabszolgatartóktól távolabb telepedjék le.

A családok méretének zsugorodásával párhuzamosan az Atlanti-óceán mindkét partján mind nagyobb hangsúlyt helyeztek a családtervezésre, már jóval a fogamzásgátló tabletta 1960-as évekbeli megérkezése előtt. Az Isten akaratára és a sorsra való hagyatkozás helyét a férjtől és feleségtől is nagyobb önmérsékletet kívánó, jövőorientált szemlélet vette át. Az új logika azt diktálta, tervezzünk előre a gyerekekkel, a születésük között eltelő idővel és azzal, mit engedhetünk meg magunknak.

A terhességszabályozás fő eszköze ekkor a szexuális élettől való tartózkodás és a

FENT: *Lady Cockburn és három legidősebb fia* **(1773). Az arisztokrata hölgyek szerető anyaként festették le magukat**

JOBBRA: **Rabszolgacsalád 1850 körül. A kényszerű szaporodás a rabszolgaság egyik legsúlyosabb terhe volt, mondja Sarah Knott**

LENT: **Erősödő szentimentalitás: anya és gyermeke a 19. század vége felé**

Amerikai pionír család az 1870-es években. A nagycsaládok ma már kezdenek a kivételek közé tartozni Észak-Amerikában és Európában

magzatelhajtó növények használata volt. Az óceán mindkét oldalán ruta- és borókaféléket, valamint rozmaringot alkalmaztak, az Egyesült Államok déli területein az őshonos virginiai pacsirtafüvet vetették be, amelyet északra és Angliába is szállították. Az afroamerikaiak körében a terpentin számított népszerűnek, a városokban – ha jó helyen keresgélt valaki – fecskendővel és gumiárukkal gátolhatta meg a gyermekáldást.

Átalakuló életciklus

A kevesebb terhesség alaposan átszabta a női életciklust. Az állandó gyermekgondozás, majd a nagymamaság helyébe néhány év terhesség, gyermekellátás lépett. A 17. századi Bostonban, illetve a 18. századi Cornwallban az aktív anyaság permanens és a felnőttkort meghatározó helyzet volt. „Kezd a normális állapotommá válni ez", írta egy 16 év alatt 9 gyermeket szülő asszony. A 20. századra azonban sok nő életciklusában pusztán rövid időre korlátozódott a gyerekgondozás. Richard Titmuss szociológus úgy számolt, akár 40 további évet is élhetnek még a gyermekeiket felnevelő nők, 1952-ben pedig a „gyermeknevelés felelőssége" utáni „érzelmileg kielégítő és független élet" lehetőségét latolgatta számukra.

Persze az „érzelmileg kielégítő" élet nem mindenki számára volt hozzáférhető: az alacsonyabban iskolázott vagy gyengébb érdekérvényesítéssel rendelkező nőknél magas maradt a termékenységi arányszám. A 20. század eleji északnyugat-coloradói határvidéken, elszigetelten élő telepeseknél továbbra is a nagyobb családok voltak a jellemzők. Ha évtizedekkel később rákérdeztek, milyen volt akár 12 gyermeket is szülni, e nők úgy feleltek: „nem nagy ügy". Az észak-karolinai fehér földbérlők között az átlagos gyerekszám hat volt, szociológusok szerint ennek hátterében a „régi tradíciók dicsfénye", továbbá „a nagy gyerekszám tényleges vagy elképzelt értéke" állt. Az 1860-as években az észak-amerikai préri krí indián közösségében éppenséggel növekedni kezdett a termékenységi arányszám – talán mert a bölényvadászatra hagyatkozót a letelepedett életmód váltotta fel. Miként a régi krí történet mondja: „soha nem volt több gyerekünk, mint amennyit harc esetén meg tudtunk ragadni, hogy elmeneküljünk".

Ezek azonban kivételes esetnek számítottak a növekvő iskolázottság, a javuló életkörülmények, a fejlődő infrastruktúra – és a csökkenő termékenységi arányszám korában. Az 1930-as években, Londonban a Doris Hanslow gépi varrónőhöz hasonló fiatalasszonyok már kisebb gyermekszámmal és olyan, a háztartást érintő vívmányokkal számolhattak, mint a meleg csapvíz, az elektromosság és az önkormányzati bérlakás. Édesanyja a 20. század fordulóján, Bermondsey-ben még nyolc gyereket nevelt, Doris viszont – mint a korabeli munkásosztálybeli nők közül sokan – csupán kettőt. Egyre kevésbé akadtak látványosan nagy családok, az 1940-es évekre a brit nők kevesebb mint tíz százaléka vállalt öt vagy több gyermeket. Közvetlenül a második világháború lezárulása után egy londoni utcán az ideális családról meginterjúvolt nő így felelt: „Egy gyerek elég, végül is tisztességgel fel kell nevelni, nemdebár?"

Egy rakás gyerek

Sok oka van annak, miért lehetett a nők ínyére a nagyobb család: a kerekebb, viselős test büszkesége, egy csapatnyi gyerek jóleső terelgetése, a már megnőtt csemeték „újjászületésében" való gyönyörködés. Termés, nyájacska, egy rakás gyerek: a nagycsaládokat gyakran ezekkel a hasonlatokkal írták le. Ám a fertilitási átmenet a nyugati nők milliói előtt nyitott kaput: testük és életük felett is nagyobb kontrollhoz jutottak.

Kicsiben jól leképezi ezt Margaret Bowen famíliájának három generációja. A nagyanyjának még 12 gyereke született, anyjának négy, hároméves életkorkülönbséggel, gondosan előre tervezve, neki magának egyetlen gyereke volt, és rengeteg ideje, hogy rögzítse és átgondolja életét. A Pennsylvania középső részén lévő Williamsportban 1855-ben a nagyanyján töprengve jegyezte fel: „egy nagycsaládról gondoskodván… cselekvési köre korlátos volt".

Néhány évtizeddel később, nagyjából 1888 körül a telepes Hannah Callender egyik leszármazottja ennél is kevésbé értette felmenője szempontjait: Callender egyik levelének margójára, ahol az „ígéretes gyermekekből álló nagy családról" írt, három felkiáltójelet biggyesztett. A demográfiai átmenet idején e nézetek már igen különösnek és szokatlannak hatottak. H

Sarah Knott az Indianai Egyetem docense. A témáról szóló munkája idén jelent meg a Penguin Viking gondozásában (*Mother: An Unconventional History*)

Fordította Győrffy Iván

„Leszámolunk mindenkivel”

A magyar vidék elfeledett parasztforradalma 1918 novemberében

A katonák rendezetlen hazaözönlése, a régi hatalom összeomlása és az őszirózsás forradalom győzelme, a vidék elégedetlensége és éhsége táplálta a parasztok felbolydulását, amelyről a történelmi emlékezet hajlamos megfeledkezni. Az erőszak tombolása olykor nemzetiségi és politikai színezetet, jelentést is öltött, derül ki **Hatos Pál** elemzéséből

A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG 1918. október 31-én összeomlott, győzött az őszirózsás forradalom. A „vértől és sártól boldogságos" pesti utcát egyszerre kerítette hatalmába a mámor és a felfordulás. A Kossuth Lajos utcát és a Rákóczi utat közel egy kilométernyi hosszúságban hatalmas, örvénylő, éljenző tömeg zárta el. Az emberek a magyar himnuszt és a Kossuth-nótát, illetve ez utóbbinak Károlyira átírt változatát énekelték. A király kinevezte miniszterelnökké Károlyi Mihályt, az ellenzéki Nemzeti Tanács vezetőjét, a régi rendszer jelképes alakját, Tisza Istvánt pedig a Városligetben bérelt villájában meggyilkolták.

De a forradalom nem állt meg a főváros határainál. Másnaptól sorra alakultak vidéken is a helyi nemzeti tanácsok, s ezzel párhuzamosan a régi közigazgatás is mindenütt hűségnyilatkozatban állt Károlyiék mellé. Ünnep és ujjongás a 400 év után visszanyert függetlenség felett, magyar zászló és felvonulás, zeneszóval, dobpergéssel. „Mintha villanyütés érte volna városunkat" – írta a *Félegyházi Hírlap* tudósítója arról, miként fogadták a pesti híreket a Kiskunságban. Ugyanakkor Kiskunfélegyháza forradalmi krónikása a forradalommal kezdődő új világ Janus-arcú kettősségét ugyanúgy kiemelte, mint a pesti lapok. Az áhítatos tömeg, amely nappal megilletődve énekelte a magyar himnuszt, és lelkes éljenzéssel fogadta a fegyelemre, nyugalomra és a magántulajdon védelmére felszólító csillapító szavakat, az est beálltával fosztogató csőcselékké „alacsonyult", a helyi takarékpénztárt fosztogatta, s mivel a páncélszekrényt feltörni nem tudta, dühében a bank márványasztalait törte szét. S ez így ment napokon keresztül: délben ünneplés, fogadkozás, nemzeti színű boldogság, este fosztogatás, a vasúti raktárak boroshordóinak csapra ütése, szatócsboltok redőnyeinek felfeszítése. A tömeg erkölcsi színeváltozása a napszakokhoz igazodott. Ahogy a román filozófus és költő Lucian Blaga írta szászvárosi tapasztalatairól: az éji sötétség uralma alatt a jóravaló emberek úgy fosztogattak, mint valami álomban, amit reggel szégyellünk elmondani.

1918 novemberének első két hetében a 20. század legnagyobb méretű spontán paraszti forradalma bontakozott ki Magyarországon. Az egész országra kiterjedő mozgalmak a töredékesen fennmaradt ügyészi jelentések szerint félezernél több települést érintettek, és óvatos becslések szerint is százezren felüli résztvevőt mozgathattak meg. A nép forradalma semmiképpen sem volt „magyar forradalom", s nem csupán azért, mert a hirtelen támadt hatalmi űr Kelet- és Közép-Európa számos vidékén okozott hasonló felfordulást – helyenként polgárháborús konfliktusokat is – a háború utórezgéseként, hanem mert sajátos, meghatározatlan keveréket alkottak benne a társadalmi igazságot követelő demokratikus, valamint a nemzetiségi követelések. S főként mert mindezek a jelszavak legtöbbször csak kísérőjelenségei voltak az elitek nyelvén végeredményben értelmezhetetlen, formátlan dühkitörésnek, amely viszont nem tudott vagy nem akart mit kezdeni a politikailag iskolázott fülnek ismerős frázisokkal.

1918 őszén a magyar függetlenség jelszavát ritkán lehetett magyar paraszti szájból hallani – noha 1848 öröksége a kisgazdapártnak még a nevében is ott szerepelt. „Hiába vártuk őket meleg étellel, kávéval; hiába kötöttük lelkükre a haza védelmét; mindenki sietett tűzhelyéhez haza" – idézte fel a frontról hazatérő székely parasztkatonák közömbösségét Apáthy István néhány évvel később, amikor Erdély elvesztésének okait boncolgatta, hozzáfűzve, hogy a legtöbbjüket csak a leszerelési illeték érdekelte. Az első napokban nem a szeparatista törekvések vezették a nemzetiségi vidékek megmozdulásait sem. Erdély belső vidékein a román parasztok csóvát vetettek az udvarházakra. Ezek többségének valóban magyar volt a tulajdonosa, mégsem a „nagy egyesülés" vagy a dákoromán reneszánsz perspektívája vezette a gyújtogatókat, hanem az úrgyűlölet. Bethlen István mezősámsondi kastélyát ugyanúgy megtámadták – a későbbi miniszterelnök a nádason keresztül menekült családjával éjnek idején –, mint a román nacionalista vezér, Mihályi Tivadar (Theodor Mihali) nagyilondai birtokát, amikor az a közelgő román hadsereg intézkedéseiről akarta őket tájékoztatni. A nemzeti felszabadulás evangéliumát kőzáporral fogadó több ezer román paraszt sortüzet kapott viszonzásként a román nemzeti párt vezérétől.

1918. december 1-jén éjjel, a Kolozsvár felé haladó különvonaton egy magyar vasutas és egy román parasztkatona beszélgetett. Ez utóbbi a nevezetes gyulafehérvári gyűlésről jött haza, ahol a román nemzetiségi vezérek százezer ember előtt deklarálták Erdély egyesülését Romániával. „Mit határoztak Gyulafehérváron?" – kérdezte a magyar, mire a román katona azt felelte: „Ezentúl nem lesznek urak, csak szegény emberek, és minden szegény ember egyenlő lesz." „Hát ez bizony jó lesz" – hagyta rá a magyar. Nagy-Románia létrejöttének ez volt a népi percepciója 1918 kavargó őszén. A nemzetiségi ellentétek nem eszmék kibékíthetetlenségéből támadtak: verekedés szlovákok és magyar >

parasztok közt Zemplén elmaradott északi falvaiban hol egy barázda, hol egy menyecske, hol egy malac miatt tört ki.

„A has vészjósló forradalma"

A demokratikus átalakulás programjának is sajátos volt a paraszti recepciója. Károlyi Mihálynak keserű iróniával kellett tudomásul vennie, hogy parádi kastélyát a Heves megyei szegényparasztság már a legelső napokban kifosztotta, éppúgy, mint reakciós apósának, Andrássy Gyulának tiszadobi kastélyát, és ugyanezt tették a liberális iparbáró, Hatvany Lajos báró hatvani kastélyával és cukorgyárával is. Az úrgyűlölet váratlanul lobbant fel. Az apolitikus paraszti ellenállás, amelynek a háború utolsó éveiben a terményelrejtés, a katonaszökevények rejtegetése, az adók alól való kibújás volt a fegyverzete, szemmel láthatóan lázas szakaszába lépett. Ősi, de legalábbis évszázados mintákat idézett a gyújtogatás, a rablás, a talált pénz széjjelszórása vagy az úri kúriák értékes bútorainak vandál összetörése.

Ha nem akadt kastély vagy árukkal rakott vasútállomás a környéken, akkor az urak és az állam helyett a szomszéd lett az ellenség. Sok helyütt a forradalom abból állt, hogy a hazatérő katonák és/vagy a helyi szegénység lerohanta a szomszéd falu vagyonosabb gazdáit. Mindebben vajmi kevés volt a tudatosság. „A forrongás fő okául a háború okozta anyagi nyomorúságot állította oda a nép. Nincs árpa, bab, burgonya és tengeri" – írta a kalocsai főszolgabíró, akiben – ritka eset – megbízott a nép, mert a háborúból rokkantként tért haza. Alkalom szülte tolvajok is akadtak bőven, akik lovas szekérrel mentek fosztogatni, s olyan népmesei helyzet is előfordult, hogy egy-egy gazdag parasztgazda, visszatérve a fosztogatásból, saját házát és gazdaságát szintén kifosztva találta. A „has vészjósló forradalma" több esetben „a mindenki háborúja mindenki ellen" ősállapotába vetette vissza a vidéket, amiképpen ezt számos fennmaradt dokumentum igazolja: „Alulírottak, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Szalavány község gazdálkodói jelentik, hogy a közbiztonság nagyon veszélyeztetve van, a szomszéd Csépa községi lakosok különösen átjönnek rabolni, noha ilyen kirándulásuk alkalmából Szalavány községben már kettőt agyonütöttek. Folyton garázdálkodnak, dohányt, birkát, sertéseket és búzát visznek. Kérjük, szíveskedjenek intézkedni, hogy ott a közbiztonság helyreálljon."

A felfordulás a paraszti mikrotársadalmon belül is alkalmat adott a konfliktusok erőszakkal való lerendezéséhez. Szótlan béresgyerekek, cigányok, a faluba befajzott napszámosok, hallgatag kocsmatöltelékek, akiket a kikapós feleségük haragított össze az élettel, most egyszerre fellázadtak a nagygazdák ellen, és meglincselték a tanító fiából lett őrmestert, aki a fronton kínozta őket, ahogy ezt Németh László első regénye, az *Akasztófavirág* megörökítette.

Még inkább kiélesedett a város és falu, termelő és fogyasztó, földművelő és munkás háborúban kifejlődött ellentéte. Nem volt egyedi eset, hogy a Szeged melletti

Nagyszénás lefoglalta az uradalom Szegedre szállított tejtermelését, „mert másként a rendet a községben fenntartani nem tudná". Város és vidék háborújának csúcsjelenete volt Kaposvár kifosztása 1918. december 11-én éjjel. Somogy megye székhelyére egy olyan banda támadt, amelyben a többséget a közelebbi és távolabbi környék fiatal parasztkatonái alkották, de az éj folyamán hozzájuk csapódott a város félvilágának társadalma is a Vár utcai bordélyház kéjhölgyein át a külvárosok cigányságáig, sőt a módosabb környékbeli gazdák sem akarták elmulasztani a kínálkozó alkalmat. Körülbelül ötszáz fő részvételével egész éjjel tartott a szabad rablás. A városi rendőrkapitány és a megyei alispán kétségbeesetten lapultak, amíg a felgyújtott üzletek fényénél a cselédkorzón vidáman hullámzottak a hetesével-nyolcasával egymásba karoló, daloló lányok. Legalábbis így írta le a szemtanú jelmezét magára öltő Illyés Gyula a Boccaccio *Dekameron*jába illő véres forgatagot önéletrajzi regényében, a *Kora tavasz*ban. Regényes leírása nagyjából-egészében helytállóan adja vissza az atmoszférát. A rablott holmival megrakott lovas szánok csilingelése egybefolyt a puskák ropogásával és a kurjongatással. Reggelre a füstös, korom- és lőporszagú belváros valóságos háborús csatatér képét mutatta. A kifosztott és megfélemlített kaposvári polgárság – mintegy fél tucat halott maradt az adventi véres farsang nyomán – a Baranyát ekkor már megszálló szerb hadsereg behívásáért könyörgött. Ők jöttek is volna szíves-örömest, de rendet végül a Budapestről leküldött géppuskás tengerészkülönítmény tett.

Ennek a jórészt ismeretlen paraszt- és katonaforradalomnak széles földrajzi kiterjedése ellenére sem volt semmilyen szervezett, még kevésbé intézményesült jellege. Nem voltak vezérei, legfeljebb helyi hangadói, s nem volt ideológiája, ha csak nem a „leszámolunk mindenkivel" jelszava. S mivel nem hierarchikusan épült föl, nem volt és nem lehetett „élcsapata" sem: a helyi paraszti megmozdulások csupán egymástól elszigetelt, forrongó enklávékat alkothattak, amelyek szó szerint „magukban füstölögtek".

A győzelem minden reménye nélkül. Talán ezért sem akadt később sem krónikása, hiába próbálták többen is vörösre festeni a paraszti anarchia sokszínű és ellentmondásos jelenségvilágát az 1950–1960-as évek kommunista diktatúrájában. Az orosz bolsevizmus hatása kétségtelen volt ugyan, ám mindaz, ami történt, egyáltalán nem valamiféle proletáröntudat megnyilvánulása volt, csupán az „ezután már az urak fognak dolgozni és köszönni nekünk" dühkitörése. A bázisdemokrácia és a törvényszegés sajátos ötvözetét képezték az országszerte létrejött nemzeti és katonatanácsok is. Létrejöttük spontán volt, és rendszerint a helyi község lakosságának jelentős részvételével alakultak meg – volt, ahol százfős testületek jöttek létre –, bár szinte sohasem egyesítet-

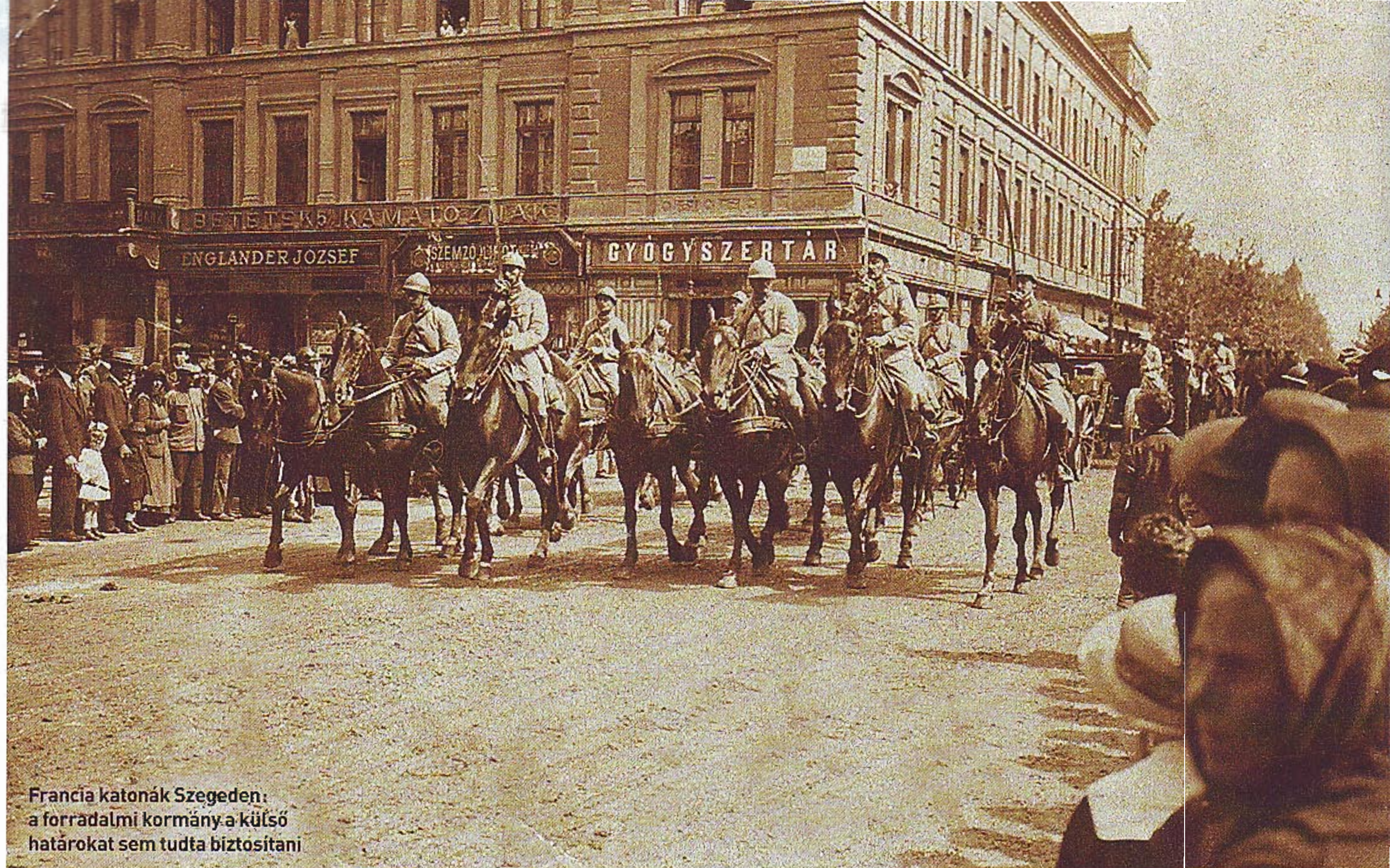

Földosztás Kálkápolnán, 1919. február 23-án, középen balra Károlyi Mihály – a kormány intézkedései csak részben tudták lecsillapítani az indulatokat

ték a helyi társadalom teljességét. A tömeg, a tömegesség tapasztalata olyan legitimációt adott, amely könnyen túllépett az addigi írott normákon és íratlan szokásokon. A helyi nemzeti tanácsok minden további nélkül adót vetettek ki a gazdagokra (hogy ki számított gazdagnak, az természetesen faluról falura váltakozott), árut foglaltak le önkényesen (főként ott, ahol volt vasútállomás, raktár, gyártelep), vagy egyszerűen elrekvirálták a nagyobb gazdaságok vetőmagkészleteit, a hizlalt disznókat, marhát stb., és szétosztották a faluvég szegénysége között. Több helyütt egyszerűen elmozdították a néppel szemben tanúsított durva és goromba bánásmódjuk miatt mindazokat, akiket méltatlannak ítéltek a hivatalviselésre.

Demokratikus mámor és diszkrimináció kéz a kézben járt. Az abaúj-tornai Jósvafőn úgy határoztak a hazatérő katonák, hogy csak hadviseltek lehetnek tanácstagok, ugyanakkor az egyenlőség nevében egy katonaságtól leszerelt cigányt is beválasztottak a helyi nemzeti tanácsba. Volt olyan település, ahol az „összes urakat" megöléssel fenyegették, persze az orvos és a gyógyszerész kivételével, mert rájuk akkor is szükség van, ha nincs többé király és alkotmány. De ha megértették az idők szavát, akkor megbecsülést kaptak akár a „fekete kabátosok", azaz a papok is. Csepelen például a Nemzeti Tanács a hitoktató káplánnak heti 60 korona fizetéskiegészítést szavazott meg a hittanórák után. „Vörös Csepel" így gondoskodott a papi proletariátusról. Másutt is előfordult, hogy egy lelkész vagy akár egy „magát jól viselő" jegyző lett a nemzeti tanács elnöke, ahol viszont a tekintélyek teljesen lejáratódtak, ott vadorzók és kétes egzisztenciák lettek egy időre a falvak vezetői. A népharag általában a tanítókat is békén hagyta, bár Szigetújfalun kéthetes ultimátumot adtak a gyerekekkel rosszul bánó falusi tanítónőnek: fusson, ha kedves az élete; a Tolna megyei Bölcskén pedig a református iskolaigazgatót fenyegették agyonveréssel, ha nem távozik azonnal. A Somogy megyei Istvándiban a Nemzeti Tanács elnöke rögtön kijelentette, hogy „a törvények mind semmisek, a főispán, alispán, csendőrőrs nem létezik többet", s a népuralom jogcímén néhány falubeli hangadó társával kezébe kerítette a hatalmat, maga számára szedte be az adókat, és értékesítette a községi vagyontárgyakat. Az anyakönyvvezetés és a közigazgatás írásbeli tevékenysége hónapokra megszűnt a faluban.

A nemzetiségi vidékeken az urak elleni lázadáshoz könnyen társult magyargyűlölet, hiszen a falubeli birtokosok, a kastélyok lakói többnyire magyarok voltak, de ez is csak kísérőszólam volt a béke féktelen *fiestá*val való megünnepléséhez. A vegyes nemzetiségű verseci járás egyik községében, Varadián az egész román nép fellázadt. Az uraságot elzavarták, állatállományát lelőtték, a nem román ajkú kereskedőket pedig kifosztották és elverték. A jegyzőnek, aki negyvenfokos lázzal spanyolbetegségben feküdt, megkegyelmeztek, de ráparancsoltak, hogy mihelyst felgyógyul, azonnal hagyja el a községet. A központi szeszfőzdét feltörték, és a 27 hektoliter pálinkát a béke örömére kiitták. Országszerte a jegyzői kar legkevesebb egyharmadát elzavarták szolgálati helyéről, Erdély egyes román vidékein akár 90 százalékuk is elmenekült a népharag elől. Tucatnyi jegyző életével fizetett azért, amiért korábban a szabadságolások, felmentések, hadisegélyek kieszközléséért anyagi javakat és/vagy szerelmet zsaroltak a katonák hozzátartozóitól. Volt, ahol földbe ásták a gyűlölt elöljárót, s úgy verték agyon, máshol kikötözték a közlegelőre, mert a háború alatt az éhező asszonyokat azzal utasította el, ha nincs kenyerük, menjenek ki a mezőre füvet legelni.

Sok helyütt a papok és lelkészek sem jártak jobban. Ők is „hosszúnadrágos" embereknek számítottak: vagy anyagi visszaéléseket róttak a terhükre (miért eskettek és temettek olyan drágán), vagy csupán azt, hogy a rendszer kedvezményezettjei voltak. November lázas napjaiban öltek zsidó kántort a békési Tótkomlóson, katolikus papot az udvarhelyszéki Zete-

Francia katonák Szegeden: a forradalmi kormány a külső határokat sem tudta biztosítani

lakán, román pópát a szilágysági Ballaházán. Mások bűneiért fizetett a falvak zsidó kispolgársága is. „Megint a zsidók voltak azok, akiken a régi idők porát kiporolták" – írták keserű humorral az érintettek. A számos esetben előforduló brutális antiszemita és egyházellenes kilengéseknek hasonló volt az indítéka: a nép a zsidókat is a falvak úri társadalmának tagjaiként tartotta számon. Volt falu, ahol a jegyző, hogy a maga bőrét mentse, a hozzá forduló, kétségbeesett szatócsnak azt mondta: zsidókat nem védünk meg. Máshol viszont a jegyző befogadta a lincshangulat elől menekülő zsidó családokat, amiért aztán neki is menekülnie kellett. A Zemplén megyei Füzéren a plébános állítólag azt hirdette a híveknek: „Ököllel üsd a zsidót!" Ugyanennek a megyének egyik-másik falujában viszont zsidó bírót választottak, mert ő jobban értett az ügyvitelhez. Ugyanez történt a somogyi Balatonbogláron is. Egyes Pest megyei falvakban a sváb gazdák egyszerre üldözték ki a zsidó boltost és a magyar jegyzőt.

„Soha többé katonát nem akarok látni!"

A rend összeomlásához, a vidék forradalmához három dolog kellett. Az összeomlás váratlan és minden várakozást messze meghaladó mértéke, az új hatalom kapkodásai és mindenekelőtt a hazatérő katonák, akik a háború brutális mintáit elsajátítva érkeztek vissza otthonaikba. A forradalom október 31-ei győzelmének hírére a hadsereg országban állomásozó pótkeretei felbomlottak, s november 1-jén és 2-án a tisztek arra ébredtek, hogy nincs kinek parancsolniuk, egyedül maradtak a laktanyákban. A legénységi állomány október 29. és november 6. között, tehát egy hét alatt 50–90 százalékkal csökkent. Volt, ahol még ennél is jobban. A nagyszebeni helyőrségi kórházból nemcsak az összes ott ápolt – jórészt nemi beteg – katona szökött meg, hanem a teljes ápolószemélyzet is. Csak a halottak maradtak. A halottaskocsi bakján a kórház főorvos-parancsnoka ült, a koporsóvivők a különböző felekezetek lelkészei voltak. Ugyanaznap este Kolozsváron az erdélyi magyar fegyveres erők főparancsnokának nem volt tíz embere sem, akivel rendelkezhetett volna.

Kolozsvár még mindig jobban állt, mint Budapest. November 1-jén a fővárosi kaszárnyákat végiglátogató Linder Béla összesen hat közlegényt talált. Batthyány Tivadar belügyminiszter november 2-án a csendőri egységeknek már csak a kész helyzet tudomásulvételét tudta javasolni: „Katonák nagyobb számban hagyják el a helyőrséget, és lakóhelyeikre önként távoznak. Felhívom alosztályait, hogy a hazaözönlő katonasággal szemben semmiféle megtorló intézkedést ne tegyen." Sőt Batthyány maga szólította fel a karhatalmi erőket a hatalmukat szimbolizáló distinkciók – sapkarózsa, tiszti rendjelek stb. – eltávolítására. Azaz a szimbolikus fegyverletételre.

A csendőrség, ha nem is oszlott fel teljesen, a következő hónapokban bénán vegetált, s a korábban rettegett kakastollasok tétlenül húzódtak meg egyik-másik uradalomban. A „népkormányt" úgyis lehetett érteni: az állam eltűnt, a hatalmát megjelenítő hierarchiával és szimbólumokkal egyetemben. A monarchikus rendszer összeroskadásáról szóló hírek úgy csapódtak le, hogy „ha nincs király, nincs törvény és nincs adó". A hazatérő katonasággal a paraszti társadalom megszokott tereinek egy jelentős része ideiglenesen mintegy levált az államról, kikerült annak erőszakmonopóliuma és hatalmi ellenőrzése alól. Az állam- és katonai hatalmat jelképező szimbólumok érvénytelenné válásával a társadalmi feszültségeket kontroll alatt tartó fékek is elengedtek. A trencséni kaszárnyából eltávozott honvédek másnap már a szlovák parasztsággal együtt fosztogattak a környéken. „A vidék elvadult. Elvadult vagy felszabadult? Egy hét alatt ezer esztendő fejlődését érzékeltette, játszotta el visszafelé, ahogy a szervezett állam kötelékeiből kibújt s visszavedlett – ördög tudja, mivé is vedlett vissza" – kereste a szavakat a jellemzésre Illyés Gyula.

Természetesen lehet vitatkozni azon, hogy az atavisztikus erőszak vagy az ölni

Károlyi szemlét tart a Székely Hadosztály felett 1919. március 2-án

tudás háborúban elsajátított rutinja vezetett-e az állam időleges összecsuklásához. Mielőtt azonban az egész felfordulást a Károlyi-kormány nyakába varrnánk, érdemes felidézni, hogy a harcterekről megindult katonaság első hullámai már november 1-jét megelőzően Magyarországon voltak. Rendetlenül és rabolva. A rendőrség a legtöbb helyen évek óta gyenge volt, még békebeli feladatait sem tudta ellátni. Somogy megyében a főispán egy fűtetlen kunyhóban nyomorgó csendőrőrs sorsának javításáért instanciázott a Belügyminisztériumban. A gyeplőt nem Batthyány és társai dobták a lovak közé. A Wekerle-kormány nem tett érdemi intézkedéseket a milliós hadsereg fogadására, hanem mintegy megdermedve várta az elkerülhetetlent. Így amikor a front megindult hazafelé, csak a rettegés maradt. A tehetetlenséget fejezték ki az olyan pótcselekvések, mint az Erdély keleti szélén lévő Beszterce-Naszód vármegye törvényhatósági bizottságának 1918. október 30-án – vagyis a forradalom kitörése előtt! – hozott határozata, amelyben szigorú antialkoholista szellemű törvény meghozatalát kívánták a kormánytól. A körülményeskedő indoklás szerint: „a vármegye közönsége aggódva gondol a közeledő leszerelés alkalmával hazatérő katonáink és családtagjaik az alkoholnak minden bizonnyal bekövetkező túlságos élvezete következtében fenyegető egészségi, anyagi és erkölcsi romlására, amitől végeredményben még a közrend, béke és közbiztonság megromlását is félti."

Mindenesetre sok helyen nem diadalkapuval várták a visszatérőket, még ha a kormány első intézkedései között rendelkezett is a katonák ünnepélyes fogadásáról. És persze az alkoholtilalomról: „Ne igyunk alkoholt!" – hirdették öles betűkkel vidéken és városban egyaránt a plakátok, a pálinkaméréseket bezárták, a vendéglőkben megtiltották az alkohol felszolgálását. Az otthon maradottak részéről félelem, idegenkedés és szánalom keveredett a hősök viszontlátásába: „Az olasz frontról özönlenek haza a katonák; mikor a villamoson Pestre jövök, minden alkalommal látom, hogy a vasúti átjárónál egy végtelen hosszú vonat nyúlik lassan tovább, vánszorog Pest felé, hozva a testi és lelki betegségeket. Vonatok, kitört ablakokkal, rongyos üléseikkel, melyekről lehúzták a bőrt és a posztót, telve-telve, a lépcsőkön állnak, lógnak, kapaszkodnak, az ütközőkön lovagolnak, a tetőn ülnek, az ablakok telve fejekkel, szinte lógnak ki a fejek, mintha nem tartoznék hozzájuk test sem. Döcögő, fekete füstöt okádó vonatok. Hová megy ez az irtóztató sok nép? Állati ez, ahogy innen kívülről látszik, de nem hangyákra vagy méhekre emlékeztet, hanem az embereknek valami állati eltorzult irányítására Pest felé és onnan tovább. Hová?" – fejezte ki Ritoók Emma, a művelt, de alaposan megrémült úriasszony az elbizonytalanodott polgári társadalom tanácstalan passzivitását a máig kéziratban lévő emlékiratában.

A felbolydult Keleti pályaudvart felkereső fiatal Márai Sándor viszont meggyőződéses pacifistaként tudósított a háború fináléjáról: „A keramit-padlón vastagon áll a sár. Egy baka bejön, tépett ruhában, födetlen fejjel. Lát a padlón egy embernyi helyet. Lefekszik: bele a sárba, csapzott hajú fejét belefekteti, már alszik. Ez a tökéletes elfáradás, ez a minden mindegy, ez a végső odaengedés: ez az utolsó gesztusa a háborúnak, ez a csöndes, elbékülő, elengedő fináléja a szenvedéseknek." Márai cikkét is ellepte azután a háború és a felejtés sara.

A fegyverletételi parancsot november 1-jén, az azonnali leszerelésről szóló rendeletet néhány nappal később Linder Béla hadügyminiszter adta ki, de a pánikban született végzetes hadparancs nem elindította, legfeljebb felgyorsította az elkerülhetetlent: a megvert és kifáradt, hazafelé tartó hadsereg felbomlását. A magyar katonai irodalom egyik legneuralgikusabb, sokszor tárgyalt pontjáról van szó. A közvéleményben az a népmesei alaphelyzet gyökerezett meg, miszerint a fronton lévő, lerongyolt és éhező magyar osztagok néhány nap alatt az ellenségtől megszállt területen átvonulva a magyar határ sikeres védelmére siethettek volna, ha Linder Bélának rontással teli varázsszavai ebben meg nem akadályozzák.

A Károlyi-kormány védtelen határokat örökölt, működőképes határőrizet lényegében egyetlen határszakaszon sem létezett. November 1-jén a legilletékesebb, Alfred von Waldstätten báró, a vezérkari főnök helyettese mondta meg világosan Károlyi küldötteinek a badeni főhadiszálláson, hogy a magyar csapatoknak lényegében minden arcvonalról ellenséges területeken kell átvergődniük, hogy hazatérhessenek, Dél-Tirolból pedig legfeljebb napi egy ezred tud a Brenner-hágón áthaladni, élelmezni a hadsereg már egyáltalán nem képes. Lindernek minden bumfordi ügyetlensége mellett abban igaza volt, hogy *ettől* a hadsereg-főparancsnokságtól a legkevésbé sem lehetett várni a veszélyben lévő haza védelmét, amely nem mellesleg a fegyverletételt is csak úgy tudta – vagy akarta? – megszervezni, hogy több százezer katona kerüljön az utolsó napokban ellenséges fogságba. Az összeomlás és benne a leszerelés konkrét megvalósulása ugyanis jóval összetettebb jelenség volt annál, hogy pusztán hadászati szemszögből elemezhessük. A nemzeti védelemre felhívó orosz Kerenszkij bukása 1917-ben

WIKIMEDIA

Erős készültség – a karhatalom fegyveresei várják az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete) egy 1919. januári tüntetésének kezdetét. Nem jutott mindenhova elég rendfenntartó

világos példával szolgált arra, hogy egy vesztes háború másnapján lehet-e a siker reményével a katonai erőben keresni a kormányzás eszközét.

A fegyelem ugyanis többé nem parancs kérdése, a legénység pedig nem „puskalétszám", hanem önállóságra ébredt, érző és vérző valóság volt. „Nem kell, komám, többé az Atyaúristennek sem tisztelegni" – mondták a bakák egymásnak és az elképedt tiszteknek mindenütt. A kaszárnyák nem parancsra ürültek ki az egész országban Trencséntől Kolozsvárig és Soprontól Nyíregyházáig, hanem azért, mert a szolgálati hierarchia összeomlott, a nyilvánosság fegyelmezett terei pedig a kontroll alól kicsúszott erőszak labirintusává változtak. A háború utolsó évében a hadsereg több mint fele már nem a frontokon harcolt, mivel egyre nagyobb létszámú karhatalomra volt szükség a hátországban a lakosság és a többi katona, illetve főként a rohamosan növekvő számú katonaszökevények féken tartására. A bűnbakkereső emlékezet elfeledteti, hogy Linder – következményei felől nézve katasztrofális – parancsa az *akkori* úri és polgári közvéleményt fejezte ki. Mindazokét, akiknek még volt vesztenivalójuk, s akik nem is titkolták csalódásukat, hogy a kedves parasztbakák micsoda rossz fiúkként jöttek haza. Akinek volt még valamije 1918 őszén, az riadtan és dermedve nézte a katonák hazajövetelét, s mindent megadott volna azért, hogy a katonák mielőbb fegyver nélkül legyenek.

„A népben meggyőződéssé vált, hogy nincs törvény"

A zsúfolt vonatokon és országutakon érkező magyar alakulatok legfeljebb kisebb kötelékek méretéig őrizték meg szervezettségüket; a régi szigorú fegyelem nem volt már sehol, a tisztek már nem parancsoltak, legfeljebb kérleltek. „Nincs már tiszt, nincs feljebbvaló" – ordibálták a marhavagonok túlzsúfolt kupéiban egymás ölében kuporgó, megfélemlített és fegyvertelen tisztekre a megvadult közkatonák. A hadsereg felbomlásának mértékét jól jelzi az az adat, hogy november 7. és 30. között zárt csapatszállítmányban 360 ezer katona érkezett vissza a harcterekről, miközben ugyanebben az időszakban a budapesti pályaudvarokon több mint 1 millió hazatérő katona ment keresztül: Amint a túlzsúfolt vonatok meghozták a katonákat, az anarchia lassan eluralkodott az országon. „Meghoztátok az áhítozó emberiség legszebb álmát, a világbékét" – írta Linder Béla hadparancsa, de maga tudta a legjobban, hogy fennkölt szavai köszönőviszonyban sincsenek a valósággal.

Szinte látni lehetett, ahogy a vonatok óráról órára egyre több haragot, dühöt és fosztogatási kedvet hoznak az országba. Az éhesen hazatérő katonákat éhező asszonyok várták. Dühösen, szegénységük szégyenében. A fegyverrel érkező katonák segítségével sokszor ezek a „hadiasszonyok" álltak a fosztogatások és rablások élére. Az átmenet gyakran túlszínezett brutalitása korántsem csak férfiak ügye volt, vagy a „férfiasság" háborúban megrendült válsága. Az alkohol persze a legtöbbször megkönnyítette a törvények áthágását; forrt a must, és forrtak az indulatok, ön- és közveszélyes módon. Az erdélyi Csucsán a zendülés azzal kezdődött, hogy asszonyok és gyermekek agyonverték az iparvállalat zsidó kantinosát, borát, pálinkáját kicsi és nagy egyaránt itta. A megtámadott jobb módú lakosság az átvonuló katonavonatokról kért segítséget, ám nem sok eredménnyel. A következő szerelvény ablakaiból a katonák segítség helyett sortüzet adtak a falura. A délvidéki Tiszakálmánfalva állomásán egy hosszú, petróleum- és benzintartályokkal megrakott vonat vesztegelt. A környéken fosztogató csőcselék megtámadta az állomást, kiütötte a tartályok oldalát, és vödrökkel mérte ki a petróleumot és a benzint. Az egyik fosztogató cigarettára gyújtott, és az eldobott égő gyufa egy benzinnel teli vödörbe esett, amely azonnal fölrobbant. A tűz átterjedt a vonatra, és a tartályok is sorban felrobbantak. A robbanás ereje a levegőbe röpítette a fosztogatókat, akik összeégett, szétzúzott testtel zuhantak vissza a földre. A tűzeső lángba borította a rablásban részt vevő asszonyok és leányok ruháját is. A katasztrófának hatvan halottja és több száz sebesültje lett.

Nem csoda, ha az utazásról nemcsak Budapesten, de vidéken is igyekezték lebeszélni a polgárokat. Miskolcon a frissen megalakult Nemzeti Tanács azt hirdette öles betűkkel, hogy „ne utazzunk", azaz

ameddig a katonaság hazatérése be nem fejeződik, a polgári utazóközönség a saját érdekében inkább tartózkodjon a vonatra szállástól. Ugyanaznap a városban élő szülőket is figyelmeztette, hogy 14 éven aluli gyermekeiket tartsák otthon – no, nem a gyerekek biztonságáért aggódva, hanem azért, mert a gyerekek által okozott rendzavarásért és rablásokért a szülőket fogják felelősségre vonni. (A háború alatt a fiatalkorú bűnelkövetők száma megháromszorozódott.)

„A népben meggyőződéssé vált, hogy nincs törvény" – állapították meg a forradalom jogászai a közönséges bűncselekményekkel kapcsolatban, s azon vitatkoztak, az amnesztiatörvény inkább árt vagy használ az indulatok leszerelésére. A szocialista igéket hintő *Néptanítók Lapja* nevelő szándékkal igyekezett hatni. Czabán Samu „tanítótestvéreit" kérlelte: legyenek az árván maradt falvak vezérei, s magyarázzák el a népnek, hogy a legforradalmibb cselekedet az, ha a molnár őröl, a gazda szánt-vet, s ki-ki a maga mesterségét szorgalmasan folytatja, viszont a forradalomnak az a leggonoszabb ellensége, aki lármázik, zavarog és fölfordulást csinál. De mintha maga sem hitt volna teljesen abban, amit mondott, fenyegetően azt is hozzáfűzte: „Ha a forradalmi kormány nem tudja fenntartani a rendet, akkor újból elő kell rángatni a régi uralom bagolyvárából a csendőrszuronyokat meg a gépfegyvereket. Hát ugyan ki akarja ezt?"

Az egyszerű emberek aligha olvasták a *Néptanítók Lapját*, így több helyütt mégis elő kellett rángatni a gépfegyvereket és a szuronyokat, s statáriummal kellett megfékezni az indulatokat. A Krassó-Szörény megyei Facsádon még a sortűz sem használt, és a temesvári katonai körzet parancsnokának rendeletére felszálló géppuskás repülőgép teremtett rendet. Harminc méter magasból leadott lövéseinek nyomán 104 halott maradt a földön. Temesvárról más helységekbe is küldtek katonai alakulatokat, amelyek részvételével több lázadó faluban „községenként 12-20 főt végeztek ki". Többre már csak azért sem maradt idő, mert november közepére a szerbek elfoglalták a Bánátot, a tűzparancsot elrendelő Bartha Albertet pedig Károlyi Mihály hadügyminiszterré nevezte ki Linder utódjául.

A Zala megyei főispán, Bosnyák Géza a horvát lakosságú Muraközben hirdetett ostromállapotot. A belügyminiszter, Batthyány Tivadar engedélyével, amely persze egy szakadozott telefonbeszélgetésnél aligha jelenthetett többet. Itt is város és falu háborújáról volt szó: a horvát falvak kiéhezett népe fenyegette a kisvárosok magyar és zsidó polgárságának vagyonát. „A falvakban házkutatásokat tartanak, a gyanús holmikat összehordják a község közepére, odahívják az egész falu népét, magyarul és horvátul kihirdetik a statáriumot. Eleinte nem nagyon hatott a fenyegetés, de mikor egy-két rablót a községháza előtt felkötöttek, hurcolkodó hangyarajjá változott a legtöbb muraközi falu. Az elrabolt holmikat, még a pénzt is majdnem mindenütt hiánytalanul visszaadták a tulajdonosoknak." Nem tudjuk pontosan, hány ember esett áldozatul a sommás eljárásnak; a december 6-ai kormányülésen Kunfi Zsigmond 134 kivégzésről beszélt.

Az eljárás valóban nem illett egy demokratikus népkormányhoz, és végső soron hatástalan is volt. Bár a rablott holmik nagy része megkerült, Bosnyáknak sem sikerült megvédenie a magyar uralmat Muraközben. A fenyegetett délszláv lakosság védelmének jelszavával a szerbek decemberben Csáktornyára és Muraszombatba is bevonultak. A véres rendcsinálás Erdélyben is alkalmat adott a nemzetiségi sérelmek világgá kürtölésének. Különösen a jósikafalvi esetnek támadt erős visszhangja, ahol Urmánczy Nándor földbirtokos, Károlyi egykori híve egy Budapesten toborzott alkalmi zsoldossereg segítségével torolta meg bátyja birtokának kirablását. Itt is több tucat fosztogatót végeztek ki – akik történetesen románok és cigányok voltak –, holttesteiket pedig elégették. A falubeli rossz fiúk félig elszenesedett tetemeiről szóló híradások nemcsak az érzékeny Jászi Oszkár idegeit tépázták meg („Az egész dzsentribandát ki kellene irtani!" – kiabálta Károlyinak a telefonba), de a román nemzetiségi vezetőknek is kiváló alkalmat adott arra, hogy az ügyet nemzetiségi sérelemként, „románirtásként" továbbítsák a párizsi antantszalonokba.

Az elharapódzó erőszakoskodások itthon is a legkülönbözőbb politikai diskurzusoknak biztosítottak termékeny táptalajt. A Szentgáli-különítmény kegyetlen megtorlása a szabolcsi Tiszadobon a szerveződő kommunistáknak szolgáltatott ürügyet a népnyúzó ellenforradalom látványos szapulására, a „cionista gárdának" nevezett karhatalmi egységek részvételével elkövetett, tucatnyi halálos áldozatot eredményező dorogi és alsónémedi önbíráskodás pedig az ellenforradalmi korszak antiszemitizmusának nyújtott mohó kézzel megragadott ideológiai muníciót. Károlyi ez utóbbit előre sejthette. Amikor tudomást szerzett a zsidó karhatalmi századok szervezéséről, azt mondta minisztereinek, hogy „ez őrültség", és a sajtóban igyekezett elhatárolódni tőle, attól tartva, hogy az eset lángra lobbantja a parázsló antiszemitizmust. Igaza is lett.

Ugyanakkor, ami ma hihetetlennek látszik, az akkor megtörtént: a hazatérő parasztkatonák és asszonyaik ámokfutása 1918 őszén egy rövid pillanatra összehozta a fehér különítményesek tisztjeit a zsidóság önvédelméért fegyvert fogó cionista gárda tagjaival. A különben liberális hajlamú miniszterek pánikban fogant statáriális intézkedéseit pedig nagyrészt szocialista munkásosztagok hajtották végre. A korszak „nagy félelmének" tárgya a parasztság ismeretlen, mélységben morajló valósága volt, ami kirajzolta a magyar jövő következő fél évszázadát, a parasztság elkerülhetetlen bevonását a nagypolitikába, és belépését a kulturális kánonba: a népi mozgalom megszületését. A Károlyi-kormányban ezt Jászi Oszkár ismerte fel a leginkább, a földreform azonban nemcsak a jussukhoz foggal-körömmel ragaszkodó nagybirtokosok, hanem a parasztságot bizalmatlanul kezelő szociáldemokraták miatt is hónapokat késett. A vidék bolsevizálódásától való félelemnek egyébként nagyobb volt a füstje, mint a lángja: a paraszti erőszak „úri" áldozatainak száma országosan talán a félszáz főt sem érte el, miközben legalább ezer névtelen ember vesztette életét a statáriális kivégzések és megtorlások nyomán. Többen, mint az 1919-es vörös-, és közel annyian, mint a fehérterror idején, csak míg ez utóbbiakról azóta is tart az ideológiai számháború, addig a vidék 1918 őszi parasztforradalmának bűnös és ártatlan halottai kihullottak az emlékezetből. Az erőszak története egyaránt igazságtalan tettessel és áldozattal. ■

A szerző történész, egyetemi docens, a Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Karának dékánja.
Az elátkozott köztársaság – Az 1918-as összeomlás és forradalom története című kötete, amelyből a fenti cikk készült, 2018-ban jelent meg a Jaffa Kiadónál

A versailles-i békeszerződés

Száz évvel ezelőtt írták alá a győztes hatalmak az első világháborút lezáró békét Németországgal. De nem csupán a legyőzöttek tiltakoztak – derül ki **Bihari Péter** elemzéséből –, a szövetséges hatalmak képviselői is erősen megosztottak voltak a hatalmi egyensúlyt láthatóan nem szolgáló „rendezés" ügyében

A HÁZIGAZDA, a 78 éves Georges Clemenceau miniszterelnök 1919. január 18-án nyitotta meg a békekonferenciát, amelyre 27 győztes ország küldöttségei érkeztek, olykor több száz, sőt néhány ezer fős szakértőgárdával. Már az elhelyezésük sem bizonyult egyszerűnek. A helyszínválasztás szimbolikus volt: a Napkirály építtette versailles-i kastélyegyüttes a francia nagyság és dicsőség talán legszebb, leghatalmasabb bizonyítéka. Ugyanígy jelképes a konferencia megnyitásának napja, mert 1871. január 18-án a kastély híres tükörtermében kiáltották ki a Franciaország legyőzésével létrejött új Német Császárságot. S már ezt a januári dátumot is megelőzte egy másik: 1701. január 18-án koronázták meg a távoli Königsberg (ma: Kalinyingrád) városában a még viszonylag jelentéktelen Poroszország választófejedelmét, Hohenzollern III. Frigyest, aki I. Frigyes király néven lépett trónra. A legfontosabb békeszerződést pedig 1919. június 28-án, napra pontosan a szarajevói gyilkosság ötödik évfordulóján kellett aláírnia a Német Köztársaságot képviselő küldöttségnek. (Csak a szerződések aláírása történt valamelyik versailles-i kastélyban, a tárgyalások a francia külügyminisztérium Quai d'Orsay-i épületében folytak.)

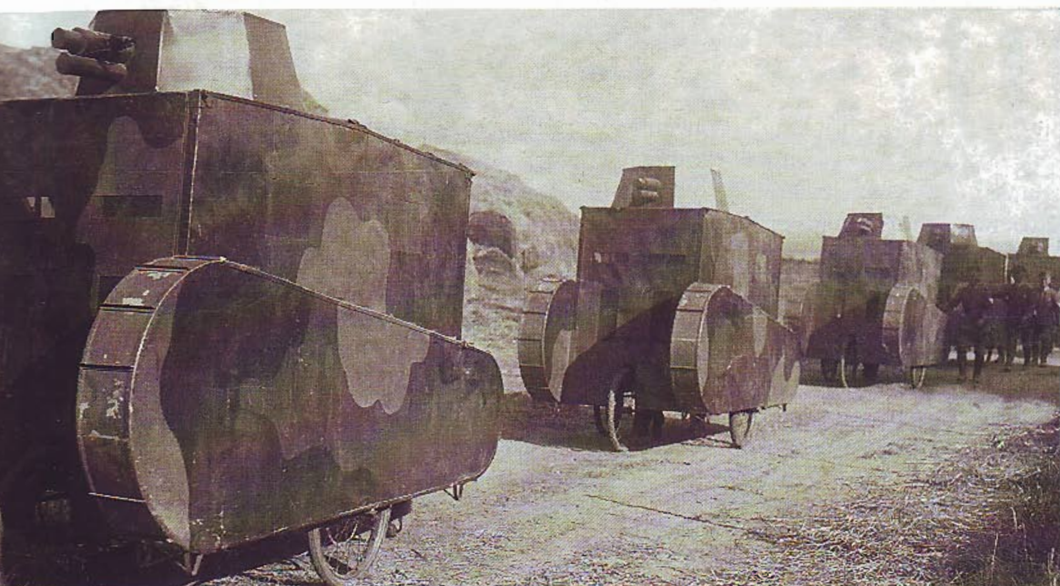
A békerendszer értékelésében – sok más, nagy történelmi kérdéshez hasonlóan – a kortársak sem értettek egyet, és ma sincs konszenzus a történészek között. Mi, magyarok persze megszoktuk, hogy mindig a trianoni diktátumra gondoljunk, amelyet immár 99 év óta súlyos történelmi igazságtalanságnak tartunk – azonban „Versailles" sokkal többet jelentett, mint „Trianon", és a viták (Bibó István szavaival) az „európai egyensúlyról és békéről" szóltak, nem a Kárpát-medencéről. A békeszerződés 75. évfordulója alkalmából is rendeztek nemzetközi történészkonferenciát, és az elkészült kötet bevezetőjében olvasható, hogy „[...] a békerendszer és annak későbbi revíziói a legstabilabb rendezést jelentették, ami csak a vitákkal terhelt békefolyamat során Párizsban kialakulhatott. A kutatók, bár ma is megosztottak, napjainkban egyre inkább kezdenek úgy tekinteni a békeszerződésre, mint a legjobb kompromisszumra, amit az akkori körülmények között a tárgyaló felek elérhettek." Ugyanakkor az egyik legújabb Európa-szintézis, a brit Ian Kershaw műve leszögezi: „[Versailles-ban] nem annyira a tartós békéhez vezető kereteket teremtették meg, mintsem egy lehetséges újabb konfliktusnak nyitottak utat. A kompromisszumok sora gyengécske kártyavárra emlékeztető Európát alakított ki."

1919 elején, alig két hónappal a nagy háború vége után óriásiak voltak a várakozások. A résztvevőknek olyan békét kellett teremteniük, amely „egyszer s mindenkorra véget vet" minden háborúnak. Woodrow Wilson elnököt – akinek nevezetes 14 pontja és ügyesen megválasztott jelszava a „nemzetek önrendelkezéséről" mindenkinek igazságos békét ígért – félistenként üdvözölték Londonban és Párizsban. Ráadásul személyében először látogatott hivatalban lévő amerikai elnök Európába; egy fiatal, erős és sikeres nemzet képviselőjeként fogadták, amelynek beavatkozása eldöntötte a borzalmas háborút, és akinek „nyílt diplomáciája" segít megteremteni a tartós békét. Még Harold Nicholson brit diplomata is azt írta: „Nem egyszerűen azért mentünk el Párizsba, hogy felszámoljuk a háborút, hanem azért, hogy új rendet alkossunk Európának. Nem békét, hanem az Örök Békét akartuk előkészíteni. Valamilyen isteni küldetés dicsfényét éreztük magunk körül. Élénknek, komolynak, igazságosnak és aszketikusnak kellett lennünk, mert nagy, nemes és végleges dolgok véghezvitelére szántuk el magunkat." Igaz, Wilson pontjaiért sem mindenki lelkesedett, Clemenceau csak annyit jegyzett meg kissé cinikusan, hogy a jóistennek tíz pont is elég volt, de az emberek azokat is megszegték...

Hamar kiderült, hogy a tárgyalások korántsem egyszerűek, a résztvevőknek nem várt problémákkal kell szembesülniük, hiszen 1919-ben Európa válságos és lázas állapotban volt. Milliós hadseregeket kellett leszerelni, a katonáknak munkát vagy segélyt adni, a háborús gazdaságokat béketermelésre átállítani, szembe kellett nézni a felhalmozott adósságok kezelésével, a mindenütt jelen lévő ínséggel, a régi birodalmak felbomlásával, a Szovjet-Oroszországból kiinduló forradalmi hullámmal, sőt a világszerte terjedő spanyolnáthajárvánnyal is. Mindezt egyszerre, egy időben, „békecsinálás" közben. További zavarokat okozott, hogy a békekonferenciának nem volt pontos napirendje, s hiába az óriási küldöttségek, a legfontosabb dolgokat mégis a „három nagy" (Wilson, Clemenceau és David Lloyd George brit miniszterelnök) döntötte el, gyakran elég esetleges módon és sorrendben. A március 31-i ülésen például az alábbi kérdésekről cseréltek eszmét: a német jóvátételi fizetések, a Saar-vidék szénvagyona, a Rajna-vidék szövetséges

Harcképtelenné tett német repülőgépek Berlin közelében, 1919-ben
A TÚLOLDALON: **Clemenceau, Wilson és Lloyd George a szerződés aláírása után**

amelyek igenis bizonyították Németország (legalább részleges) háborús felelősségét. Ezek hiányában a nacionalista féligazságok, mítoszok, torzítások és hazugságok még jobban átjárhatták a közéletet, mint addig.

„A kelet-európaiak mások…"

A békeszerződés értelmében Németország 70 ezer km^2-t, területének mintegy 13 százalékát kényszerült átengedni Franciaországnak, Belgiumnak, Dániának, Lengyelországnak és Litvániának, népességének pedig kb. 11 százalékát veszítette el. Mindez súlyosnak tűnik, mégsem katasztrofális-

Francia katonák egy esseni postahivatal előtt őrségben
FENT: **Háromkerekű triciklikre fából és kartonpapírból eszkábált „tankokkal" gyakorlatozik a német hadsereg ezen az 1925-ös képen**

megszállása, egy Csatorna-alagút terve (hogy a brit haderőt a kontinensre vezényelhessék), Belgium követelései, a magyarországi forradalom, a magyar-román háború, továbbá Lengyelország határai. Nehéz elképzelni, hogy mindezt kézben lehetett tartani, s megfelelően előkészített döntéseket hozni. Mint látható, a német problémák elsőséget élveztek, utána jött minden más – jelen esetben a Tanácsköztársaság okozta átmeneti izgalmak.

Hogy a vesztes országok valamivel nem értenek egyet vagy tiltakoznak, az egyelőre nem okozott gondot, hiszen őket meg sem hívták a tanácskozásra; csak ahhoz volt joguk, hogy az elkészült szerződéstervezetet véleményezzék, majd aláírják. Következésképp komoly viták, konfliktusok csakis a győztesek között alakulhattak és alakultak is ki: például csehek és lengyelek, románok és délszlávok között. Fiumét, az egykori „leghűségesebb" magyar kikötővárost az olaszok és a délszlávok egyaránt meg akarták szerezni. Maga Wilson elnök a délszlávokat pártolta, mire Vittorio Orlando olasz miniszterelnök hetekre otthagyta a konferenciát, sőt Wilson is azzal fenyegetőzött, hogy hazautazik. (Fiume a Népszövetség ellenőrzése alá került, de Olaszország 1922-ben mégis megszerezte a várost.)

Az elsőként elkészült német békeszerződést május 7-én az alábbi szavakkal nyújtotta át Clemenceau: „Tisztelt Uraim, a Német Birodalom Küldöttei! Itt és most nincs helye a fölösleges szavaknak. Önök előtt összegyűltek azoknak a kisebb és nagyobb hatalmaknak a képviselői, amelyek azért egyesültek, hogy végigharcolják a legrettenetesebb, rájuk kényszerített háborút. A leszámolás órája elérkezett." A német küldöttek tiltakoztak és berzenkedtek, de az előre kitűzött június 28-i napon – egyéb lehetőségük nem lévén – mégis aláírták a békeokmányt.

Bibó István Versailles öt „sárkányfogvetéséről" írt: a béke diktátum jellegéről, a területi veszteségekről, a jóvátételekről, a lefegyverzésről és az Ausztriával való egyesülés (Anschluss, szó szerint: csatlakozás) tilalmáról. S tegyünk hozzá egy hatodikat: a nevezetes 231. cikkelyt, amely a jóvátételi kötelezettséget Németország és szövetségesei kizárólag háborús felelősségével indokolta. A legtöbb németet ez a vád legalább olyan mélyen sértette, mint a materiális veszteségek és tilalmak; az egymást váltó német kormányok és hatóságok pedig nem siettek nyilvánosságra hozni azokat a diplomáciai iratokat, nak (nem csak Trianonhoz képest, de akár a győztes németek által az oroszokkal 1918-ban aláíratott breszt-litovszki békéhez mérten).

A német gyarmatok – mint népszövetségi mandátumterületek – a győztes hatalmak birtokába kerültek. A sokat emlegetett „önrendelkezési elv" Szilézia és Schleswig-Holstein esetében a gyakorlatba is átment: népszavazások eredményeként a két területet megosztották Németország és Lengyelország, illetve Németország és Dánia között. A Saar-vidék ideiglenesen a Népszövetség igazgatása alá került, azzal a kikötéssel, hogy tizenöt év múlva népszavazást kell tartani a terület sorsáról. A Saar-vidék bányáit addig Franciaország aknázhatta ki. Danzig (Gdańsk) szabad várost ugyancsak a Népszövetség igazgatta. Az Anschluss tilalmáról már szól-

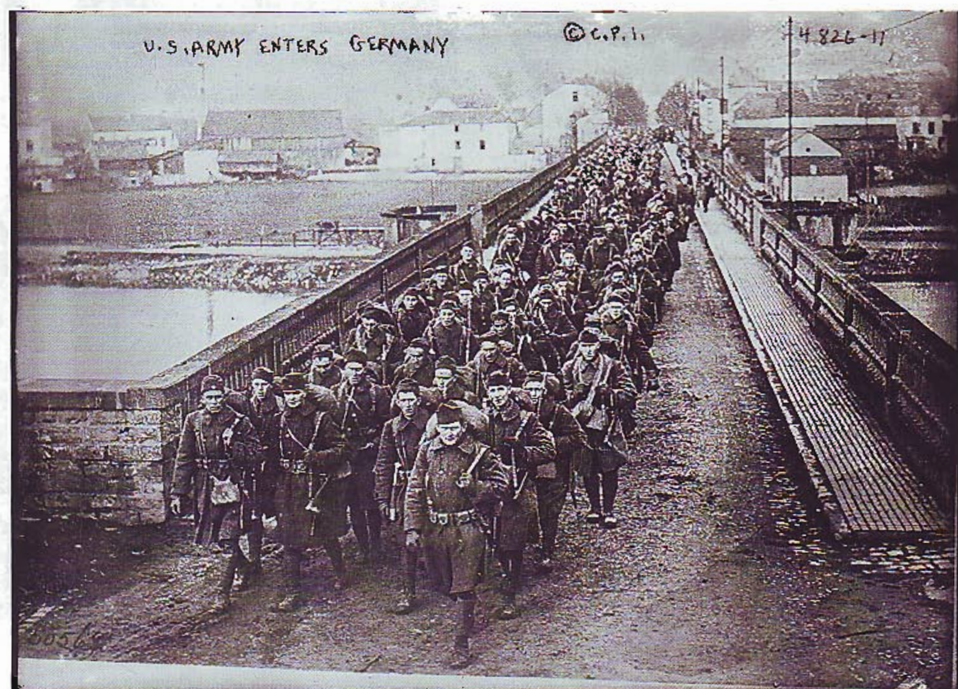
A Népszövetség 1924. szeptemberi közgyűlése – hamar kiderült, hogy a nagyhatalmakkal szemben a szervezet nem képes hatékonyan fellépni LENT: A Mosel folyó hídján át német területre lépő amerikai katonák 1918-ban

A Népszövetség

Ismeretes, hogy a Népszövetség (Nemzetek Szövetsége) legfőbb – bár nem egyedüli – szorgalmazója Wilson amerikai elnök volt, aki szerint az új világszervezet erkölcsi ereje képes leleplezni a békét fenyegető „ármányokat" és „sötét erőket". A legelső tervezet a háborús agresszió, illetve az erre adandó válasz olyan parttalan megfogalmazását adta, amivel nem lehetett mit kezdeni: „Ha bármelyik szerződő fél megszegi vagy figyelmen kívül hagyja a szervezet előírásait, azt automatikusan háborúban állónak tekintik a szervezet valamennyi tagjával." Nem egyedül az amerikai jogászok állították, hogy ennek alapján a fél világgal azonnal háborúba keveredhetnek. Az új – végleges – változat sokkal „puhább" volt: „Ha a Népszövetség bármelyik tagja a szervezet előírásait megszegve háborúhoz folyamodik, azt úgy kell tekinteni, mint aki harci cselekményt követett el annak valamennyi tagja ellen."

A Népszövetség székhelye Genf lett, fő irányító szerve a Közgyűlés, a Tanács és a Titkárság. (Ebből is látszik, hogy az ENSZ elődjének tekinthető.) Az 1920-as években sikeresen megoldott néhány olyan nemzetközi konfliktust – például Finnország és Svédország vagy Görögország és Bulgária között, illetve Dél-Amerikában –, amelyben egyik nagyhatalom sem szerepelt, továbbá nagyon pozitív szerepet játszott Ausztria és Magyarország pénzügyi stabilizációjában. Ám az 1930-as években az agresszív nagyhatalmakkal szemben már semmi esélye sem volt a népszövetségi diplomáciának; különösen csúfos kudarcot vallott, amikor Japán megtámadta Mandzsúriát, majd Mussolini Etiópiát, végül Hitler Csehszlovákiát. Hivatalosan 1946-ban oszlatták fel, helyébe lépett az ENSZ.

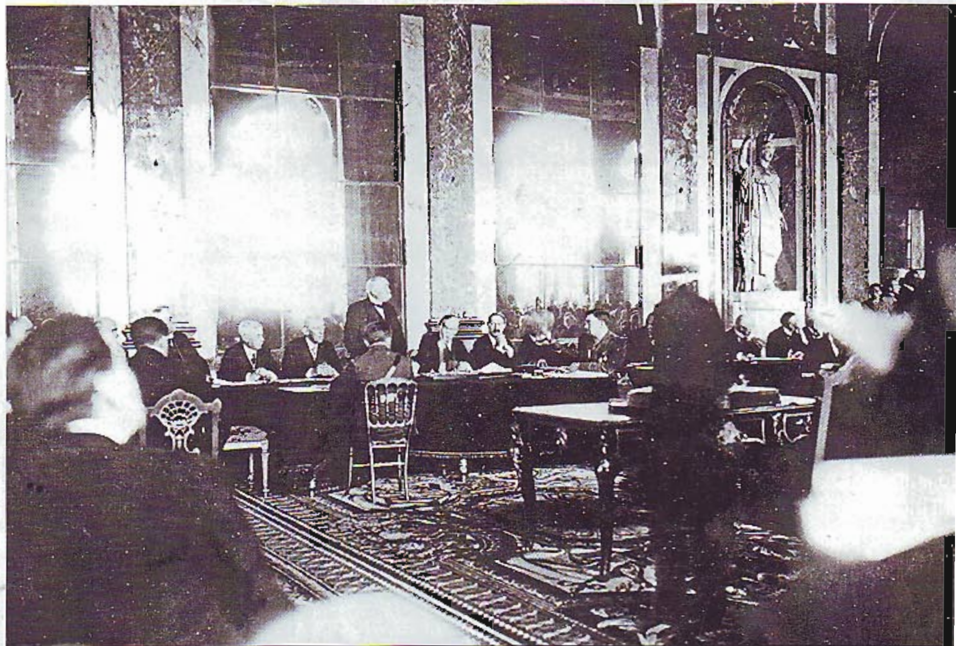
tunk – a tilalom természetesen ellenkezett az önrendelkezési jog elvével. A német hadsereg létszámát 100 ezer főben maximálták, légiereje, nehézfegyverei és vezérkara nem lehetett. A hadiflottánál 15 ezer

főnyi legénység szolgálhatott. (A skóciai Scapa Flow-i bázison internált német hadiflotta 52 hajóját 1919. június 21-én maguk a németek süllyesztették el, a britek orra előtt.) A Rajna bal partján és a jobb part 50 kilométer széles sávjában demilitarizált övezetet hoztak létre, amelyet a szövetségesek ellenőriztek.

A leghevesebb vitákat a német jóvátétel megállapítása okozta. Már az elnevezéssel is baj volt: jóvátétel, hadisarc, kárpótlás, kártérítés, helyreállítás? Senki sem tudta, miről is volna szó. Szokás szerint az amerikaiak képviselték a mérsékelt álláspontot, a franciák a keményet – érthető, hogy a lehető legmagasabb jóvátételt akarták kicsikarni –, a britek ebben is középen álltak, majd mindegyik résztvevő a francia álláspont irányába tolódott el. Lloyd George azért, mert a brit választási kampány központi kérdése a német jóvátétel lett. Kormányának egyik tagja kijelentette: „az utolsó fillérig mindent meg fognak fizetni, mindent kifacsarunk belőlük, ami egy citromból kifacsarható, amíg csak a száraz rostok csikorogni nem kezdenek".

A kisebb szövetségesekkel aláíratott békék – Saint Germainben Ausztriával (1919. szept. 10.), Neuillyben Bulgáriával (1919. nov. 27.), (Nagy-)Trianonban Magyarországgal (1920. jún. 4.), Sèvresben Törökországgal (1920. aug. 10.) – ugyanerre a mintára készültek; mindegyiknek az elejére a Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) alapokmánya került, s mindegyik tartalmazott területi, gazdasági, katonai és „egyéb", „vegyes" rendelkezéseket. Újdonságnak számított az a béketárgyalások során kialakult elkép-

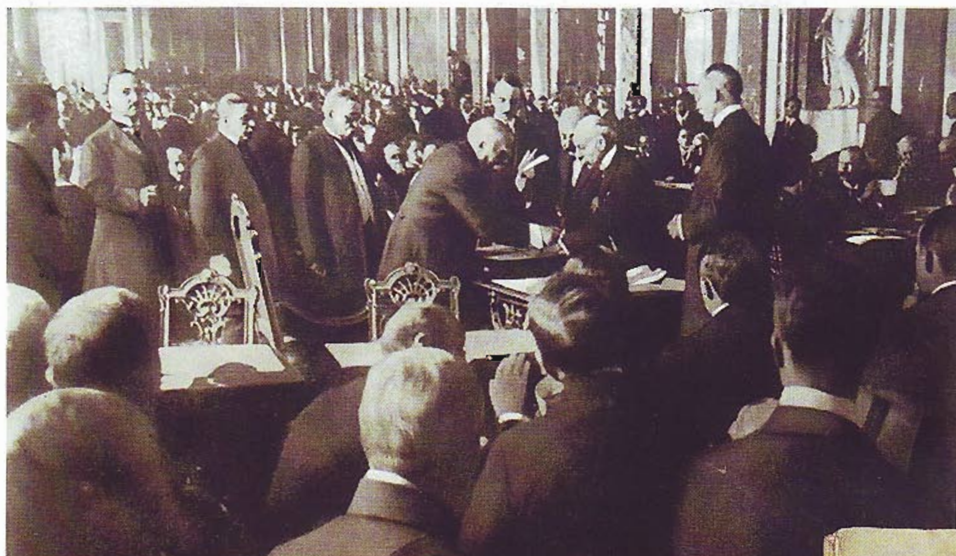
A Tükörterem a versailles-i békeszerződés aláírásakor (fent), illetve a győztes vezetők a szimbolikus eseményen: középen Clemenceau áll, balra Wilson elnök, jobbra Lloyd George és Giorgio Sonnino olasz külügyminiszter. A sok kompromisszum után talán egyikőjük sem érezhetett valódi elégtételt

zelés, hogy az új államokba került nemzetiségi lakosság sorsáról nemzetközi szinten, a békeszerződésekben rögzített módon kell intézkedni. (A szövegezést a vallási kisebbségekről szóló megállapodásokból vették át.) Így először a lengyel béke szövegébe, majd az összes többibe – összesen 13 kelet-európai államról volt szó – bevették a kisebbségek jogaival foglalkozó pontokat (például a trianoni béke VI. 54–60. cikkeiben). Mindegyik (új) állam kötelezettséget vállalt arra, hogy „születési, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül" minden polgárának azonos jogokat és védelmet biztosít, beleértve a szabad nyelvhasználatot és anyanyelvi iskoláztatást. Kollektív politikai jogokról azonban nem lehetett szó.

A Népszövetség alapokmánya azonban nem tartalmazott általános kisebbségvédelmi rendelkezéseket, mert a fent említett jogokat csakis Európa keleti felén akarták érvényesíteni, a gyarmatokon vagy az Egyesült Államokban nem. Állítólag román és jugoszláv politikusok Versaillesban fel is tették a kérdést Clemenceau-nak: miért nincsenek hasonló előírások az olaszországi németekre, az egyesült királyságbeli írekre, az amerikai feketékre stb. vonatkozóan? A francia miniszterelnök erre kissé talányosan annyit válaszolt: mert „a kelet-európaiak mások...". Azt persze számos magyar példából tudjuk, hogy a kisebbségvédelem a gyakorlatban nem sokat ért; amikor az érintettek a Népszövetséghez fordultak, panaszaik vagy tiltakozásaik elakadtak annak valamelyik bizottságánál.

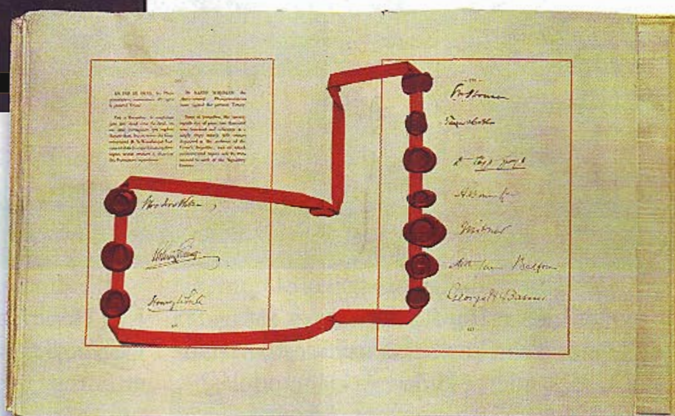
Rendetlen rendezés

Tegyük fel végül a kérdést: mi volt a baj, ha volt egyáltalán, az 1919–1920-as békerendszerrel? A vesztesek természetesen tiltakoztak, felháborodtak, majd a revízió lehetőségét kezdték keresni – ezt a magyar példából ismerjük (és a törököknek sike-

miniszterelnöke írta (felháborodva? elkeseredve?) John Maynard Keynesnek: „A Szerződést egészen gyalázatosnak fogják tartani, és hamarosan mindnyájan mélységesen szégyellni fogjuk magunkat miatta." És: „Azzal a bizonyossággal jöttünk Párizsba, hogy új rendet alkotunk; azzal a meggyőződéssel mentünk el, hogy az új rend csak a réginek az elfuserált változata lett. Wilson elnök iskolájának ügybuzgó inasaiként érkeztünk, és renegátokként távoztunk" – summázta érzéseit

Clemenceau aláírása
JOBBRA: A szerződés utolsó sorai, és a szignók egy része

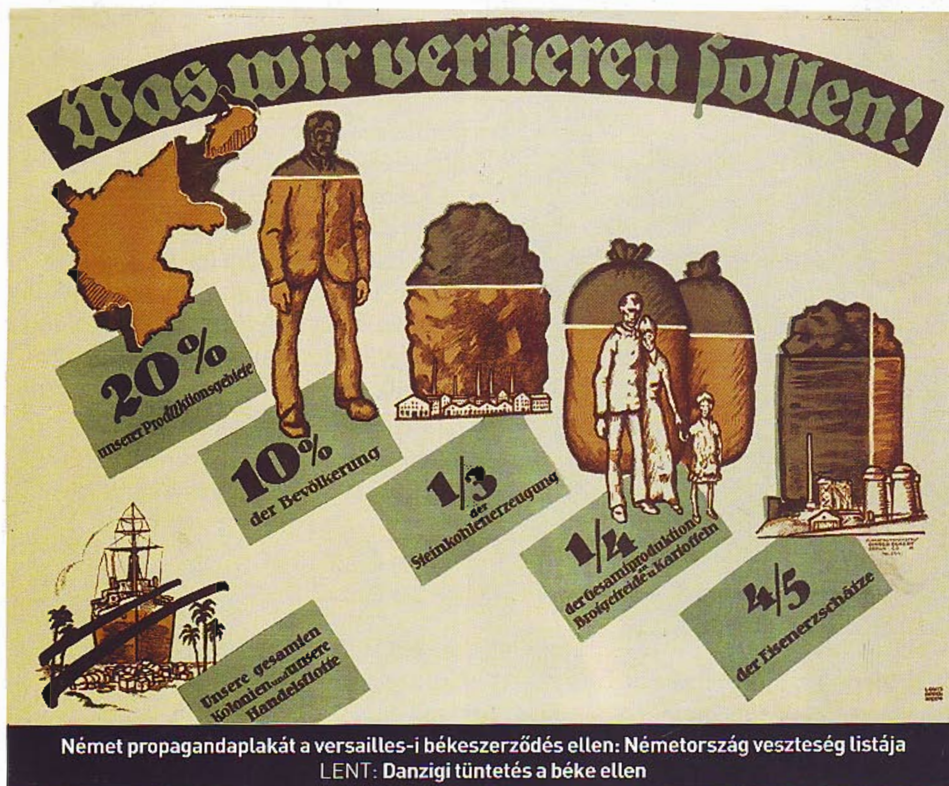
rült is). Abban kétségtelenül igazuk volt, hogy kierőszakolt, diktált békeszerződéseket írattak alá velük; ráadásul a győztesek magukat állították be demokratikus nemzetekként. A legyőzöttek eleinte a Népszövetséghez sem csatlakozhattak, illetve először a magyarok, 1922-ben. Ezért a veszteseknél hamar megerősödött az a meggyőződés, hogy ha ez lenne a demokrácia, akkor ők abból bizony nem kérnek. Sok minden ment félre emiatt 1920 után. De hogy a dolgok félrementek, hogy az eredmény elmaradt a kívánatostól, azt a győztesek egy része is állította. Smuts tábornok, Dél-Afrika nagy hatalmú

A jóvátételek szövevénye

A kortársak és az utókor egyetértenek abban, hogy „a jóvátétel kérdése a szerződés minden más pontjánál több bajt, viszályt, neheztelést és késlekedést okozott" a békekonferencián, amire végül nem találtak kielégítő megoldást. Ha csak „kártérítést" akartak, akkor a legtöbb kárt elszenvedő Franciaország és Belgium követelhetett szinte mindent, a britek legfeljebb hajóik ellenértékét kaphatták volna meg. Ha azonban a háborús „költségek" megtérítését, abban elöl álltak, hiszen Nagy-Britannia költötte a legtöbbet a szövetségesek közül. Az amerikaiak végig tartották magukat ahhoz, hogy szövetségeseik fizessék meg nekik háborús adósságaikat, amit viszont a britek és franciák a német jóvátételekből akartak fedezni. A legnagyobb nehézségeket mindenesetre a békekonferencia főszereplőinek (és szakértőinek) gyakran változó, olykor nehezen követhető álláspontja okozta. J. P. Morgan, a dúsgazdag – és cseppet sem németbarát – amerikai bankár 1922-ben megfogalmazta az alapvető dilemmát: „A szövetséges hatalmaknak el kell dönteniük, hogy gyönge Németországot akarnak, amely nem képes fizetni, vagy erős Németországot, amely képes fizetni" – e döntés összes következményével.

Hosszú alkudozások után a békekonferencia végül kimondta, hogy Németországnak fizetnie kell; a jóvátétel jogi alapját a békeszerződés hírhedt 231. cikkelye, a háborús felelősség jelenti. „A németek háborús felelőssége alapvető pont. Ez az a talaj, amelyre a Békeszerződés egész szerkezetét felépítettük, és ha ennek elismerését megtagadják vagy elvetik, akkor az egész Szerződést lerombolják" – nyilatkozta Lloyd George, aki egyébként óvatosan próbált távolodni kemény választási ígéreteitől. A jóvátétel pontos összegének megállapítását szakértői bizottságra bízták. A háborút követő években pontosan 25 nemzetközi konferenciát rendeztek e kérdésről, és 1921-ben leszögezték, hogy Németország harminc év alatt 132 milliárd aranymárkát fizet a szövetségeseknek: 52 százalékát a franciáknak, 28 százalékát a briteknek, a maradékot a többieknek. Németország képviselői következetesen azt állították, hogy erre képtelenek; Berlin még a „teljesítési politikával" is azt akarta bizonyítani, hogy a jóvátételek törlesztése lehetetlen. Újabb konferenciák és módosítások után a jóvátételek fizetését 1931-ben – a világválság miatt – felfüggesztették, majd 1932-ben végleg leállították. Addigra Németország az eredeti összegnek kb. egyheted vagy egynyolcad részét fizette ki – kevesebbet, mint amennyi amerikai kölcsönt kapott. 1919 óta történészek és közgazdászok serege vitatta, hogy eleve túlzott volt-e a jóvátétel, vagy fizethettek volna többet a németek, vagy már a ténylegesen törlesztett összeg is tönkretette a gazdaságukat stb.

A jóvátételekről folyó viták egyik első hozzászólója Keynes volt, aki *A béke gazdasági következményei*ben (1919) minden érvet és a gúny fegyverét is bevetette a szövetségesek követeléseinek bírálatánál. „Megítélésem szerint Németország a teljesítésre bizonyosan képtelen, még az azt megközelítő jóvátételi összeg törlesztésére is. Hacsak nem módosítják a békeszerződést. Németország gyakorlatilag kötelezte magát, hogy örök időkre átadja a szövetségeseknek termelési többletét. [...] A békeszerződés nem tartalmaz semmiféle rendelkezést Európa gazdasági újjáépítésére – semmit, ami stabilizálhatná Európa új államait, semmit, ami helyreállíthatná Oroszországot. [...] Sajátos tény, hogy a szemük láttára éhező, felbomló Európa gazdasági problémája volt az egyetlen, amely iránt nem lehetett felkelteni a négyek [a négy kormányfő] érdeklődését." (Keynes könyve azonnal óriási feltűnést keltett; elsősorban a németek, a magyarok és általában vesztes országok fogadták elégedetten a „renegát" Keynes érveit.)

Német propagandaplakát a versailles-i békeszerződés ellen: Németország veszteség listája
LENT: Danzigi tüntetés a béke ellen

a már idézett Harold Nicholson. (Maga Keynes is elítélte a békeszerződést.) Marad a kérdés: miért e kudarc és kiábrándulás?

A lényeg alighanem annyi, hogy a tartós béke alapja a hatalmi egyensúly, s éppen ezt nem sikerült megteremteni a versailles-i nagyoknak. Németországot – átmenetileg – meggyengítették ugyan, de a keleten létrejött kisállamok nem pótolhatták a nagyhatalmak közül átmenetileg kihulló Oroszország elsöprő erejét. Hiába győzött Franciaország, egymagában gyengébb maradt Németországnál, így az európai rendezés inkább az „erőtlenség" könnyen felborítható „egyensúlyát" hozta létre. Az amerikai Henry Kissinger (történész és külügyminiszter) egyenesen úgy véli, hogy „a versailles-i szerződés feltételei túl súlyosak voltak a megbékéléshez, de nem voltak elég szigorúak a tartós leigázáshoz. […] Hosszú távon Németország sokkal jobb pozícióba került Versailles után az Európa feletti uralom szempontjából, mint a háború előtt."

Hiányoztak a béke valódi garanciái. Wilson hazautazott, az amerikai szenátus nem ratifikálta a békeszerződést, sőt a régi „izolációs" politikájához visszatérő Egyesült Államok sohasem lépett be az általa alapított Népszövetségbe. Erre a britek is jóval hátrébb húzódtak, keveset gondoltak egy esetleg feltámadó Németországra, és az 1920-as évek diplomáciai konfliktusaiban általában nem támogatták a franciákat. Akik persze a saját sebeikkel foglalkoztak, s végeredményben – mint a brit Robert Vansittart 1933-ban írta – „Franciaország, melynek a gondviselés 1919-ben erős pozíciókat adott, eljátszotta ezeket". Jól ismertek

A „tőrdöfés"

A német jobboldal nem akarta elismerni a háborús vereséget, kialakította a hazug tőrdöfés-mítoszt vagy tőrdöfés-legendát *(Dolchstoss)*, amely esélyt kínált a kialakuló demokrácia lerombolására és a jobboldal összefogására, de remek talaj biztosított az új háború előkészítésére is. A mítoszgyártást von Seeckt tábornok kezdte, még 1917-ben, amikor egy magánlevélben azt kérdezte: „Hogyan harcolhatnánk tovább", ha egyszer „a hátország hátba döfött bennünket?" Majd Max Bauer ezredes, Ludendorff tábornok jobbkeze 1918 nyarán arról írt, hogy a háborút csak akkor lehet megnyerni, ha a hadsereg támogatást kap a hátországtól, és nem hátba döfést. Maga Ludendorff 1918 őszén felszólította II. Vilmos császárt, hogy „azokat a köröket hívja most kormányra, melyeknek elsősorban köszönhetjük, hogy idáig jutottunk", és „ők egyék meg a levest, amelyet nekünk készítettek". Karl von Einem tábornok, a német 3. hadsereg parancsnoka a fegyverszünet napján így fordult katonáihoz: „A harc véget ért. Le nem győzve fejezitek be a háborút az ellenség

földjén." Von Mackensen tábornagy az oksági sorrendet megfordítva a német forradalmat okolta a vereségért: „Nem az antant csapatai győztek le minket, hanem Németország legálnokabb ellensége, a saját népe idézte elő az összeomlást. […] A porosz militarizmus felemelte, a szociáldemokrata ,szabadság' tönkretette népünket." Az árulókat, felforgatókat egyre határozottabban a baloldallal, a szocialistákkal, demokratákkal, liberálisokkal, nyugatbarátokkal és a zsidókkal azonosították. A tőrdöfés-mítoszt sajátos módon még a szociáldemokrata Ebert kancellár is felerősítette, amikor 1918 végén Berlinben azzal fogadta a hazatérő csapatokat: „Nem az ellenség kerekedett felül rajtatok."

Végül, egy évvel a vereséget követően megszólalt maga a főszereplő, von Hindenburg tábornagy is, aki az összeomlás okait vizsgáló parlamenti bizottság előtt nyilatkozott. „Dacára a csapatok és a vezetés hallatlan igénybevételének, dacára az ellenség számszerű

fölényének, sikeresen fejezhettük volna be az egyenlőtlen küzdelmet, amennyiben a hadsereg és a hátország egységesen, szorosra zárt sorokkal szállt volna harcba. […] De ebben az időszakban már folyt a hadseregnek és a flottának az a titkos és tervszerű bomlasztása, amely a békeidők hasonló tevékenységének folytatása volt. […] A parancsnokok utasításait már nem lehetett végrehajtatni. A fegyelem és az ítélkezés szigorítására vonatkozó ismételt javaslatainkat nem fogadták el. Ezért hadműveleteink szükségszerűen kudarcokkal jártak, s így az összeomlás elkerülhetetlenné vált; a forradalom csak a zárókövet jelentette. Joggal mondta egy angol tábornok: »A német hadsereget hátulról döfték le.« A hadsereg egészséges magját nem érheti szemrehányás. Teljesítménye éppoly bámulatos volt, mint a tisztikaré. *Világosan kimutattuk tehát*, hogy a felelősség kit illet. Ha további bizonyítékra volna szükség, akkor az ott rejlik az angol tábornok [állítólag Sir Frederick Maurice – *a szerző*] idézett megállapításában és győztes ellenségeinknek győzelmük feletti ámulatában."

Mint minden hatásos modern mítosznak, a „tőrdöfésnek" is megvolt a reális magva, amennyiben a fegyverszünethez vezető összeomlás hirtelen következett be, az antant seregei még nem érték el Németország területét, ezért a vereség magyarázata sem lehetett magától értetődő. Általa a tábornokok fenntarthatták saját tévedhetetlenségük és legyőzhetetlenségük mítoszát, később pedig fegyverként használhatták a gyűlölt weimari demokrácia elleni harcukban. Legalább ilyen hatásosnak bizonyult a revízió szolgálatában, hiszen ha a bukás belső árulók miatt következett be, akkor érdemes újra próbálkozni a visszavágással, a revanssal. Az 1920-as években már plakátokon, választási jelszavakban is ott szerepelt a „tőrdöfés"; később a nácik is sűrűn alkalmazták a baloldal és a köztársaság elleni küzdelemben, sőt a második világháború alatt ismét elővették – figyelmeztetésül a belső ellenség ellen. Maga Hitler is hangsúlyosan említette a *Mein Kampf*ban: „Hát ezért haltak meg 1914 augusztusának és szeptemberének katonái? […] hogy néhány szánalmas gazember hazánkra tehesse kezét?"

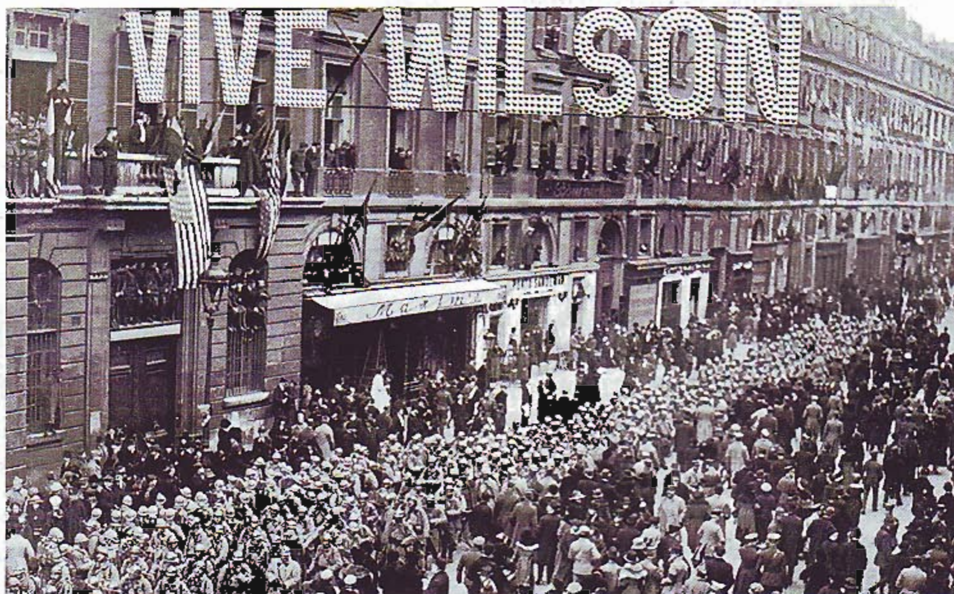
Napjaink történészei szerint „akár Hamlet szelleme vagy egy visszatérő rémálom, a vereség megjelenik, mint egy kísértet, majd idővel újra és újra visszatér". Azonban hozzáfűzik: „Valóban volt tőrdöfés, Ludendorff tartotta a tőrt, elárulva nemcsak a katonákat, akiknek parancsolt, hanem a családokat is, akiknek évekig mindent el kellett viselniük – s végül is miért?"

Francia és amerikai katonák ünneplik a béke aláírását
LENT: **Wilson lelkes fogadtatása Párizsban – ötleteit már nem fogadták kitörő örömmel**

a francia „héják" közé tartozó Ferdinand Foch marsall látnoki szavai 1919-ből: ami született, az „nem béke, csak fegyverszünet húsz évre". Az egyetlen, ami 1920 körül biztosnak tűnt, maga a bizonytalanság volt.

A kudarc különösen akkor szembeötlő, ha Versailles-t a napóleoni háborúkat lezáró 1814–1815-ös bécsi kongresszussal hasonlítjuk össze, amelyről elmondható: száz évre biztosította a kontinens békéjét, mert megteremtette a nagyhatalmak tartós egyensúlyát. Hogyan lehetséges, hogy Európa koronás fői és senki által meg nem választott főminiszterei (Metternichhel az élen) jobb békét tudtak csinálni, mint demokratikus utódaik? Nos, talán éppen azért. A királyok háborúját felváltotta a népek háborúja, s az első világháborút már annyi érzelem, propaganda és főleg gyűlölet kísérte, mint a korábbi háborúkat sosem, hiszen fenn kellett tartani a hátország egységét és harci szellemét. S ha az ellenség maga lett a patás ördög, akkor ezt a szellemet a békekötéskor bajosan lehetett visszazárni a palackba. A demokratikusan megválasztott politikusok nem is próbálták, mert ki kellett szolgálniuk a választóikat – akik még a szelíd Angliában is azt követelték: „a németek fizessenek!", „a császár lógjon!", „a hunok takarodjanak!" Mindez, mint láttuk, kifejeződött a békekonferencia menetében és eredményeiben.

A tanulságok röviden összegezhetők: a háború rossz, a világháború még rosszabb, különösen Európában, illetve a demokráciák számára: megoldhatatlan válságokhoz vezet. A megoldást csak a második világháború után találták ki és valósították meg: Európai Uniónak nevezik. ■

A szerző történész, gimnáziumi tanár

A versailles-i béke a második világháború kezdőlövése volt?

A versailles-i szerződés sokak szerint elkerülhetetlenné tett egy második világméretű konfliktust. **David Reynolds** válaszolja meg a kérdést, hogy valóban így volt-e

KÉT RESZKETŐ német küldött gyalogolt végig a versailles-i kastély tükörtermén, hogy aláírja a történelem egyik legismertebb, sőt egyik leghírhedtebb okmányát. „Vérfagyasztó a csend – írta a naplójába Harold Nicholson brit diplomata. – Mereven igyekeznek nem belenézni a kétezer figyelő szempár egyikébe sem… Hullasápadtak." A párizsi békekonferencia 1919. január 28-án kezdődött XIV. Lajos fényűző palotájában, a végeredménye pedig nem kevesebb mint öt békeszerződés volt – a központi hatalmak minden tagjára jutott egy, sőt a Monarchiára kettő is, hiszen Ausztria és Magyarország külön szerződést kapott. A legnagyobb jelentőségű ezek közül mégis az elsőként, 1919. június 28-án aláírt, a győztesek és Németország között kötött versailles-i békeszerződés volt.

Franciaország számára édes volt a bosszú. „Une belle journée" – „gyönyörű nap", mondta könnyes szemmel Georges Clemenceau miniszterelnök. „Azért vagyunk itt, hogy megkössük a béke szerződését", deklarálta az egybegyűlteknek. A franciák mind az időpontot, mind a helyszínt gondosan választották meg. A konferencia első napja, január 18-a annak az

A versailles-i kastély előtt az aláírás napján várakozó tömeg. Mindenki mást várt a békeszerződéstől, miközben mindenki tartós békét remélt – vajon lehetséges lett volna egy minden félnek elfogadható békerendszer megalkotása?

évfordulójára esett, amikor I. Vilmost 1871-ben a versailles-i kastély tükörtermében kiáltották ki az új Német Császárság uralkodójának. Persze ez is tudatos döntés volt Bismarck részéről, aki a porosz–francia háborúban elszenvedett vereség sóját jó mélyen akarta beledörgölni a franciák sebeibe. Így aztán az első világháborús győzelem után a franciák igyekeztek kamatostul visszaadni a kölcsönt, és úgy szervezték, hogy a Német Császárság megszűnésének szimbolikus aktusa ugyanott történjen, ahol megszületett.

Ezen az 1919-es amerikai karikatúrán a szenátus külügyi bizottságát elhagyó, jócskán helybenhagyott békeszerződés látható

PPOC-LIBRARY OF CONGRESS

Még meg sem száradt a tinta az aláírásokon, a szerződés megszületésében közreműködők és a partvonalról figyelők máris vitatni kezdték Clemenceau értékelését. Versailles valóban a béke szerződése volt? Vagy inkább előkészítette a terepet egy újabb nagy háborúra? A párizsi tárgyalások győztes hatalmait lehet-e „béketeremtőknek" nevezni – vagy inkább „háborúteremtők" voltak?

Az egyik legnagyobb visszhangot kapó kritikát John Maynard Keynes, az ekkor 26 éves fiatal közgazdász fogalmazta meg, aki a brit pénzügyminisztérium munkatársaként vett részt a békeszerződés előkészítésében, de nagy csalódásként élte meg a végeredményt. Nagy példányszámban elkelt értékelése, az 1919 decemberében megjelent *A béke gazdasági következményei* a szerződést „karthágói békének" nevezte (Keynes ezzel a Karthágóra Róma által a második pun háború végén rákényszerített, Karthágót gyarmatai feladására és súlyos hadisarc fizetésére kényszerítő békére célzott, amely aztán a harmadik pun háborúhoz és Karthágó pusztulásához vezetett). Úgy vélte, a versailles-i béke „egy generációra szolgaságba veti Németországot", ezzel pedig „egész Európa civilizált életében okoz törést".

TOPFOTO

Egy másik nagy sikerű könyvben, a neves brit történész, A. J. P. Taylor *A második világháború okai* című munkájában (az 1961-ben megjelent könyv magyarul 1999-ben látott napvilágot a Scolar Press kiadásában) az olvasható, hogy „a versailles-i szerződésnek a kezdetektől nem volt morális megalapozottsága", majd Taylor azt is kijelentette, „az első háború megmagyarázza a másodikat, sőt egyenesen okozója volt annak, már amenynyire egyik esemény okoz egy másikat". Hasonló véleményen volt George Kennan amerikai diplomata és történész is, aki kertelés nélkül azt állította, hogy a második világháború oka „a nagyon buta és megalázó, a megbüntetés szándékával Németországra kényszerített béke" volt.

Ha a mélyére akarunk ásni annak az állításnak, hogy a béke megalkotói – szándékosan vagy sem – hintették el a második világháború magvait, akkor először is emlékeztetnünk kell magunkat arra a tényre, hogy Németország sorsa közel sem az egyetlen dolog volt, amelyről határozniuk kellett. Európa egész térképét cafatokra tépték a háború és a forradalmak, négy olyan nagy múltú dinasztiát – a Romanovokat, a Habsburgokat, a Hohenzollerneket és az oszmánok uralkodóházát – is elsöpörve a történelem színpadáról, amelyek évszázadokig uralták a kontinens középső és keleti részeit. A romok közül kiemelkedve nacionalista politikusok és seregeik már a háború utolsó napjaiban elkezdtek olyan új államokat létrehozni, mint Csehszlovákia, vagy feltámasztani olyan régi országokat, mint például Lengyelország. Így aztán a párizsi békekonferencia nem

Brit katonák dolgoznak Lengyelország térképén a párizsi Astoria szállóban. Lengyelország feltámasztását a németek arculcsapásként élték meg, az országukat kettévágó „lengyel korridor" létrehozása pedig különösen heves ellenérzéseket váltott ki

láthatott tiszta lappal munkához, először is valamiféle rendet kellett vágnia a kialakult káoszban.

Arról sem beszélhetünk, hogy a három fő győztes hatalom egy irányba húzott volna. Clemenceau és a franciák fő célja a Franciaországénál másfélszer nagyobb lakossággal és 1913-ban a legfejlettebb európai gazdasággal rendelkező Németország megzabolázása volt. David Lloyd George brit miniszterelnök – bár maga is igencsak szeretett volna valamilyen kártérítést kicsikarni a németekből – úgy gondolta, egy működő német gazdaság elengedhetetlen Európa talpra állásához. Attól félt, hogy egy túlságosan a büntetésre koncentráló béke bosszúvágyat szülhet, ráadásul segítheti a bolsevizmus térnyerését a kontinensen. Wilson amerikai elnök a magasztos elveken túl nem volt hajlandó az európai politika zavaros ügyeiben elmerülni, az ő fő célja a békét és biztonságot fenntartani hivatott Népszövetség létrehozása volt.

Így aztán a létrejött békerendszer a „három nagy" közötti kompromisszumok zűrzavaros tákolmánya lett. A franciák visszaszerezték az 1871-ben elvesztett Elzászt és Lotaringiát, de a Rajna-vidéket már nem annektálhatták. Ehelyett Nagy-Britannia és az Egyesült Államok garantálta Franciaország biztonságát egy esetleges újabb német támadás esetén. Wilson megkapta a kívánt Népszövetséget, de olyan formában, amely a béke mindenekfeletti megóvásának hatalmas feladata mellé szinte semmilyen hatalmat vagy eszközt nem biztosított a szervezetnek.

Lengyelország több mint egy évszázad tetszhalott állapota után újra létrejött, de ezt a fejleményt mélységes felháborodással fogadták Berlinben, nem utolsósorban a „lengyel korridor" létrehozása miatt, amely kijáratot biztosított Lengyelországnak a Balti-tengerre, de közben elválasztotta egymástól Nyugat- és Kelet-Poroszországot. A britek ugyan figyelmeztettek arra a veszélyre, hogy ebbe a németek nem fognak belenyugodni, de csak annyit tudtak elérni, hogy a többségében német lakosságú Danzigot (Gdańskot) „szabad városnak" nyilvánítsák, és ne csatolják Lengyelországhoz, ahogy az az eredeti terekben szerepelt.

Rosszindulatú jóvátétel?

A kompromisszumok azonban nem csupán a győztes hatalmak közötti vélemény- és érdekkülönbségek eredményei voltak. Arra a tényre is felhívhatják a figyelmünket, hogy a győztesek nem voltak olyan erősek, mint amilyennek tűntek. Ha már itt tartunk, akármiben is reménykedtek a franciák, 1919 nem volt igazi revans 1871-ért. Annak a bizonyos megaláztatásnak a megfelelője az lett volna, ha Németország szívében, például Nagy Frigyes potsdami Sanssouci kastélyában kényszerítették volna a béke aláírására a németeket. Ez azonban nem volt lehetséges, hiszen Németország területére nem léptek ellenséges csapatok, nem foglalták el, és az ország nem állt megszállás alatt a háború végén. A fegyverszünet ennél fogva felfoghatatlan fordulatként érte németek millióit. Ők aztán könnyű prédát szolgáltattak az olyan jobboldali demagógoknak, mint például Hitler, akik a vereséget egy hátulról jött áruló „tőrdöfés" számlájára írták, amelyet a pacifisták, a bolsevikok és mindenekfelett természetesen a zsidók követtek el. Számukra 1918 nem vereség volt, hanem győzelem, amelytől megfosztották az országot, és amelyet ezért „ki kell javítani" – ezért fogalmazhatta meg Foch marsall borúlátó jóslatát, miszerint Versailles nem béke lesz, hanem csak egy húszéves fegyverszünet.

Tehát már önmagában az, hogy a győztesek nem egy potsdami, hanem egy versailles-i békét erőltettek rá Németországra, mutatja, hogy diadaluk nem volt teljes. Ez aztán még egyértelműbbé vált, amikor a győzelemben gazdasági erejével és kifogyhatatlannak tetsző embertartalékaival kulcsszerepet játszó Egyesült Államok

gyorsan felszámolta a háború idején vállalt európai kötelezettségeit. Miután Wilson nem volt hajlandó semmilyen kompromisszumra, nem is tudta megszerezni a kongresszus kétharmadának támogatását a szerződés ratifikálásához. [A fő vitás kérdés a Népszövetség egységokmányának 10. cikkelye volt, amely szerint „a szövetség tagjai kötelezik magukat arra, hogy a Szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják és minden külső támadással szemben megóvják". Az elnök a békeszerződés ratifikálását és a Népszövetség alapító okiratának változtatások nélküli elfogadását nem volt hajlandó külön kezelni, így végül egyikre sem került sor. *– A ford.*] Wilson hajthatatlansága miatt Amerika nem csatlakozott a Népszövetséghez, és Franciaország biztonságát sem garantálta. A brit parlament ugyan megszavazta a garanciát, azonban az Egyesült Államok meghátrálásával ez is érvényét vesztette, ez pedig kiszolgáltatottabbá, ennél fogva pedig hajthatatlanabbá tette Franciaországot is.

Itt kanyarodhatunk vissza Keynes-hez és a karthágói békéhez. Valóban a jóvátétel volt az, ami a teljes elkeseredettségbe kergette a németeket, és megtörte gazdaságukat? A versailles-i békeszerződés nem tartalmazott pontos számokat, csupán lefektette az elvet, miszerint Németország és szövetségesei felelősek a háború okozta károkért (231-es cikkely), miközben a 232-es cikkelyben azt is elismerte, hogy nincsenek ahhoz elegendő forrásaik, hogy „teljes jóvátételt" nyújtsanak. Ehhez hasonló, kicsit egymásnak ellentmondó, egyensúlyozgató megfogalmazások kerültek bele az összes vesztes állammal kötött békeszerződésbe, de csak a németek (propagandacélból) találták a jóvátétel kérdését úgy, mintha a győztesek a „háborús bűnösség" büntetéseként követelnék ezt tőlük – ilyen megfogalmazás nem szerepel sehol a szerződés szövegében.

Egy az antant által felállított bizottság 1921-ben 132 milliárd aranymárkában, azaz nagyjából 33 milliárd dollárban, illetve ennek kamataiban állapította meg a németek fizetési kötelezettségét. Ez a félelmetes összeg azonban inkább csak azért szerepelt a számla végén, hogy megnyugtassa a francia és brit keményvonalasokat. A gyakorlatban a győztesek mintegy 50 milliárd márkát terveztek „beszedni" Németországtól 36 év leforgása alatt – persze ez sem volt éppen kis összeg.

Ha azonban történelmi kontextusban nézzük, a jóvátételi számla benyújtása egy újabb fordulója volt Franciaország és Németország évszázados adok-kapok harcának. Amikor a francia döntéshozók az 1919-es jóvátétel kérdésével foglalkoztak, élénken felidéződött bennük a porosz–francia háborút lezáró 1871-es frankfurti békeszerződés, amelyben Bismarck az elvesztett területek mellett még 5 milliárd aranyfrank hadisarc megfizetésére is kötelezte Franciaországot. A kancellár hivatkozási alapja pedig az 1807-es tilsiti békeszerződés volt, amelyben Napóleon nem volt túlságosan gáláns a legyőzött Poroszországgal, amikor területének megcsonkítása mellett 100 millió frank hadisarcot is kirótt rá. 1921-ben, a londoni fizetési ütemtervben úgy határozták meg, hogy Németország évente legfeljebb nemzeti össztermék 8 százalékának megfizetésére kötelezhető – ez pedig éppenséggel kevesebb annál a 9–16 százaléknál, amelyet 1871 után Franciaország fizetett. A legtöbb közgazdász és történész egyetért tehát abban, hogy a jóvátételi számla nem rótt teljesíthetetlen terhet Németországra.

„Nem, nem tudtok rákényszeríteni!" – szól a Ruhr-vidéki passzív ellenállására buzdító német plakát

Infláció vagy forradalom?

Az igazi probléma nem is közgazdasági, hanem politikai volt. A németek nem fogadták el a vereséget, és nem állt szándékukban fizetni. A franciák számára viszont a jóvátétel kicsikarása vált a csatatéren 1918-ban elmaradt döntő győzelem valamiféle pótlékául. Összességében tehát a jóvátétel feletti huzakodás „a háború folytatása volt más eszközökkel", ahogy egy német politikus megfogalmazta.

Német nő gyújtja be a tűzhelyét a hiperinflációban értéküket vesztett bankjegyekkel 1923-ban

Az egymást követő weimari kormányok mindent megtettek annak érdekében, hogy ne fizessék ki a jóvátétel esedékes részleteit. Az 1920-as évek első felében a német gazdasági minisztérium komoly mennyiségben vásárolt külföldi valutát, hogy ezzel lenyomja a német márka értékét, és javítsa a német export versenyképességét. Az export robbanásszerű növekedése – ahogy egy német gazdasági tanácsadó fogalmazott – „tönkretenné a kereskedelmet Angliával és Amerikával, így maguk a hitelezők kérnének minket arra, hogy változtassunk" az 1921-ben meghatározott fizetési ütemezésen.

„Minden politikai lépésünk legfőbb célja a londoni ultimátum szétrombolása kell legyen" – jelentette ki 1922-ben Joseph Wirth

A versailles-i „diktátum" ellen a náci párt szervezte demonstráció 1933. június 28-án, Berlinben. A gazdasági válság nagyon keményen sújtott le a német gazdaságra, a létbizonytalanság pedig nyitottá tette a tömegeket a nacionalista szólamokra

német kancellár. Ő azokat a lépéseket – például az ingatlanadó bevezetését – is ellenezte, amelyek a költségvetés egyensúlyba hozását szolgálták volna, arra figyelmeztetve, hogy ez megmutatná, az ország pénzügyi helyzete nem kilátástalan, és elő lehetne teremteni a jóvátétel fizetéséhez szükséges összeget, ha a németek is akarnák.

A költségvetésen tátongó lyuk betöméséhez viszont pénzt kellett nyomtatni, ami aztán felpörgette az inflációt, de ahogy a német elit túlnyomó részének véleményét 1922-ben megfogalmazó Hugo Stinnes, a jelentős politikai befolyással is rendelkező iparmágnás mondta: „infláció vagy forradalom, ezek voltak a választási lehetőségeink". A kérdés szerinte egyszerű volt: „a pénzed vagy az életed". Az infláció azonban mégiscsak egyfajta forradalomhoz vezetett. 1922 őszétől az árak meredeken emelkedni kezdtek, a folyamat vége pedig egy olyan léptékű hiperinfláció volt, amely mellett eltörpült a többi európai ország inflációs rátája. Németország nem fizette meg a jóvátétel esedékes részletét, így januárban a franciák és a belgák – maradva a „háború más eszközökkel" logikájánál – katonai erővel szállták meg a Ruhr-vidéket, Németország iparának szívét, hogy erőszakkal vegyék el, ami jár nekik. A spontán kialakuló helyi tiltakozásokból hamar egy átfogó, passzív ellenállást hirdető mozgalom alakult ki, ami a német kormány támogatásával országos méretűvé duzzadt.

Mire 1923 augusztusában az új, Gustav Stresemann vezette koalíciós kormány véget vetett a passzív ellenállásnak, a német valuta gyakorlatilag megsemmisült, a Ruhr-vidék pedig az éhínség szélére sodródott. 1914 januárjában 4,2 márkáért lehetett egy amerikai dollárt venni, egy évtizeddel később az árfolyam (papíron, hiszen senki nem adott volna el dollárt márkáért) 4,2 billió volt. 1923-ban a dolgozók napi bérüket kosarakban vagy talicskákban kimérve kapták meg, és rögtön rohantak is számlákat fizetni vagy a piacra, mert a pénz értéke óráról órára csökkent. Az országot a teljes összeomlástól a londoni és New York-i bankárok beavatkozása mentette meg. 1924-ben ők teremtették elő az új német pénz (a háborús időkben papírmárkára cserélt aranymárka utódja a birodalmi márka, azaz a Reichsmark lett) bevezetéséhez szükséges forrásokat, illetve a jóvátétel fizetési ütemezését is segítettek átalakítani úgy, hogy az kevesebb terhet rójon a német költségvetésre; mindennek fedezeteként pedig egy nemzetközi kölcsön szolgált. A Ruhr-vidék kiürítését és a német nemzeti bank újjászervezését is magában foglaló intézkedéscsomag a Dawes-terv nevet kapta, és ez nemcsak a csomagot kidolgozó bizottság elnöki tisztét betöltő chicagói bankárnak, későbbi amerikai alelnöknek, Charles G. Dawesnak szólt, hanem a források biztosításában játszott amerikai vezető szerepnek is. A megegyezés értelmében a németek kiebrudalhatták a franciákat a Ruhr-vidékről, a franciák viszont újra számolhattak a jóvátétel beérkező törlesztőrészleteivel.

Az 1920-as évek második felében az amerikai befektetők mélyen beágyazódtak a német gazdaságba. A Dawes-hitel – fedezetének nagy részét egy 400 bankot és 800 kötvényértékesítőt magában foglaló amerikai szindikátus által kibocsátott kötvény adta – következtében amerikai befektetések ömlöttek be Németországba, nyomukban brit és más tőkepénzekkel. 1924 és 1930 között Németország közel háromszor annyi pénzt vett fel hitelként, mint amennyit kifizetett jóvátételként. A fennmaradó pénzek német cégeknél jelentek meg befektetésként (a Ford és a General Motors például több autógyártó üzemet is felvásárolt), részvényeket és önkormányzatok által kibocsátott kötvényeket vettek belőlük – utóbbiak főként lakás- és iskolaépítések, más helyi infrastrukturális fejlesztések fedezetét jelentették. Összefoglalva tehát a külföldi hitelek hasonló szerepet töltöttek be ekkoriban, mint a pénz leértékelése az 1920-as évek elején, azaz a jóvátétel béklyóját megkerülve finanszírozták a gazdasági növekedést.

Fiatalok egy német munkaközvetítő irodában 1930 körül – egy évtizeden belül másodszor vált rémálommá a napi betevőre való megszerzése

ALAMY

Ahogy azonban a devalváció hiperinflációba torkollt, a hitelektől való függőség is katasztrofális következményekkel járt, amikor 1929-ben összeomlott a New York-i tőzsde, pont akkor mérve súlyos csapást a nemzetközi bankrendszerre, amikor a német gazdaság egyébként is recesszióba süllyedt. Az ipari termelés 1932-ben alig érte el az 1929-es szint 60 százalékát, a munkaképes lakosság egyharmada pedig állás nélkül volt. Az állásban maradtak közül is több milliónak csökkentették a fizetését, a német bankrendszer pedig széthullott. Az Európában a legsúlyosabbnak bizonyuló német gazdasági válság nyomán egy évtizednél is kevesebb idő alatt másodszor is rémálommá vált a napi betevő előteremtése németek milliói számára.

Nem csoda tehát, hogy sokuk örömmel lett el egy megváltást ígérő nacionalista népvezér támogatója. Az 1930. szeptemberi választásokon a náci párt 18 százalékos eredményével egyik napról a másikra a második legnagyobb országos politikai erővé vált. „Teszek róla, hogy az árak stabilak maradjanak" – jelentette be Hitler. „Kétségtelen tény – fogalmaz Jürgen von Kruedener történész –, hogy Hitler felemelkedése elképzelhetetlen lett volna a gazdasági válság rettenetes hatásai nélkül."

Okok és okozatok

A békeszerződés megalkotói számos hibát vétettek, ám a második világháború okozását nem írhatjuk a számlájukra. A versailles-i békeszerződés egy kompromisszumok szülte irat volt, és mint ilyen, két szék között a pad alá került: az új nemzetközi rend ellenségévé tette Németországot anélkül, hogy hatékonyan korlátozta volna újbóli megerősödését. A szerződés ráadásul nagyban függött az európai ügyekben történő amerikai szerepvállalástól, amely viszont 1919-től nagyon visszaesett – olyannyira, hogy az Egyesült Államok nem is ratifikálta az okmányt, nem lépett be a Népszövetségbe, és kihátrált Franciaország biztonságának szavatolásából is, ami pedig oly nagy hangsúlyt kapott a párizsi tárgyalásokon.

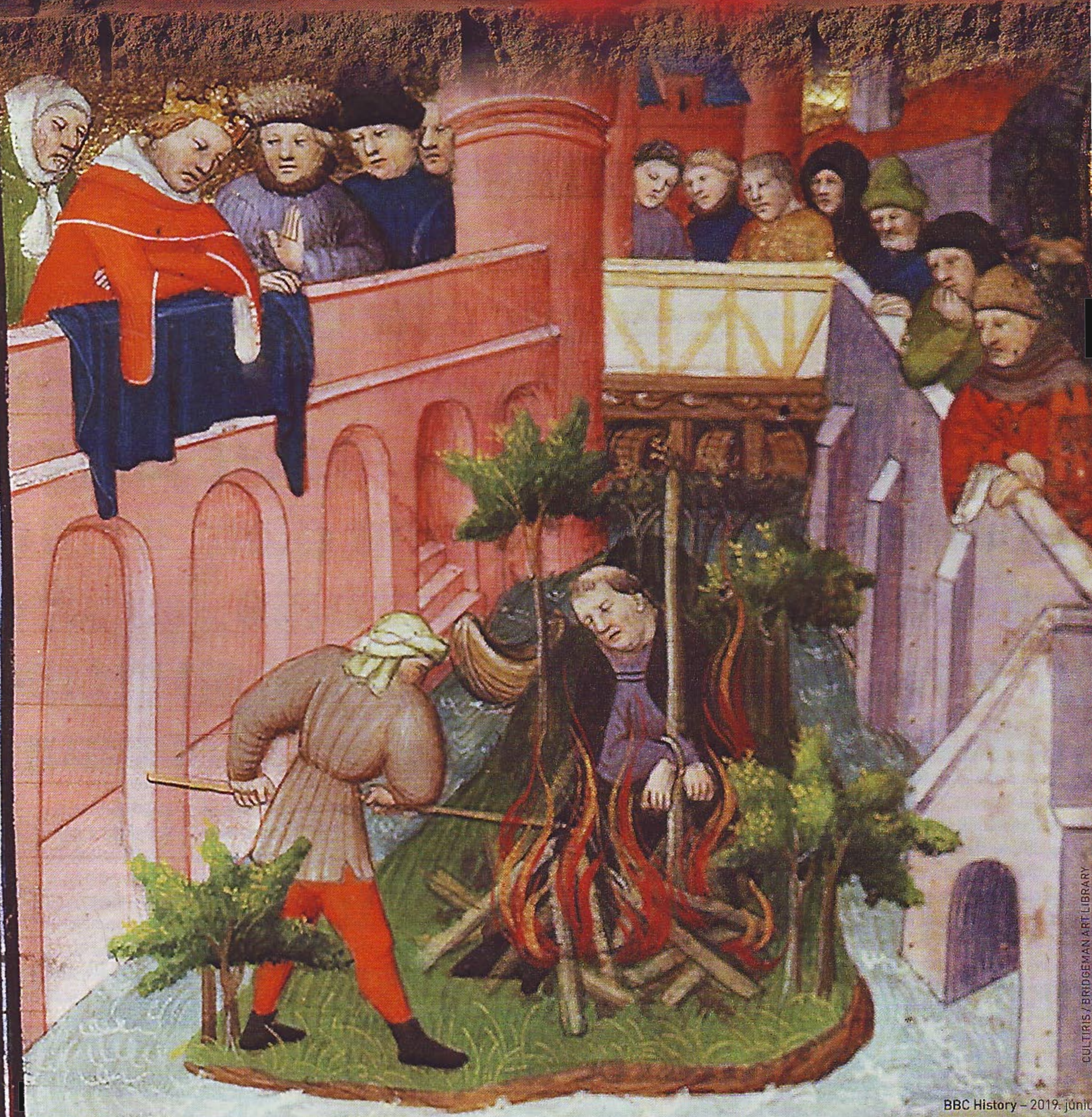
A problémák igazi gyökere az volt, hogy Németország nem szenvedett döntő vereséget a csatatéren. Katonáit fegyverrel a kézben, francia és belga földön érte a fegyverszünet, ezért rengeteg német volt fogékony arra a gondolatra, hogy a győzelmet valójában a hátország árulói vették el tőlük. A jóvátételt olyan mélyen gyűlölték, hogy weimari kormányok egész sora volt hajlandó inkább feláldozni az ország pénzügyi stabilitását, csak nehogy fizetniük kelljen. Amikor pedig Hitler feltűnt a színen, a versailles-i „diktátum" eltörlésének esélye németek millióit tette vakká a náci rezsim valódi természetére.

Nem meglepő tehát, hogy amikor az első világháborús szövetségesek a következő világháborút vívták, ragaszkodtak Németország „feltétel nélküli megadásához", megszállták az egész országot, a békeszerződést előkészítő konferenciát pedig Potsdamban tartották meg. Nem akartak még egy versailles-i békét. ■

David Reynolds a nemzetközi történelem professzora a Cambridge-i Egyetemen

Fordította Litván Dániel

Nagymester a máglyán

CULTIRIS / BRIDGEMAN ART LIBRARY

A vég nem volt kegyes hozzájuk: szentföldi hódításaiktól, mérhetetlen vagyonuktól, birtokaiktól, királyok és főurak feletti hatalmuktól erővel fosztották meg őket. A templomosokról szóló sorozatunk záró cikkében **Dan Jones** a rend bukása mögött álló pénzügyi, vallási és politikai okokat is szemügyre veszi

A CAPETINGEK több mint négy évszázadon át regnáltak Franciaországban. A 13. század folyamán nagymértékben kiterjesztették uralmukat az országban, közvetlen felügyeletük alá vonva a korábban látszólagos függetlenséget élvező főurak vagy az idegen királyok birtokában lévő Normandiát, Anjout, Bretagne-t és Toulouse-t. Egy Párizs körül elterülő, talpalatnyi nemesi birtokból kiindulva a Capetingek sikerrel hajtották jogaruk alá a királyság nyugati, tengermelléki területeinek nagyobb részét, és hatalmuk délen egészen a Pireneusokig, keleten pedig a Rhône folyóig terjedt.

A dinasztia Nagy Károlytól, a frank császártól származtatta magát. 1297-ben IV. Fülöpnek sikerült elérnie hírneves nagyatyja, IX. Lajos szentté avatását, és mivel bálványozta Lajost, ezért saját magát is egy valóban különleges királyság minden tekintetben felülmúlhatatlan keresztény uralkodójának tekintette. Megkülönböztetett figyelmet fordított arra, hogy ezt mások is tudomásul vegyék.

Fülöp vallásossága nem esett messze a színpadias dagályosságtól, amelyet több alattvalója is mulatságosnak talált. Elég gyorsan úgy ítélték meg, hogy ez nem vet jó fényt rá. 1301-ben a pamiers-i püspök, Bernard Saisset semmirekellő bagolynak titulálta Fülöpöt, amely „a legtetszetősebb madár ugyan, csak az égadta világon semmi haszna nincs, […] mint amilyen a mi francia királyunk, aki semmire se alkalmas, csak arra, hogy alattvalóira nagy szemeket meresszen". E megállapítás a püspököt boszorkányság, istenkáromlás, paráználkodás, eretnekség és felségárulás vádjával bíróság elé juttatta. Fülöpben vajmi kevés emberi melegség lakozott, és az intellektuális érdeklődés sem burjánzott benne túlságosan, viszont számító fanatikusként a vallásgyakorlás saját hasznát szolgáló formájához ragaszkodott, ezenkívül képes volt magát mások legaljasabb szándékairól meggyőzni, és bárkit eltaposott pillanatnyi habozás nélkül, aki az útjában állt.

Szép Fülöp egy korabeli krónika képén
A TÚLOLDALON: Jacques de Molay a máglyán egy 1415 körüli illusztráción

WIKIMEDIA

Fülöp nemes haragjának leghírhedtebb példája a VIII. Bonifác pápa elleni, aljas szándéktól vezérelt, gonosz és személyeskedő vendetta volt 1296 és 1301 között. Ez a király azon próbálkozásával kezdődött, hogy a francia egyház által begyűjtött adójövedelmeket katonai célokra magához ragadja, ám csakhamar az abszolút hatalomért folytatott, rosszhiszemű versengéssé fajult. Bonifác egy sor pápai oklevéllel próbálta Fülöpöt megfélemlíteni, amelyek támadó módon nyilatkoztatták ki az egyház spirituális felsőbbségét, amellett érvelve, hogy a Róma iránti engedelmesség minden ember kötelessége, a királyokat is beleszámítva.

A király válasza világos és kíméletlen volt. 1303 szeptemberében Fülöp bizalmas kancellárja, Nogaret Vilmos (Guillaume de Nogaret) több ezer zsoldos élén a Róma melletti Anagni városába vonult, körbevette a pápai palotát,

Voltak hagyományai a bűnbakképzésnek: ez a kép a zsidók 1182-es Párizs környékéről történő kiűzetését mutatja be LENT: Nogaret Vilmos jóval későbbi mellszobra – a kancellárnak kulcsszerepe volt a templomos rend végzetében

majd behatolt és bántalmazta Bonifácot. A későbbi legenda úgy tudja, Nogaret Vilmos megütötte a pápát; ez lehet, hogy igaz volt, lehet, hogy nem, de tény: a pápát több napon át fogva tartották, lakosztályát pedig feldúlták. A támadás oly mértékben megviselte, hogy Rómába érkezése után egy hónappal eszét vesztette, és lázas delíriumban elhunyt. Bonifác utódja, XI. Benedek mindössze kilenc hónappal a koronázása után elhalálozott, így végül megnyílt az út a franciák előtt V. Kelemen megválasztásához.

Uralkodása alatt Fülöp nem csupán a papokkal bánt rútul. A kincstár nyomasztó pénzhiánya, amely a királynak Bonifáccal való első torzsalkodásait kiváltotta, a szomszédokkal vívott, állandó háborúskodásból fakadt. Amikor Fülöp 1285-ben, tizenhét évesen a trónra lépett, egy nagyon súlyos és hiábavaló konfliktust örökölt meg Aragóniával szemben. E jogilag keresztes háborúnak tekintett hadakozás valójában csak a déli területekért folytatott küzdelem volt, amelyet egy franciabarát pápa képtelen módon megszentelt, ám a franciák ennek ellenére végül elveszítettek, miközben rengeteg adósságot halmoztak fel. Az aragóniai háborút az 1290-es évek utóján az öregedő, ám harcias angol királlyal, I. Eduárddal vívott költséges csatározások sorozata követte, amiért az uralkodó a Gascogne-ban fekvő területek birtokosaként nem mutatott hajlandóságot arra, hogy a francia alattvaló szerepét eljátssza. Noha 1305-re ezt az ügyet sikerült lezárni egy békeszerződéssel, amelynek értelmében Eduárd fia eljegyezte Fülöp leányát, de az ellenségeskedés korszakának befejezését a Flandria ellen indított hadjáratok gátolták.

Mindennek tetejébe, Fülöp hitvese, Navarrai Johanna, aki húsz éven keresztül állt mellette, 1305. március végén elhunyt, ezt követően az uralkodót a babona és a gyanakvás kerítette hatalmába, majd arra a következtetésre jutott, hogy Guichard troyes-i püspök varázslattal gyilkolta meg a feleségét, ezért kiüldözte a királyságból. Amikor Molay-i Jakab (Jacques de Molay) templomos nagymester 1306-ban megérkezett Franciaországba, a királyság legsúlyosabb gondját nem Fülöp gyásza, sem a külföldi uralkodók fenyegetése, hanem a pénzhiány jelentette, az ország ugyanis a hatalmas méretű pénzügyi válság következményeit nyögte. Az Anglia és Flandria ellen folytatott hadakozás költsége csillagászati összegekre rúgott, és a kormányzat a kincstárra nehezedő nyomás kivédésére egy sor kétes taktikához folyamodott. Ezek közül legkárosabbnak a pénzzel való mesterkedés bizonyult, gyors és nagy károkat okozó inflációt indított be, és a fizetőeszköz reálértékét több mint háromszáz százalékkal csökkentette.

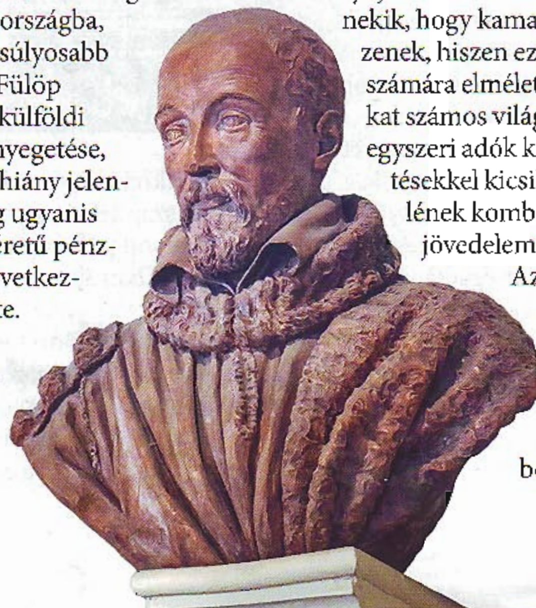
1306 nyarán Fülöp miniszterei úgy próbálták meg addigi politikájukat megfordítani, hogy nagy összegű érmét vontak ki a forgalomból. Ezt az új kezdeményezést a visszatérés Szent Lajos „jó pénzéhez" hamis jelszavával igyekeztek népszerűsíteni, ám az erős deflációs politika még a leértékelési hullámnál is népszerűtlenebbnek bizonyult, mivel azzal járt, hogy az embereknek vissza kellett adniuk a megtakarításaikat a királyi pénzverdékbe, ahol sokkal kevesebb összeget kaptak vissza új érmékben, mint amennyit bevittek. Ezenközben pedig az adósságokat meg az élelmiszerárakat a régi – továbbra is forgalomban lévő – „rossz" pénzben számolták.

A megélhetési költségek egy csapásra a duplájára emelkedtek, és december 30-án Párizsban olyan heves – a rettenetes időjárással meg az áradással tovább súlyosbított – lázadás tört ki, hogy a király arra kényszerült, hogy a Temple falai mögött keressen menedéket, amelyet a Cité-szigeten fekvő királyi palotájánál is biztonságosabbnak ítélt.

Kézenfekvő bűnbakok

Fülöp pénzügyi politikájának legelső áldozatai Franciaország zsidó lakosságából kerültek ki. Nyugaton a zsidóknak hagyományosan a keresztény uralkodók nyújtottak védelmet, akik megengedték nekik, hogy kamatra pénzt kölcsönözzenek, hiszen ez a római egyház hívei számára elméletileg tiltott volt. A zsidókat számos világi uralkodó – a súlyos, egyszeri adók kivetésével és fenyegetésekkel kicsikart kölcsönök felvételének kombinálása révén – értékes jövedelemforrásnak tekintette.

Az olasz bankoknak a 13. század végén megfigyelhető felemelkedésével csökkent a zsidóknak a királyok pénzügyeiben játszott szerepe,

Az „aranysarkantyús csata" néven is ismert courtrai-i ütközet egy korabeli illusztráción – 1302-ben a flamand gyalogosok serege súlyos vereséget mért Szép Fülöp lovagjaira, ezzel is súlyosbítva a pénzügyileg és katonailag is szorongatott helyzetbe került király gondjait

pontosan akkor, amikor Európa-szerte veszedelmes antiszemita attitűd kezdett eluralkodni a nép körében, és ez a fejlemény a zsidó közösségekkel szembeni rossz bánásmódot a könnyűszerrel megvalósítható populista politika eszközévé tette. A zsidókat színjátékokban gúnyolták, zaklatta őket a csőcselék, és képtelen koholmányok tárgyai lettek, amelyek gyermekgyilkosként és szexuális szörnyetegekként ábrázolták őket. IV. Fülöp elhitte és népszerűsítette azt a széles körben elterjedt előítéletet, miszerint a francia zsidók az általuk megszerzett szentostyákat tűzbe teszik és vízbe mártják, késsel szurkálják, hogy ily módon újra keresztre feszítsék Jézust, hiszen a kovásztalan kenyérben ő volt jelen.

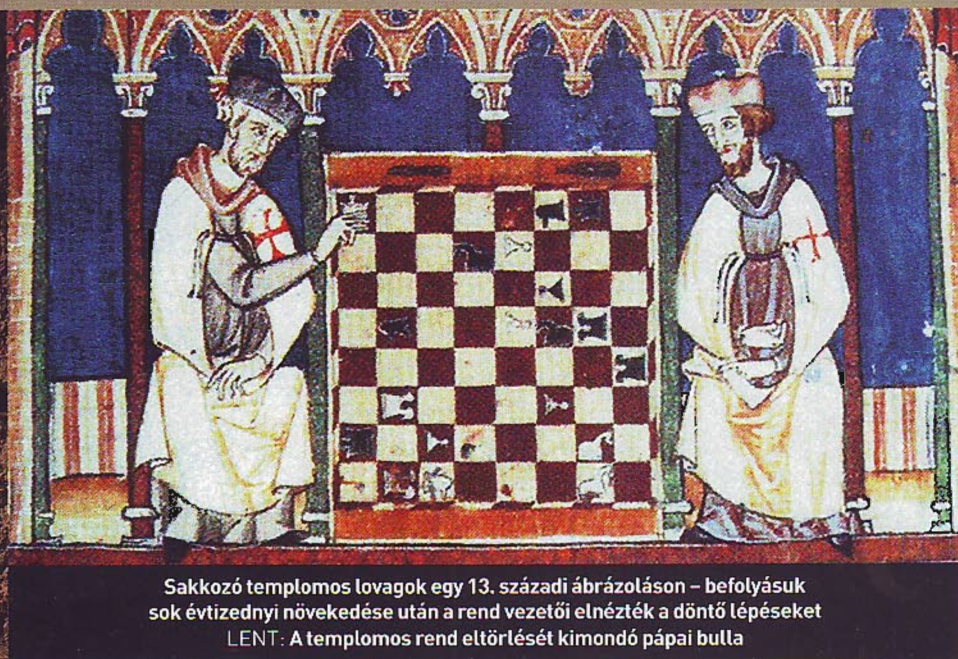
A pénzügyi megalkuvástól és a leplezetlen bigottságtól ösztökélt királyok és nemesurak elkezdték elüldözni földjeikről a zsidókat, tulajdonukat pedig elorozták vagy elárverezték. Fülöp Ágost 1182-ben elrendelte, hogy a zsidók hagyják el a Párizs környéki királyi birtokokat. 1240-ben Bretagne-ból üldözték el, míg Fülöp unokafivére, II. Anjou Károly 1289-ben zavarta el őket a földjeiről. I. Eduárd, akinek a minden erejét felemésztő háborúit kellett finanszíroznia, az 1288-ban, illetve 1290-ben kibocsátott királyi rendeletével utasította ki a zsidókat Gascogne-ból és Angliából, és nagy örömmel ragadta magához az ily módon ölébe hulló zsidó javakat, birtokokat, üzleteket és lakóházakat.

A királyi pénzverdék működéséhez szükséges ezüstutánpótlás biztosítása céljából 1306. június 21-én kibocsátott rendeleteiben Fülöp arra utasította tisztviselőit, hogy nem sokkal később – a rendeletet követően egy hónappal és egy nappal – összehangolt rajtaütést hajtsanak végre. Július 22-én hozzávetőleg százezer zsidó férfit, nőt és gyermeket tartóztattak le, és zártak börtönbe, vagyonukat és birtokaikat pedig leltárba vették. Tudatták velük, hogy halálbüntetés terhe mellett egy hónapon belül el kell hagyniuk a királyság területét. A zsidók üldözése nem csupán a közvetlenül az uralkodó fennhatósága alá tartozó területekre korlátozódott, ugyanúgy végrehajtották Franciaország egyéb részein is, ahol valamely másik főúr gyakorolt felségjogot a zsidó lakosság fölött.

Bár a zsidók elüldözését végrehajtották, ettől nem lett több a fizetőeszköz korábbi értékének visszaállításához szükséges ezüst mennyisége. Fülöp kormányának vészesen kevés választása maradt, ezért elkezdett más tehetős csoportok után szaglászni, amelyekre alkalomadtán le lehet majd csapni. A templomosok e szempontból igencsak szembetűnőnek számítottak. Aragóniai, angliai és ciprusi kincstáraik – a párizsi Temple pincéjéhez hasonlóan – több száz kilónyi ezüstöt őriztek. 1306-ban a Temple még mindig alapvető számviteli szolgáltatásokat végzett a király számára Touri János (Jean de Tour) vezetésével, aki a királynak a napi kifizetések teljesítéséhez hiteleket folyósított. E szolgáltatások a Temple-t igen értékessé, ám egyúttal sebezhetővé is tették.

Nogaret Vilmos kancellár dolgozni kezdett a templomosok ügyén: sorra kérdezte ki a rend elégedetlen tagjait, akiket elcsaptak, vagy dicstelenül távoztak a szervezettől. A készülő iratcsomó rendeltetése egyelőre nem volt világos. Bármi volt is az eredeti szándék, az iratok hemzsegtek a szörnyűségektől. Nogaret Vilmos dossziéjának első informátora a languedoci Béziers-ből való züllött életű férfi, bizonyos Esquin de Floyran volt. 1305-ben egy templáriussal ült a börtönben, aki megszökött a rendből, és Esquin azt állította, hogy az együtt töltött idő alatt a cellatársa igen erkölcstelen cselekedetekről számolt be, amelyek különösen az új lovagok és fegyvernökök beavatási szertartásai alkalmával zajlottak le.

E pikáns történetekkel Esquin elhencegett a börtönőreinek is, majd kiszabaduláskor megpróbálta sztoriját a legtöbbet ígérőnek eladni. II. Jakab aragóniai királlyal kezdte, akinél az uralkodó gyóntatója révén nyert kihallgatást, és története ›

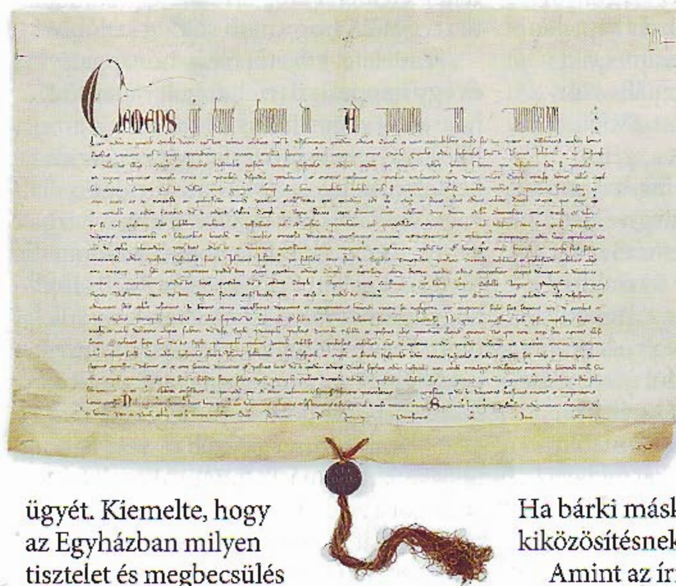
Sakkozó templomos lovagok egy 13. századi ábrázoláson – befolyásuk sok évtizednyi növekedése után a rend vezetői elnézték a döntő lépéseket
LENT: A templomos rend eltörlését kimondó pápai bulla

fejében ezer *livre* évjáradékot, valamint háromezer *livre* készpénzt kért, ha az általa előadottak igaznak találtatnak. Jakab szinte azonnal kipenderítette, ám Esquint nem lehetett elcsüggeszteni: történetét nem sokkal ezután a francia királynak akarta feltálalni. A királyi udvarba érkezve Nogaret Vilmoshoz küldték, aki tisztában volt azzal, hogy milyen értékes lehet minden kósza híresztelést feljegyezni, amely ebben a nehéz időszakban a rend ellen fordítható. Esquint kifaggatták, történetét papírra vetették, majd további bizonyítékok után néztek. A franciaországi templomos házakban besúgókat helyeztek el. Így a francia királyi udvarban lassan egy vádakból, mendemondákból, pletykákból és híresztelésekből álló gyűjtemény kezdett testet ölteni.

Védelem nélkül

A vienne-i zsinat 1311 októberében ült össze, ítéletét 1312. március 22-én hirdették ki. Sokan az egész keresztény világból összegyűlt magas rangú egyházi személyek közül – egyebek mellett négy pátriárka, húsz bíboros és nagyszámú érsek, valamint püspök – kételkedtek a templomosok ellen felhozott vádakban, és követelték a védelem meghallgatását. Ez önmagában még nem lett volna észszerűtlen, ám e kívánság teljesítése ellen hatott a francia király közeli jelenléte, aki a harminc kilométerre fekvő Lyonban sereget gyűjtött össze, miközben levelekkel ostromolta a pápát, követelte a templomos rend eltörlését, és helyette egy új rend életre hívását, amely folytathatná a hitetlenek elleni harcot. Az üzenet világos volt, és V. Kelemennek választania kellett: vagy VIII. Bonifác sorsára jut, vagy magáévá teszi az igazságot, amely igazából azóta nyomta a vállát, hogy a pápai tiarával 1305-ben megkoronázták.

A templomosokra vonatkozó határozatot a *Vox in excelso (Hang a magasból)* kezdetű pápai bulla summázta. Az ótestamentumi idézetekbe foglalt szövegben Kelemen az alapítás idejétől kezdve összegezte a templomosok

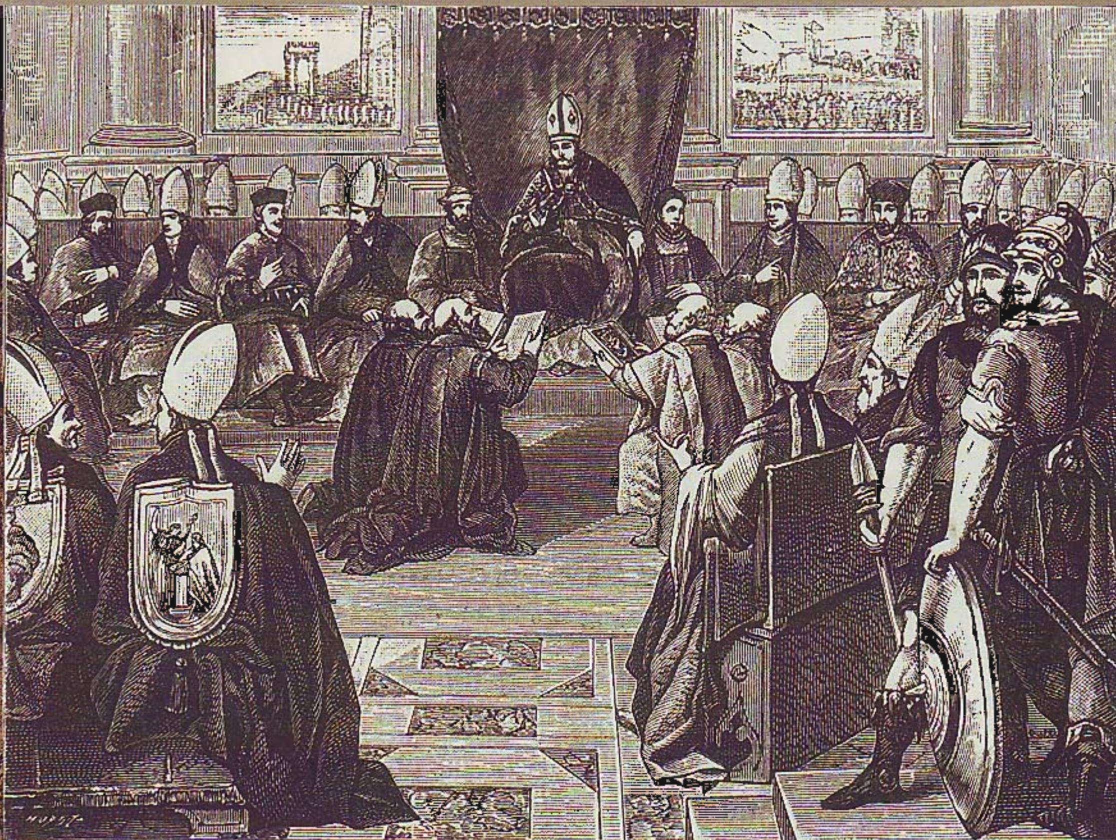

ügyét. Kiemelte, hogy az Egyházban milyen tisztelet és megbecsülés övezte a rendet, ám „maga Jézus Krisztus ellenére [...] beleestek a keresztény hittől való elpártolás istentelen bűnébe, a bálványimádás förtelmes gazságába, a szodomiták és különböző eretnekségek halálos vétkébe". A pápa hízelgett IV. Fülöpnek, „oly kedves fiunknak Krisztusban", akinek „nem állt szándékában, hogy a templomosok birtokaiból bármit is magának követeljen vagy kisajátítson, [...] ő az igaz hitért égett, őseinek jól látható nyomdokaiba lépve és csillapíthatatlan lelkesedéssel". Ezután megismételte a vétségek és kegyeletsértések sorát, azon állításban összefoglalva, hogy „a mester, a preceptorok, a rend többi testvére, valamint maga a rend is elkövette ezeket és mellettük más egyéb bűnöket is", amelyekről az inkvizítorok által egybegyűjtött, számtalan vallomás bizonyságot szolgáltatott.

A templomosok nem kaptak esélyt, hogy megvédjék magukat Vienne-ben, és jóllehet képzelet szülte hírek szóltak arról, hogy a város környékén kétezer testvér vár arra, hogy bemehessen az ülésterembe, végül semmi ilyesmire nem került sor. Védtelenek és jobbára látatlanok maradtak azon gyülekezet számára, amely a sorsukról döntött. Bullájában a pápa ügyesen vágta ki magát ezen égbekiáltó igazságtalanságokból, és úgy érvelt hogy amíg döntését az ellenérvek meghallgatásával késleltetné, aközben a templomosok javai teljesen tönkremennének, és hasznosságuk a keresztes vállalkozásban is kérdésessé válna. Vagyis a húzáshalasztásból semmi jó nem származna:

„Ezen okból, sajgó szívvel [...] a szent gyülekezet jóváhagyásával a templomosok rendjét reguláját, öltözetét és elnevezését megtámadhatatlan és örök érvényű dekrétumunkkal eltöröljük, és szigorúan megtiltjuk, hogy ettől kezdve bárki is belépjen a rendbe, magához vegye vagy viselje annak öltözetét, vagy merészeljen templomosként viselkedni. Ha bárki másként cselekszik, azonnali kiközösítésnek teszi ki magát."

Amint az írnok befejezte munkáját, és a pápai pecsét is rákerült az oklevélre, a 192 évig fennálló templomos rend megszűnt létezni. Az egyetlen apró győzelemnek az számított – ha egyáltalán annak lehetett nevezni –, hogy birtokai nem IV. Fülöpre szálltak, hanem a pápa a „saját és az apostoli szék rendelkezésére tartotta fenn. 1312-ben olyan döntés

V. Kelemen pápa a vienne-i zsinaton – 19. századi illusztráció

bizottság tagjai előtt, Jakab patetikus módon a pápa kegyelmébe ajánlotta magát, ám taktikája, amelyhez a megpróbáltatásai során mindvégig ragaszkodott, végül semmilyen eredménnyel nem járt. És a kudarcnak ez a sorozata azután is folytatódott, hogy a rendet feloszlatták.

1313 decemberében Kelemen figyelme egy utolsó pillanatra a mester és három, még életben levő társa felé fordult. A testvérek abban reménykedtek, hogy személyesen hozzá folyamodhatnak majd segítségért, ám Kelemennek ekkor már nyilvánvalóan elege lett a templomosokból. Ezért maga helyett egy bíborosokból álló testületet bízott meg azzal, hogy vizsgálja meg a négy templomos ügyét. Novelli Arnold, Auch-i Arnold és Fréauville-i Miklós fogja tehát viselni a felelősséget az utolsó tanúvallomások összegyűjtéséért és az ítélet meghozataláért. 1314. március 18-án nagy sokaság gyűlt össze a párizsi Notre-Dame székesegyház mellett felállított emelvény körül, hogy végignézze, amint az idős férfiakat – akik valamikor a világ leghíresebb katonai rendjét vezényelték – elítélik a szervezet összeomlásában játszott szerepük miatt.

Röviden kikérdezték őket, és mind a négyen fenntartották vallomásukat. Bűneikért feloldozást nyertek ugyan, de példás és szigorú penitenciát mértek ki számukra. „Súlyos, életük végéig tartó börtönbüntetésre ítélték őket" – jegyezte föl a krónikás. Molay-i Jakabnak, aki addig már hat és fél esztendőt töltött bezárva, ez túl sok volt. Az őt figyelő hallgatóság megdöbbenésére, úgy döntött, szóra nyitja száját. Miközben az egyik bíboros a tömeget okította, Jakab félbeszakította, és ártatlanságát kezdte hangoztatni. Geoffroy de Charney csatlakozott hozzá, tiltakozva az igazságtalanság ellen, amelytől mindketten szenvedtek. Szidalmazták a bíborost meg a sensi érseket, „és mindennemű tisztelettől elte-

született, hogy a templomosok vagyonát a keleti tevékenységük támogatására az ispotályosok kapják meg. Ám ez csak részben számított jó hírnek az ispotályosok számára. Ugyanis míg elméletben 3200 kilométeren át húzódó, hatalmas birtoktestekhez jutottak, az égből potytyant ajándékokkal kapcsolatos követeléseik érvényesítéséhez vezető jogi huzavona több mint egy évtizeden át megkötötte a kezüket. Az Ibériai-félszigeten elterülő templomos birtokokat a világi uralkodók, az ispotályosok, valamint az aragóniai Montesában székelő új katonai rend között osztották szét.

A párizsi templomos kincstár ezüstkészlete minden valószínűség szerint Fülöp pénzverdéibe vándorolt, viszont a földekből csak keveset sikerült megszereznie, és sem magának, sem a fiainak nem tudta biztosítani az egyesített katonai rendet vezénylő keresztes uralkodó szerepét. Győzelme szigorúan személyes volt: egy olyan szervezet fölött aratott diadalt, amelyről sikerült elhitetnie magával, hogy minden ízében átjárta a titkolózás, az eretnekség, az erkölcstelenség, a paráznaság, az istenkáromlás, az érzékiség és a gonoszság fertője.

A templomos birtokok felosztását követően több száz fogoly szorult rehabilitációra vagy elszállásolásra. A bűnüket nem bánó megátalkodottakat egész életükre börtönbe zárták, ám szép számmal akadtak olyanok, akik feltételezett vétkeiket elismerték, és bűnbocsánatot nyertek. Őket más szerzetesrendekbe küldték, ahol az avignoni pápai udvar járadékot biztosított számukra. Ottani életük jobbára alig különbözött a templomos rendházakban töltött mindennapjaiktól. Az olyan vidékeken, ahol a templáriusok korábban tényleges katonai feladatokat láttak el, új külsőben folytathatták tevékenységüket. Portugáliában 1319-ben megalapították az új Krisztus-rendet, amelynek a volt templomos birtokokból is jutott, és ez lehetővé tette, hogy az új uniformisba bújtatott templomos katonák továbbra is a korábbi templomos erődítményekben maradjanak, és részt vegyenek a mórok elleni szent háborúban.

Ám néhányukat nem lehetett kifizetni azzal, hogy új öltözékbe bújtatták őket, hogy aztán a feledés homályába merüljenek. 1310-ben Molay-i Jakabot, Hugues de Pairaud-t, Geoffroy de Charney-t és Gonneville-i Gottfriedet Chinonból a Párizs és Rouen között félúton, a Szajnától északra fekvő Gisors hatalmas erődítményébe szállították át (Raimbaud de Caron valószínűleg a chinoni börtönben hunyt el). Az utolsó megjelenései egyikének alkalmával a rend bűneit vizsgáló

WIKIMEDIA

A rend felszámolása és Szép Fülöp halála egy 14. századi itáliai krónika ábrázolásán

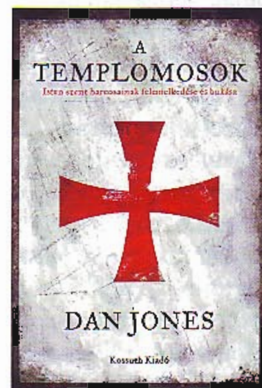
kintve, elkezdtek mindent tagadni, amit korábban bevallottak".

A nagymester és Geoffroy de Charney mögött álló Hugues de Pairaud és Gonneville-i Gottfried megőrizte nyugalmát. Mindegyikük tudta, hogy valójában mi történik. A csöndben maradók elfogadták a bebörtönzést kimondó ítéletet. Akik viszont szót emeltek, azokra visszaeső eretnekként tűzhalál várt. A sokaság döbbenten figyelt. Egy előre elrendezett látványosság váratlan és nem kívánt fordulatot vett. Molay-i Jakab továbbra is dühösen bizonygatta ártatlanságát, mígnem egy őr odalépett hozzá, „és úgy szájon teremtette [a mestert], hogy többet nem bírt szólni, majd a hajánál fogva berángatták a kápolnába".

Bármi lett is volna a rendes eljárás menete, a dolog félbeszakadt. Geoffroy de Charney-t Molay-i Jakabbal együtt elvezették. Úgy gondolták, hogy mindkettőjüket bezárva tartják, „míg esetüke a következő napon majd alaposabban meg nem tárgyalhatják". Ám a Notre-Dame székesegyháznál lezajlott jelenete híre gyorsan elterjedt a városban, és néhány óra elteltével IV. Fülöp fülébe is eljutott. A király türelmének a végére ért „Tárgyalt a tanácsadóival – írta a krónik –, és anélkül, hogy a papságot értesítette volna, arra a megfontolt döntésre jutot hogy a két templomost tűzhalállal kell sújtani."

Március 18-án, az est leszálltával a templomos nagymestert és a normandiai preceptort egy kis hajóval a Szajnának az Île-des-Javiaux nevű, a királyi palota kertjétől nem messze eső szigetére szállították ahol már készen állt a két füstölgő máglya. Egy másik francia krónikaíró versbe örökítette meg a két templomos utolsó perceit. Szenvtelen jelenetben írta le, hogy az alsóruháira vetkőztetett Molay-i Jakab nem remegett, és egyáltalán semm jelét nem adta a félelmének. Miután a máglyához kötözték, azt kérte, hogy imádkozhasson. Majd hozzátette: „Isten tudja, hogy ki tévedett és ki követett el bűnt. Hamarosan a balszerencse sújt majd le azokra, akik helytelenül ítéltek e minket: Isten majd megbosszulja a halálunkat." Ezután kijelentette: kész meghalni. A lángokat felszították, az égő fa ropogott, és Molay-i Jakab hamarosan kiszenvedett.

„Oly szelíden ragadta el a halál – írta a költő –, hogy mindenki csak csodálkozott." Minden, ami a Krisztus szegény lovagjaiból álló templomos rend utolsó nagymestere után maradt, nem volt má mint az átok, amely halála pillanatában hagyta el az ajkát. ■

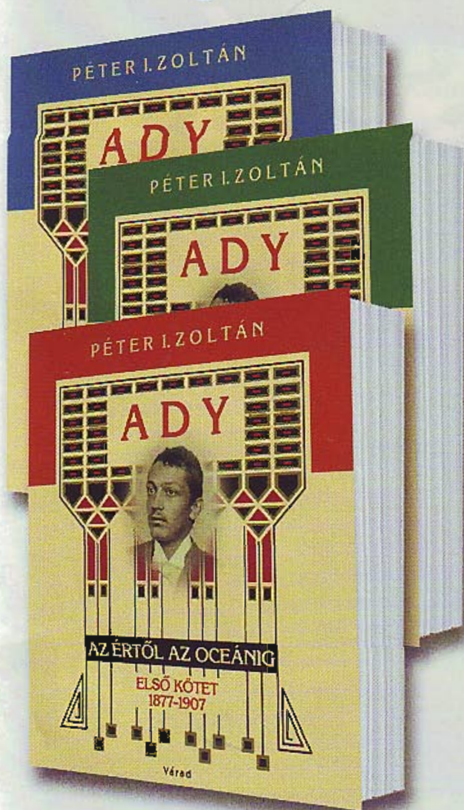

Forrás:
Dan Jones:
A templomosok. Isten szent harcosainak felemelkedése és bukása
(Kossuth Kiadó, 2018)

Fordította:
Barabás József

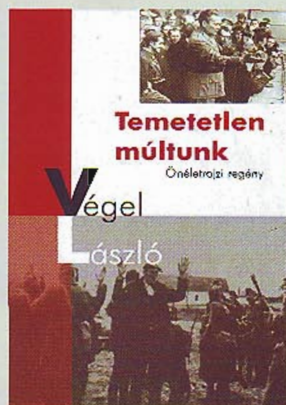
KOSSUTH KIADÓI CSOPORT

Könyvheti kiadványaink

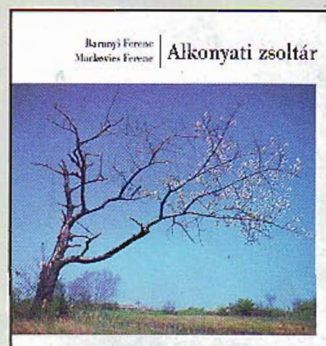

Péter I. Zoltán
Ady
AZ ÉRTŐL AZ OCEÁNIG

Korábban ilyen igényű Ady-életrajz még nem született.
Három kötet, három korszak: első kötet a gyerekkor, majd a nagyváradi évek (benne Léda); második kötet Párizs (benne Léda); harmadik kötet Budapest és a Csinszkával töltött hónapok, évek.
Kötetenként 400 oldal, a három kötet ára 9990 Ft

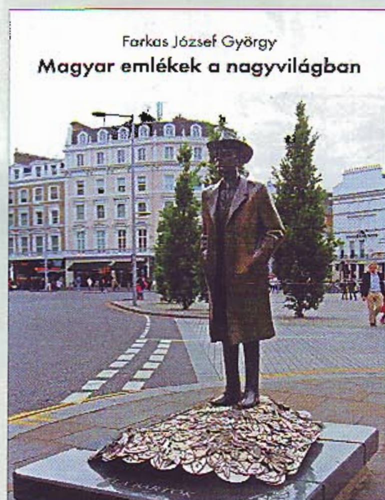

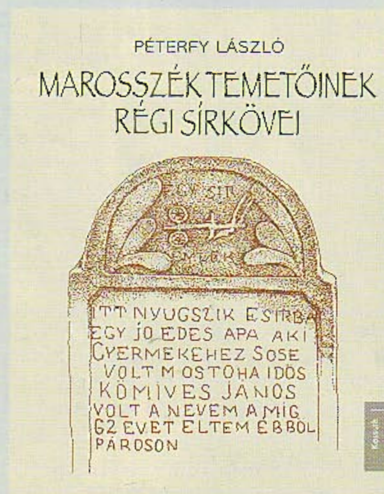

Végel László
Temetetlen múltunk
A Kossuth-díjas regény- és drámaíró három nemzedék történetét felölelő önéletrajzi regénye. A szereplők valójában a történelem migránsai.
kb. 300 oldal, 3590 Ft

Vörös István
A szabadság első éjszakája
A derűs és tragikus novellák Hrabal vidám árnyékával és az olvasókkal járnak táncot.
408 oldal, 3490 Ft

Baranyi Ferenc – Markovics Ferenc
Alkonyati zsoltár
A költő és a fotóművész versben és képekben mereng a mulandóságon.
64 oldal, 2990 Ft

Farkas József György
Magyar emlékek a nagyvilágban
A hazánkkal kapcsolatos emléktáblák, szobrok, feliratok a világ minden tájáról.
240 oldal, 4990 Ft

Péterfy László
Marosszék temetőinek régi sírkövei
Az erdélyi középkori és reneszánsz művészet kutatójának könyve Marosszék temetkezési kultúráját és sírkőfaragó művészetét mutatja be.
224 oldal, 4990 Ft

Lackfi János
Kincskereső kisködmön
Lackfi János „újragombolta" Móra Ferenc kisködmönét: a tőle megszokott humoros stílusban, a mai nyelvre átültetve meséli újra az ismert történetet. A kötethez zenei CD is tartozik az Apnoé zenekar előadásában.
80 oldal, 4800 Ft

Mészöly Ágnes
A fiú, akit elvarázsolt a zene
A Bartók Béla életéről szóló kötet mesés formában ismerteti meg az 5–8 évesekkel a zeneszerzőt.
48 oldal, 3200 Ft

www.kossuth.hu

Rendszerváltó Magyarország

3. Úton a többpártrendszer felé

A rendszerváltás legfontosabb momentumait és résztvevőit bemutató sorozatának új fejezetében **Romsics Ignác** azokat a pártosodás felé haladó mozgalmakat, szerveződéseket veszi számba, amelyekből 1988 végén, 1989 elején már többtucatnyi létezett. Összegzéséből az is kiderül, kik próbálták integrálni a reformkommunistákat, és kiket vegzált az egyre elnézőbbnek tűnő hatalom

A NÉPI-NEMZETI ELLENZÉK nem állt elő saját politikai programmal. Elsőként hozta viszont létre a maga legális mozgalmát. A tanácskozást, ahol erről döntöttek, 1987. szeptember 27-én tartották Lakitelken, Lezsák Sándor házának udvarán. Az egynapos eszmecsere 181 résztvevőjének többsége a népi írók holdudvarához tartozó humánértelmiségi volt. Rajtuk kívül többen képviselték a reformkommunistákat – a rendezvény fő vendége és első előadója Pozsgay Imre volt –, s néhányan a reformközgazdászokat. A demokratikus ellenzék vezéregyéniségei közül azonban csak néhányan kaptak meghívót – a *Beszélő* szerkesztői közül senki –, ezért körükből egyedül Konrád György (szül. 1933) író jelent meg. Kis János és mások negligálását a találkozó szervezői utólag azzal indokolták, hogy a Monor óta tartó együttműködést valójában a demokratikus ellenzék rúgta fel azzal, hogy a *Társadalmi szerződés* elkészítésébe őket nem vonták be. Ugyanakkor lehetett hallani azt is, hogy ez a körülmény csak ürügyként szolgált, valójában Pozsgay feltételének tettek eleget a szervezők.

A találkozó előadói közül Pozsgay Imre lényegében az ekkor még nem publikus *Reform és demokrácia* jogi-szociológiai bikkfanyelven pontokba szedett javaslatait adta elő a maga igényes, irodalmias stílusában. Újdonságként hatott viszont az egypártrendszer fennmaradásának olyan nyelvi kontextusba helyezése, amely nem zárta ki a többpártrendszer kialakulásának a lehetőségét. Ezzel összefüggésben Pozsgay kívánatosnak tartotta az ellenzék és a hatalom közötti olyan együttműködés kialakulását, amely végül „egyfajta nemzeti koalícióba" torkollana. Bihari Mihály ugyanebben a szellemben beszélt. A találkozót első lépésnek tekintette egy olyan „demokratikus reformmozgalom megteremtése" irányába, amely „felvállalja, hogy reformpolitikusokat hatalomba juttasson". Gombár Csaba (szül. 1939), aki az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének munkatársaként évek óta a párton belüli reformgondolatok értelmiségi élharcosai közé tartozott, Pozsgaynál és Biharinál is nyíltabban beszélt, illetve tovább ment egy lépéssel. Gombár úgy vélte, hogy a magyar társadalom számos problémájának a megoldása „csak a pártelvű pluralizmus alapján" képzelhető el, amelynek „intézményesülnie" kell.

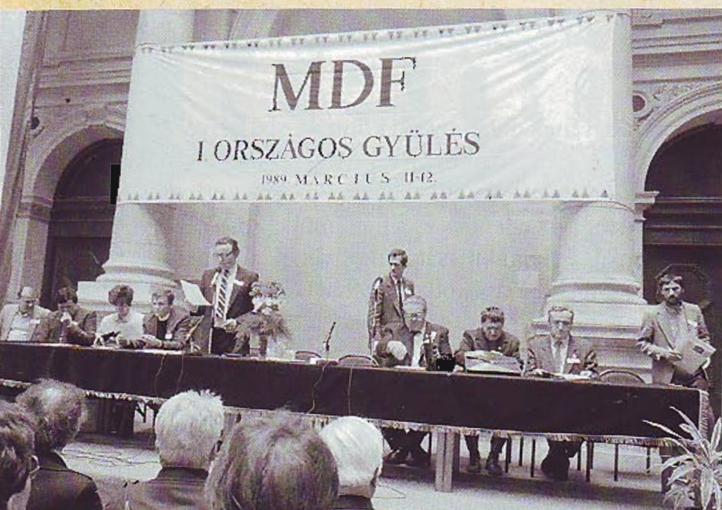
Bár a kormányzat „hivatalosan" nem vett tudomást megalakulásáról, lakiteleki programjának megfelelően a Magyar Demokrata Fórum 1988 első felében megkezdte az ország nehéz helyzetével és a kibontakozás feltételeivel kapcsolatos „eszmecserék" szervezését. E találkozóknak a Magyar Színkör Jurta Színháza adott otthont a pesti Népligetben. A január 30-i első tanácskozáson, amelyen mintegy 500-an jelentek meg, elsősorban a parlamentarizmus és az alkotmányosság kérdéseit vitatták meg. Felhívásuk közzétételét, amelyben új választójogi törvényt, Alkotmánybíróság felállítását és a parlamenti munka reformját követelték, a hírközlő szervek éppúgy megtagadták, mint negyedévvel korábban a lakiteleki nyilatkozatét. Március 6-án

Egyeztető tárgyalás a parlamentben 1989. június 13-án, balra az MSZMP képviselői, szemben a társadalmi szervezetek küldöttei, jobbra az Ellenzéki Kerekasztal képviseletében többek között Für Lajos, Mécs Imre, Kövér László és Kónya Imre

Lezsák Sándor beszél, Pozsgay Imre hallgat az 1987-es lakitelki tanácskozáson (fent), egy évvel később ugyanott Csoóri Sándor beszédét hallgatja mások mellett Bába Iván, Göncz Árpád és Mécs Imre (a hátsó sorban)

Für Lajos beszéde az MDF első országos gyűlésén a közgazdasági egyetemen, 1989. március 11-én
JOBBRA: Bíró Zoltán felszólalása az 1988-as lakitelki tanácskozáson

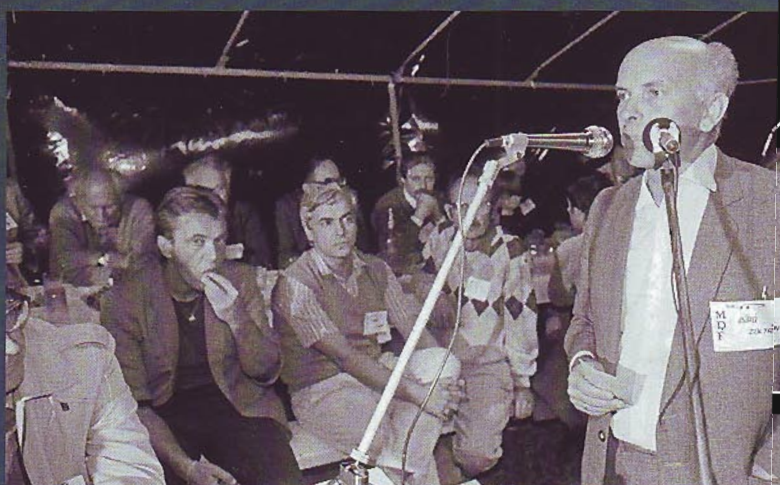
a kisebbségi kérdés került terítékre. Az elfogadott nyilatkozat hangsúlyozta, hogy Magyarország felelősséggel tartozik a határain kívülre került magyarok sorsának alakulásáért, s hogy az, amit a kormányzat eddig e téren tett, nem elegendő. Ezek a vitanapok és a szervezet más, vidéki rendezvényei egyben alkalmasak voltak arra is, hogy a mozgalommal rokonszenvezők körét bővítsék. Szeptemberre az MDF tagjainak a száma több mint 6, az év végére több mint 10 ezer főre emelkedett. Közben, a szeptember 3-i újabb lakiteleki találkozón a szervezet „független mozgalommá" alakult, amelyet ideiglenes elnökségként a 9 alapító-szervező – Bíró Zoltán (szül. 1941) irodalomtörténész, Csengey Dénes (1953–1991) és Csoóri Sándor költő, Csurka István és Fekete Gyula író, Für Lajos (1930–2013) történész, Joó Rudolf (1946–2002) politológus, kisebbségkutató, Kiss Gy. Csaba (szül. 1945) irodalomtörténész és Lezsák Sándor tanár – irányított.

Generációs szempontból a tagsághoz hasonlóan az MDF elnökségi tagjai is két nemzedéket képviseltek. Az idősebbek az 1920-as, 1930-as évek fordulóján születtek, a Horthy-korszakban szocializálódtak, 1945 után közel kerültek a kommunista ideológiához, sőt egyikük-másikuk a pártba is belépett. 1953 után azonban valamennyien kiábrándultak, és 1956-ban már a forradalom oldalán álltak. A fiatalabbak ifjúkora ezzel szemben a Rákosi-, s még inkább a Kádár-korszakra esett, 1956-ról legfeljebb gyermekkori emlékeik lehettek. A két generációt mindazonáltal összekötötte a két háború közötti népi mozgalom „harmadik utas" ideológiájához való kötődés, a magyar kisebbségek ügye melletti elköteleződés és a „gulyáskommunizmus" mindennapjaitól való viszolygás. Az 1988. szeptember 3-i találkozóról, amely a mozgalom zászlóbontásának tekinthető, immár a hivatalos hírközlő szervek is beszámoltak. Novembertől, amikor megjelent a *Hitel* első száma, a szervezet saját, kéthetente megjelenő legális orgánummal rendelkezett, amely tovább javította a tagsággal és a társadalom érdeklődő részével való kapcsolattartás és kommunikáció lehetőségét.

A rendszerváltás arcai
Bíró Zoltán

1941-ben született Budapesten, és az akkor még külön településnek számító Pesterzsébeten nevelkedett. Szülei munkások voltak, s a közeg, amelyben gyermek- és ifjúkorát töltötte, „jellegzetesen kültelki munkáskörnyezet" volt, „nagyon sok első generációs munkással". A család 20–25 kötetes könyvtárral rendelkezett, köztük Petőfi, Ady, Tamási és Nyírő könyveivel. Ady szeretete családi hagyomány volt, amit ő is örökölt. Közéleti érdeklődését jelentős részben Ady költészetére és publicisztikájára vezette vissza, mert – mint vélekedett utóbb – „aki egyszer életében igazán találkozott Adyval, az soha nem fogja tudni mellőzni a magyarság kérdését a gondolkodásában és az érzelmeiben". Mivel szülei korán meghaltak és érettségije is rosszul sikerült, a gimnázium elvégzése (1959) után négy évig dolgozott. Előbb a dabasi járási művelődési ház munkatársa, majd az ottani járási könyvtár igazgatója, végül egy évig segédmunkás volt Pesten.

Egyetemi tanulmányait 1965-ben kezdte meg az ELTE Bölcsészkarán, ahol 1969-ben diplomázott magyar–népművelés szakon. Tanulmányait maga finanszírozta alkalmi munkákból. Egyetemi évei alatt ismerkedett meg behatóbban Móricz és a népi mozgalom más jeleseinek életművével, amelyek Adyhoz hasonlóan nagy hatást tettek rá. Kedvenc tanárai az Adyról monográfiát író Király István (1921–1989) és a népi irodalom talán legjobb ismerője, Czine Mihály (1929–1999) voltak. Czine révén került kapcsolatba a népi mozgalom második és harmadik generációjának számos tagjával, mindenekelőtt Csoórival, Für Lajossal, Kiss Ferenccel (1928–1999) és Kiss Gy. Csabával, akik tovább erősítették benne a népi mozgalom ideológiájához való vonzódást.

„Ez a szellemi elkötelezettség és vonzalom – hangsúlyozta többször – egyúttal politikai elkötelezettséget és szemléletet is jelentett", amelynek a lényege abban ragadható meg, hogy a magyar demokrácia nem más, mint a népiek, mindenekelőtt Németh László által körvonalazott „harmadik út", vagyis a „saját út".

Baráti társaságában, melyet önironikusan Nagy Népi Hurálnak neveztek, erről és az ehhez kapcsolódó kérdésekről folyt a szó az 1960-as évek végétől. Kezdeményezésére ennek a társaságnak 19 tagja 1984 nyarán levélben fordult Kádár Jánoshoz, kérve támogatását legfontosabb céljaik eléréséhez. Ezek a következők voltak: a *Hitel* megindításának és a határon túli magyarok támogatásának céljával 1982-ben már megalakult Bethlen Gábor Alapítvány legalizálása, egy Erdély történetét bemutató munka megjelentetése, magyar nyelvű tévéadások sugárzása a határon túli magyarok számára, egy külön intézet létrehozása a magyar kisebbségek múltjának és jelenének kutatására, és aktuális kisebbségi ügyekkel foglalkozó új államtitkárság létrehozása.

Kádár akaratának megfelelően kéréseik többségét az 1980-as évek második felében teljesítették, a Duna TV-re azonban 1992-ig kellett várni. Amikor ez a levél megszületett, Bíró Zoltán már az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott, ahová a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatói posztjáról száműzték 1983-ban. Azt megelőzően, 1971-től 1981-ig a Művelődésügyi, illetve Kulturális Minisztériumban dolgozott előbb előadóként, majd – Biharihoz hasonlóan Pozsgay keze alatt – a közművelődési főosztály vezetőjeként. Monorra nem kapott meghívást; a *Beszélő*-körrel való együttműködéshez kezdettől fogva szkeptikusan és bizalmatlanul viszonyult. Helytelenítette, hogy a *Társadalmi szerződés,* amelynek elkészítésébe őket nem vonták be, Kádár menesztésére szólított fel, és több pártvezetőt erőteljesen bírált, miközben a rendszer második emberéről, a kulturális életet évek óta irányító Aczél Györgyről (1917–1991) egyetlen kritikus szót sem ejtett. Úgy vélte, hogy az Aczél „védőszárnyai" alatt tevékenykedő „radikálisok a maguk programját és kiáltványát akarták valójában rákényszeríteni így a mi csoportunkra, kész helyzetet és másodlagos szerepet szánva a nálunk nagyobb és kiterjedtebb erőnek".

Az MDF kivételezett szerepet kapott a rendszerváltás előkészítésében, ezen az 1989. januári, az MSZMP Politikai Főiskoláján tartott megbeszélésen is csak az ő képviselőik (balra) vettek részt

alelnöke Márton János, az Agrárgazdasági Kutató Intézet nyugalmazott főigazgatója volt. A társaság más alapító tagjaihoz hasonlóan mindketten erősen kötődtek a Nemzeti Parasztpárt, illetve ezen belül Veres Péter és Erdei Ferenc szellemi örökségéhez, amelyet – *mutatis mutandis* – az MDF-hez hasonlóan a 20. század végén is aktuálisnak és érvényesnek gondolták. 1989. február 11-től Magyar Néppárt néven folytatták működésüket. A pártot, amelyben az MDF

A következő nagy lépés 1989. március 11–12-én következett be, amikor az MDF megtartotta I. kongresszusát, amely a Pozsgayhoz közel álló és az alapítók közül politikai vénával leginkább megáldott Bíró Zoltánt választotta meg ügyvezető elnökké.

Látens pártosodás

A Magyar Demokrata Fórum példája más ellenzéki és félellenzéki csoportosulásokat is arra ösztönzött, hogy az illegalitás vagy félillegalitás keretei közül kilépve létrehozzák saját legális szervezeti bázisukat. Mivel a törvények egyesület- vagy pártalakításra nem adtak lehetőséget, ezek a szervezetek kezdetben társaságnak, szövetségnek, klubnak, frontnak, körnek vagy érdekvédelmi csoportnak nevezték magukat. Többségük azonban kezdettől fogva politikai szervezetként viselkedett, s a későbbiekben, amikor ez lehetővé vált, párttá is alakult.

A látens pártosodás folyamata a Veres Péter Társaság 1988. január 9-i megalakulásával kezdődött, amely a Hazafias Népfront égisze alatt és Pozsgay támogatásával kezdett szerveződni 1986–1987-ben. A társaság elnöke S. Hegedűs László, a Népfront volt titkára,

Fidesz–KISZ egyeztetés 1988 decemberében a Műszaki Egyetemen, baloldalt Deutsch Tamás, Fodor Gábor és Rockenbauer Zoltán JOBBRA: Fidesz-gyűlés Budapesten, 1989. április 3-án, Orbán Viktor vitaindítója

A Fidesz alapítói

Andrási Miklós közgazdászhallgató, Bayer Zsolt tanárképző főiskolás, Bajka István joghallgató, Balassa György egyetemi hallgató, Bartók István közgazdászhallgató, Bartus Gábor műegyetemi hallgató, Bánszky Éva joghallgató, Bekk Mária tanár, Benedek Zoltán közgazdászhallgató, Bégány Attila programozó matematikus, Both Vilmos közgazdászhallgató, Csaba Iván közgazdászhallgató, Csongor Balázs tanárképző főiskolás, Deutsch Tamás joghallgató, Fodor Gábor nevelőtanár, Gyöngyössy Péter bölcsészhallgató, Hamecz István egyetemi hallgató, Kaderják Péter közgazdász, Kardos József erdőmérnök-hallgató, Kata Péter egyetemi hallgató, Kliment Attila joghallgató, Kovács István gépészmérnök, Kövér László ösztöndíjas jogász, Langauer László tanárképző főiskolás, Molnár Péter ösztöndíjas jogász, Németh Zsolt közgazdász, Orbán Viktor jogász, Rácz András tanárképző főiskolás, Sasvári Szilárd tanárképző főiskolás, Szabó Gábor bölcsészhallgató, Szajkó Lóránt közgazdász, Szájer József egyetemi tanársegéd, Szemerei Péter joghallgató, Sztilkovics Szávó tanárképző főiskolás, Pető Sándor egyetemi hallgató, Tar Miklós egyetemi hallgató, Vajda Tibor egyetemi hallgató

érthető okokból riválist látott, a fiatalabb nemzedéket képviselő és inkább Kovács Imre demokratikus örökségéhez vonzódó Varga Csaba (szül. 1946) szervező titkár, korábban népművelő és szociológus igyekezett országos szervezetté formálni. Törekvéseit azonban csak mérsékelt siker koronázta.

A rendszerváltás arcai
Orbán Viktor

1963-ban született Székesfehérváron. Apja, miután 1960-ban leérettségizett, a debreceni Agrártudományi Egyetem gépész üzemmérnöki karán tanult, amit azonban megszakított, és csak évekkel később, már az alcsúti téesz lakatos melléküzemágának vezetőjeként, levelező tagozaton fejezett be. Anyja, az ugyancsak érettségizett Sipos Erzsébet előbb bérszámfejtőként, majd képesítés nélküli pedagógusként, s végül, a Gyógypedagógiai Főiskola elvégzése után, szakvezető logopédusként dolgozott egy ún. kisegítő iskolában. Orbán Viktor 10 éves koráig Alcsútdobozon, majd Felcsúton gyerekeskedett. Főállásuk mellett szülei gazdálkodtak is, volt földjük és tartottak állatokat, úgyhogy „Viki" és két testvére korán beletanult a mezőgazdasági munkába. „Este vagy délután, ha hazamentünk, akkor a nagy kertben dolgoztunk, vagy etettünk, legeltettük az állatokat", és „már 5-6 éves koromban jártam velük [ti. a testvéreivel – *a szerző*] kukoricát böngészni". Nyaranta a környék téeszeiben és állami gazdaságaiban vállaltak gyerekmunkát.

Gimnáziumba Orbán Viktor a székesfehérvári Teleki Blankába járt. Ez volt az első nagy civilizációs ugrás az életében. Felcsúton a faluvégi házuk után az erdő és a mező kezdődött, az egykori királyi székhelyen viszont „zárt házak, emeletek, iszonyatos forgalom" fogadták. Különösen nehezen tűrte a kollégium zárt rendjét, ami „elképesztő hely" volt a számára. „Állandóan ki kellett lógnom, mert nem bírtam a bezártságot. Sok konfliktusom volt, mert az egész légkör az én világomtól távol állt." Nem is bírta tovább egy félévnél. Kezére játszott, hogy új munkahelyétől apja éppen ekkor kapott lakást Székesfehérváron. Tantárgyai közül főleg az irodalmat és a történelmet szerette, a reáliákat kevésbé. Igazi szenvedélye azonban a foci volt; komolyan fontolgatta, hogy esetleg profi futballista lesz. Emellett aktívan „KISZ-ezett"; elsőben és másodikban alapszervi KISZ-titkárnak is megválasztották. Később egy olyan diáktársaságba került, amely a Szabad Európa Rádió adásait hallgatta, és hasonlóságot látott a magyar '56 és Afganisztán 1979-es szovjet lerohanása között. Utóbb a lengyelországi eseményekre figyeltek.

1981-ben jelesre érettségizett. Bár a jog valójában nem érdekelte, kizárásos alapon, a magyar és történelem vizsgatárgyak miatt az ELTE Jogi Karára jelentkezett, ahová fel is vették. Előtte egy évig azonban katonáskodnia kellett, mint akkoriban a legtöbb felvételt nyert fiúnak. A „sereg" a kollégiumnál is jobban frusztrálta. „Elképesztő egy olyan rendszerben élni, ahol a fölkelés pillanatától a lefekvés pillanatáig pontosan előírják, mikor mit kell csinálni. Rendkívül nyomasztó, hogy egy embert így meg lehet fosztani a függetlenségétől és a szabadságától, s valósággal géppé lehet tenni. [...] Állandó összezördüléseim voltak, mindig megfenyítettek, különböző büntetésekkel sújtottak" – emlékezett ezekre a hónapokra 1989-ben. S innen már csak egy lépést kellett tenni addig, hogy rádöbbenjen: a külvilág is ilyen. „Nem belőlem táplálkozik a hatalom", „mi emberek vagyunk, akik fölött a hatalmat gyakorolják". 1982 nyarára, amikor leszerelt, a fiatal Orbán megtette ezt a lépést. Azzal a meggyőződéssel hagyta ott a katonaságot, hogy „én ebbe a rendszerbe nem akarok csavarként beilleszkedni". A körülmények kedveztek elhatározása megvalósításának. Bár az egyetemi oktatás színvonalát „rendkívül alacsonynak" találta, az 1983-ban megszerveződött jogász szakkollégium keretei között megtalálta számításait. Úgy is, hogy néhány hónap után diáktársai a kollégium választmányának elnökévé választották, és úgy is, hogy egyre-másra hívták meg előadni és beszélgetésekre a különböző ellenzéki irányzatok ismert alakjait: Bihari Mihályt, Kéri Lászlót, Kovács Andrást, Kis Jánost, Lengyel Lászlót, Sólyom László (szül. 1942), Szabó Miklóst és másokat. Szakdolgozatát 1986-ban a társadalmi önszerveződésekről – beleértve a lengyel Szolidaritást – írta. Az utóbbi a példát és a mintát jelentette számára. Ő volt – az állambiztonság tudomása szerint is – a Fidesz megalakításának egyik kezdeményezője, a szervezet „legradikálisabb vezetője", aki „hozzászólásaival, agresszív fellépéseivel több alkalommal radikalizálta a tagságot", és „több nyilatkozatot adott nyugati hírközlő szerveknek".

Transzparens az ún. alternatív szervezetek (köztük az MDF, az SZDSZ és a Fidesz) szervezte 1989. március 15-i tüntetésen BALRA: **Az 1989 áprilisában a Fidesz által a Kamaraerdei Ifjúsági Parkban megrendezett hétpárti egyeztetésen beszél Orbán Viktor** LENT: **Rádióműsor felvétele 1989 januárjában. Az aktuális politikai kérdésekről Forró Tamás és Havas Henrik meghívására a KISZ, a SZOT, az MSZMP, a Kisgazdapárt, a TDDSZ és a Fidesz képviselői fejtették ki véleményüket**

1988. március 30-án a Bibó István Szakkollégium néhány régi és új tagja, valamint más budapesti egyetemi és főiskola diákszervezetek képviselői – összesen 37-en – hoztak létre új egyesületet. A kezdeményezés célja olyan „új, önálló és független ifjúsági szövetség" létrehozása volt, amely a KISZ alternatívájaként a „demokrácia szabályainak megfelelően működő „új Magyarország", valamint „egy demilitarizált é egységes Európa" létrehozásában kívánt szerepet vállalni. Eltérően a Magyar Demokrata Fórum és a Népfront bázisán létrejövő szervezetek kezelését amelyek működését nem akadályozták, a Fiatal Demokraták Szövetségének megalakulását a hatóságok zavaró tényezőne tekintették, és az alapítók közü

hatot – köztük Kövér Lászlót és Orbán Viktort – beid ték a Fővárosi Főügyészségre, ahol közölték velük, h a szervezkedés folytatása esetén államellenes összees küvés vádjával büntető eljárást fognak indítani ellenü

A „szervezkedés" ennek ellenére folytatódott, és a jelentkezők száma hónapról hónapra nőtt. A lavin

A rendszerváltás arcai
Kövér László

1959-ben született Pápán. Apja lakatos, anyja adminisztrátor volt. Apai nagyapja és nagyanyja az 1920-as évek elejétől az MSZDP tagjai voltak 1947-ig, amikor kommunista nyomásra kizárták őket. „Miután sokat voltam közöttük – nyilatkozta Kövér 1989-ben –, az ő gondolkodásmódjuk és értékrendjük határozta meg máig hatóan világlátásomat." Bár a család szerény körülmények között élt, szülei súlyt helyeztek „Laci" és öccse taníttatására: zeneiskolába és külön nyelvórákra járatták őket. Az általános iskolában jó tanuló és a közélet iránt érdeklődő „élúttörő" volt, aki április 4-én és november 7-én szívesen mondott ünnepi beszédeket. A középiskolában elsősorban osztályfőnöke és egyben magyartanára hatott rá, aki a „hivatalos, agyonideologizált tananyagból hitelesen tudta közvetíteni Petőfi, Ady, József Attila művészetét", s figyelmüket „az igazi értékek felé fordította". „Neki köszönhetem – nyilatkozta Kövér 1989-ben – hogy bár alapvetően történelmi érdeklődésű voltam, hamar megszerettem az irodalmat, s a mai napig is jobban kedvelem József Attilát, mint Kosztolányit, Nagy Lászlót, mint Pilinszkyt."

A rendszerrel szemben ekkor és még később is „lojális", sőt „elkötelezett" volt, amiért többször keveredett vitába ellenzéki beállítottságú társaival. Katonaidejét Kalocsán töltötte, ami Orbánhoz hasonlóan mélyen frusztrálta. „Aki úgy kerül be a katonaságba – foglalta össze véleményét már idézett 1989-es interjújában –, hogy már van valamelyest kialakult morális és eszmerendszere, vagy legalábbis némi fogalma van, annak elviselhetetlen, hogy nála szellemileg, erkölcsileg szemlátomást kevesebb emberek teljhatalmat gyakorolnak fölötte. [...] A társadalomnak minden szörnyűsége hatványozva zajlik és hatványozva csapódik le. A kisszerűség, az aljasság; hogy azok érvényesülnek, akik gerinctelenek vagy teljesen gátlástalanok. [...] Klasszikus farkastörvények érvényesülnek, ebben csak a legritkább esetben moderáló erő a tisztikar és a szabályzat." 1979 őszén kezdte meg felsőfokú tanulmányait az ELTE Jogi Karán, ahová ő is „jobb híján" jelentkezett. A Budaörsi úti kollégium lakójaként bekapcsolódott a Kéri László által patronált szakkollégiumi munkába, tudományos diákköri dolgozatot készített a dunai konföderációs tervekről, amellyel első díjat nyert, és megismerkedett a politikai és erkölcsi szempontból ekkortájt általa is mintaadónak tekintett Bibó István életművével. „Az előkerült tények – vallott szellemi-politikai metamorfózisáról néhány év távlatából – oly mértékben álltak szemben korábbi ismereteimmel, hogy le kellett vonnom a következtetéseket." A rendszer védelmezőjéből annak kritikusává vált.

1981-ben részt vett azokon az egyetemi gyűléseken, amelyeken a lengyel események hatására először vetődött fel, hogy független ifjúsági szervezetet kellene létrehozni. 1985-ben részt vett a szakkollégiumok szarvasi találkozóján, ahol ugyanez volt az egyik téma. Az itt kialakult „kemény magból" került ki azok egy része, akik 1988-ban kezdeményezték a Fidesz megalakítását. Ekkori politikai beállítottságát egyik hozzá közelálló diáktársa „szociálliberálisként" jellemezte. Fodor Gábor viszont úgy emlékezett, hogy még 1990-ben is „szocialista meggyőződésűnek" nevezte magát. A diploma megszerzése után néhány hónapig az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa volt, majd 1987–1988-ban a Bibó Szakkollégium nevelőtanára lett. Tekintélye a diákok körében megkérdőjelezhetetlen volt; még Orbán szerint is „öreg frontharcosként önálló intézményt jelentett".

MTI

többé nem lehetett megállítani. 1988. október 2-án, illetve november 19–20-án, amikor I. kongresszusukat megtartották, mintegy 50 csoportjuk működött az országban, elsősorban az egyetemi-főiskolai városokban. A tagság együttes létszáma 2000 fő körül ingadozott. Az ekkor megválasztott héttagú vezetőségből Deutsch Tamás (szül. 1966), Hegedűs István (szül. 1957),

Mécs Imre, Vásárhelyi Miklós, Hegedűs B. András és Göncz Árpád a TIB képviseletében egyeztetnek Szűrös Mátyással és Németh Miklóssal 1989. június 8-án
BALRA: Kövér László 1989. április 27-én a Fidesz a rendőrség brutális fellépése ellen tartott ülősztrájkján a Belügyminisztérium előtt

Molnár Péter (szül. 1964) és Rockenbauer Zoltán (szül. 1960) a másod- vagy többgenerációs budapesti értelmiségi fiatalságot, Fodor Gábor (szül. 1962) az értelmiségi háttérrel rendelkező vidéki ifjúságot, Kövér László (szül. 1959) és Orbán Viktor (szül. 1963) pedig a vidékről származó első generációs értelmiséget reprezentálták. Közülük már ekkor *primus inter pares* jellegű pozíciót vívott ki magának Orbán Viktor, aki mellett Kövér László és Fodor Gábor rendelkezett nagyobb befolyással. 1988 tavaszától – néhány más társukkal együtt – mind a hárman a Soros Alapítvány által finanszírozott Közép-Európa Kutatócsoport ösztöndíjasai voltak.

1988. május 14-én egy érdekvédelmi szerveződéssel, a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetével gyarapodott az új szervezetek színskálája. A szervezet ügyvivői testületének legaktívabb tagja Forgács Pál (1923–1996) régi szakszervezeti vezető volt, akinek a munkáját olyan ismert kutatók segítették, mint Cseh-Szombathy László (1925–2007), Ferge Zsuzsa (szül. 1931) és Hankiss Elemér (1928–2015) szociológusok, valamint Hanák Péter (1921–1997) történész. Bár a TDDSZ érdekvédelmi szervezetként jött létre, számos országos jelentőségű politikai ügyben is hallatta hangját. A jövőt illetően 1988 végén Forgács úgy nyilatkozott, hogy a 3500 tagot tömörítő szervezet „nagyjából egységes" abban, hogy a „többpártrendszeren alapuló parlamenti demokráciát" tartja „kívánatos fejlődési útnak".

A protopártoktól és részben a TDDSZ-től is eltérően a Történelmi Igazságtétel Bizottsága konkrét cél

érdekében, az 1945 után ártatlanul elítélt és meghurcolt emberek, mindenekelőtt a 30 évvel azelőtt kivégzett Nagy Imre és társai jogi rehabilitálásáért, valamint a túlélők, illetve a hozzátartozóik joghátrányainak a megszüntetéséért alakult. Külön követelték a jeltelen sírokba méltatlan körülmények között elhantolt '56-osok méltó újratemetését. A szervezet, amelynek létrehozását Hegedűs B. András (1930–2001) és Litván György történészek, valamint Vásárhelyi Miklós kezdeményezték, első nyilatkozatát 1988. június 5-én bocsátotta ki.

Solt Ottilia az SZDSZ képviseletében beszél a népligeti Jurta Színházban az alternatív szervezetek bemutatkozására lehetőséget adó rendezvényen
LENT: **Tardos Márton SZDSZ-alapító az Új Márciusi Front vitaülésén 1988 novemberében, mögötte Gombár Csaba**
JOBBRA: **Áder János már mint a Fidesz kampányfőnöke tesz fel egy kitűzőt Fodor Gáborra 1990 februárjában**

Veteránok új szerepben

A *Beszélő*-kör és a hozzájuk kötődő csoportok először nem egy világos szervezeti kontúrokkal, önálló tagsággal és markáns programmal rendelkező organizáció

létrehozását határozták el, hanem megkísérelték az összes ellenzéki csoportosulás – beleértve az MDF-et is – integrálását. Ez a Szabad Kezdeményezések Háló-

A rendszerváltás arcai
Fodor Gábor

1962-ben született Gyöngyösön. Apja paraszti hátterű, első generációs értelmiségi, bíró, majd ügyvéd, anyja a városi tanács főelőadója volt. Gyerekkorában ennek ellenére szerény körülmények között laktak, csillárok csak 18 éves kora körül kerültek a mennyezetre. Könyvekkel viszont Dunát lehetett volna rekeszteni, és már gyermekként járt külföldön: apja egyik szolgálati útjára magával vitte Csehszlovákiába. Világnézeti szempontból szülei erősen keresztény meggyőződésű, katolikus hitű emberek voltak, úgyhogy bátyjával együtt őt is megkeresztelték. Járt hittanra és elsőáldozó is volt. Otthon mindig a Szabad Európa Rádiót hallgatta, mert „ez szólt a családban". „Természetesnek tekintettük, hogy a Kádár-rendszer hazug és erkölcstelen." Az általános iskolában és az angol tagozatú gimnáziumban egyaránt nagyon jól tanult, tehetségesen rajzolt, a matematika-, fizika- és történelemversenyeken egyaránt kiváló eredményeket ért el, s mindemellett még zeneiskolába is járt, és gitáron játszott. Miután bátyja, aki építészmérnöknek készült, elköltözött otthonról, egyedül vehette birtokba a családi ház tetőterében kialakított manzárdszobát.

Bár a bölcsészkar vonzotta, végül mégis az ELTE Jogi Karára jelentkezett, mert oda alacsonyabb pontszámmal is be lehetett jutni. Sikeres felvételi után 1981 augusztusában egy évre őt is Zalaegerszegre vitték katonának, ahol találkozott Orbán Viktorral és

annak osztálytársával, Simicska Lajossal. A „sereg", ahol „mindent megtettek, hogy betörjenek minket", őt is nagyon frusztrálta, s hogy méltóságát megőrizze, a tábori körülmények és a hideg víz ellenére mindennap megfürdött, és naponta háromszor fogat mosott. 1982 őszén Pestre kerülve barátnőjével lakott albérletben. A Budaörsi úti kollégium körülményei és az ott lakók viselkedése taszították. „Délután négykor maciban meg papucsban járkáltak jó néhányan. Hihetetlen agresszív volt a társaság. Volt olyan ismerősöm, aki állandóan ivott, mindenkibe belekötött, miközben okos, tehetséges és ügyes ember volt, csak hát nehezen tudott emberi módon viselkedni. Mások a sportban vezették le indulataikat. Sokan berúgtak, énekeltek, hogy »jaj de jó a jogásznak« meg ilyeneket. Én ebben nem akartam részt venni" – emlékezett erre a kollégiumi világra 2001-ben. Ehelyett színházba, koncertekre, filmklubokba és kiállításokra járt, és elkezdte olvasni a szamizdatokat.

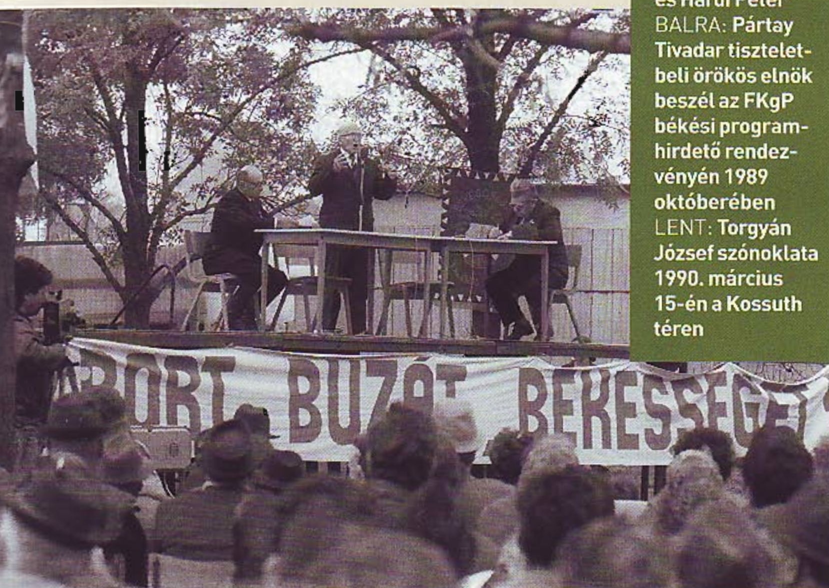
A Ménesi útra viszont, ahol két-, három- és négyfős szobák voltak, s a szakkollégiumi elvárások számára is intellektuális kihívást jelentettek, 1984-ben beköltözött. Először egyedül lakott egy apró szobában, majd Orbán Viktor szobatársa lett. „Barátok voltunk, kölcsönösen tiszteltük egymást. Tisztában voltunk vele, hogy a másik tud valami olyasmit, amit saját magunk nem. Viktor egy kissé úgy mozgott a kultúra világában, mint elefánt a porcelánboltban. Számított neki a véleményem. [...] Én nagyon utáltam a rendszert, szimpatizáltam a demokratikus ellenzékkel, és Viktor is egyre inkább ebbe az irányba tolódott" – gondolt vissza ezekre az időkre több év távlatából, amikor már politikai ellenfelek voltak. Akkor viszont még együtt szerkesztették és írták a *Szakkollégiumi Értesítő* című stencilezett házi kiadványt, amelyben Bibó Istvántól és Kis Jánostól is hoztak írásokat, így rövidesen az egyetem más karainak és más egyetemeknek a diákjai is érdeklődtek iránta. Valószínűleg nem függetlenül ettől, 1987-ben, mihelyt lediplomázott, fél évre ismét behívták katonának. Ezért a Fidesz megalakításának előkészítésében nem vett részt. Az alakulóülésen azonban már jelen volt, és ott Kövérrel és másokkal szemben – Orbánnal együtt – azt a végül többséget kapott álláspontot képviselte, hogy a szervezet nevében nem szabad szerepeltetni a „szocialista" jelzőt.

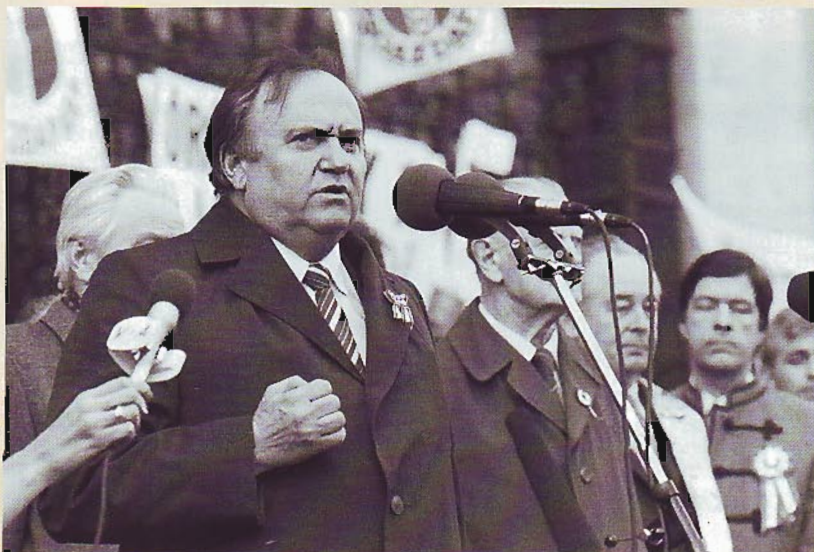
zatának nevezett keretszervezet 1988. március 17-én bocsátotta ki az első felhívását, és formálisan május 1-jén alakult meg. Az ősz folyamán azonban Kis Jánosék is megértették, hogy az ellenzéki tevékenység minőségileg új szakaszba érkezett. A kommunista hatalommal szembeni együttműködést kezdte felváltani az értékek azonosságán és különbözőségén alapuló elkülönülés, vagyis a pártosodás időszaka. Ezért 1988. november 13-án megalakították a Szabad Demokraták Szövetségét. Az 1300 fős új kvázipártot 35 tagú tanács irányította. A tanács tagjai közül 9-en – Göncz Árpád (1922–2015) író, Iványi Gábor (szül. 1951) lelkész, Kőszeg Ferenc, Magyar Bálint (szül. 1952), Mécs Imre (szül. 1933), Solt Ottilia és Szabó Miklós, a demokratikus ellenzék régi aktivistái, valamint Szent-Iványi István (szül. 1958) fiatal néprajzkutató és Vass István (szül. 1941) munkás, autodidakta festő – rendelkeztek ügyvivői státusszal. A szervezet a magyar demokrácia minden régi irányzatát – Kossuth Lajostól Jászi Oszkáron és a szociáldemokrácián át Bibó Istvánig, sőt Nagy Imréig – elődjének vallotta, jövőképét pedig „a független, demokratikus és jóléti állam" hármasságának a követelményére építette.

Az ősz folyamán megmozdultak az 1945 és 1949 közötti koalíciós időszak kormánypártjainak itthon élő veteránjai is. Először a volt kisgazdák értették meg az idők szavát. Néhány fiatalabb szimpatizánssal együtt október 28-án megalakítottak egy társaságot, amelyet a szovjet hatóságok által 1947-ben letartóztatott és elhurcolt kisgazda vezetőről neveztek el (Független Kisgazdapárt Kovács Béla Politikai Társasága). A radikálisabbak azonban nem elégedtek meg ezzel, hanem röviddel ezután magának a formálisan soha be nem tiltott Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Pártnak az újjáélesztését is elhatározták. Az első helyi szervezet november 12-én jött létre Szentendrén, amit november 18-án magának a pártnak az újjáalakulása követett Budapesten. A mintegy 1500 fős régi-új párt elnöke a 80 esztendős Pártay Tivadar (1908–1999) volt országgyűlési képviselő, az 1930-ban létrehozott párt egyetlen élő alapító tagja, főtitkára pedig egy másik egykori képviselő, a kicsit fiatalabb Futó Dezső (1916–1994) lett. A párton belül rövidesen elkülönült egy mérsékeltebb, az MSZMP-vel való együttműködésre kész és egy fiatalabb, radikálisabb és markánsan antikommunista áramlat. A két irányzat közötti közvetítők közé tartozott Torgyán József (1932–2017) ügyvéd, akinek a fiatalabbak többségéhez hasonlóan a régi Kisgazdapárthoz semmi köze sem volt, ám a káderhiányos új pártban jogászi képzettségének köszönhetően gyorsan az élre került.

A kommunistákkal való 1948-as pártegyesülést nem vállaló szociáldemokraták hangadói 1988. november 28-án határozták el a párt újraélesztését. Óvatosságból azonban egyelőre ők sem pártnak, hanem „mozgalomnak" nevezték magukat. Az „ideiglenes végrehajtó bizottság" elnökévé Révész Andrást (1909–1996) választották, aki 1956-ban a Kéthly Anna elnökletével újjáalakult párt főtitkárhelyettese volt. Révész jó nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően a Szocialista Internacionálé már december elején üdvözölte a kezdeményezést. Hivatalosan 1989. január 9-én jelentették be a Magyarországi Szociáldemokrata Párt újjáalaku-

Fidesz-nap a Kamaraerdei Ifjúsági Parkban, az emelvényen (balról jobbra) Forgács Imre, Szabad György, Kovács László, Győrffy Miklós, Magyar Bálint, Orbán Viktor, S. Hegedős László és Hardi Péter BALRA: **Pártay Tivadar tiszteletbeli örökös elnök beszél az FKgP békési programhirdető rendezvényén 1989 októberében** LENT: **Torgyán József szónoklata 1990. március 15-én a Kossuth téren**

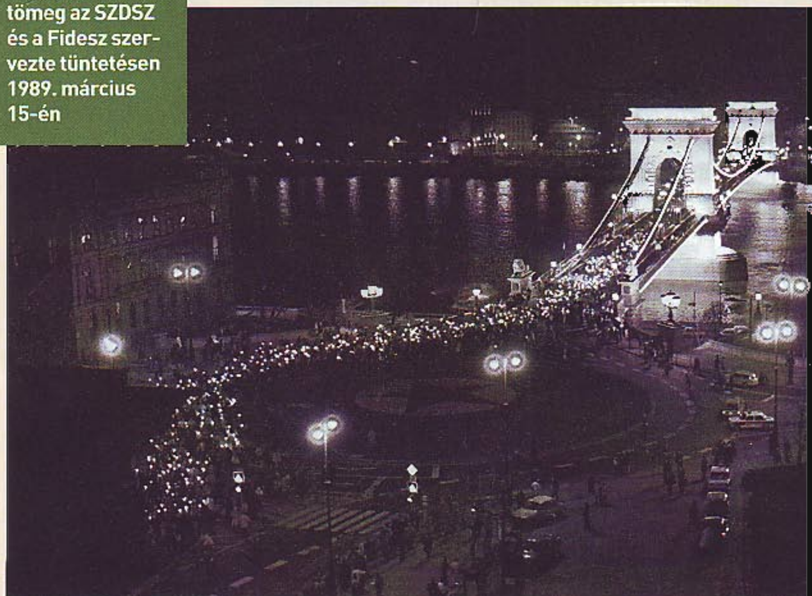

lását, amelynek operatív vezetését Révész jogtörténész fiára, Révész T. Mihályra (szül. 1945) bízta. Apa és fia egyaránt arra törekedett, hogy az MSZMP-ben csalódott reformkommunisták közül minél többet megnyerjenek. Ennek jegyében választották főtitkárrá 1989 februárjában Bihari Mihályt, aki azonban nem tudta elnyerni a tagok bizalmát, s így rövidesen távozott, a párt pedig elemeire hullott.

Harmadikként a kereszténydemokraták jelentkeztek. Keresztes Sándor (1919–2013) újságíró, jogász irányításával ők alakították meg 1988. december 8-án a Márton Áron Társaságot, amelyre támaszkodva a Kereszténydemokrata Néppárt 1989-ben megszerveződött. A párt alapítói között három generáció képviseltette magát. A legidősebbek az 1945 után megalakult és 1956-ban újjáalakult párt prominensei közül kerültek ki, akik 1949 és/vagy 1956 után különböző retorziókat szenvedtek el. A következő generáció tagjai 1930 körül születtek, általában katolikus gimnáziumokban tanultak, diákként részt vettek a keresztényszocialista szervezetek munkájában, és 1956 után „alámerültek". E csoport tipikus képviselője volt Füzessy Tibor (1928–1994) jogász, 1968 és 1989 között a Legfelsőbb Ügyészség ügyésze. A legfiatalabbaknak sem 1945-ről, sem 1956-ról nem voltak érdemi emlékei, ám szinte valamennyien katolikus gimnáziumokba jártak, és ez nagyon erős kötelékeket alakított ki közöttük. A három generáció közül a fiatalabbak élesen antikommunista álláspontot foglaltak el, az idősebbek viszont – Keresztes és Füzessy vezérletével – az állampárttal és különösen Pozsgayval való együttműködésre törekedtek. A különböző irányzatokat a kereszténydemokrata világnézet kapcsolta össze.

A pártjellegű szervezetek és az egyéb körök, klubok és társaságok száma 1988 végére, 1989 elejére megközelítette a félszázat. A gomba módra szaporodó egyesületek létrejöttének a támogatása és szaktanácsokkal való ellátása érdekében szerveződött meg a Független Jogász Fórum, amelyet egy sikeres és jól szituált fiatal ügyvéd, Kónya Imre (szül. 1947) vezetésével 135 jogász szakember alakított meg 1988. november 5-én. A hónap végén kibocsátott felhívásában a szervezet már új és demokratikus választójog kidolgozását, valamint előrehozott választások megrendezését követelte. ■

A KDNP tárgyalócsoportja a választáson induló pártok találkozóján 1990 márciusában: Füzessy Tibor, Keresztes Sándor és Szakonyi László LENT: Vonuló tömeg az SZDSZ és a Fidesz szervezte tüntetésen 1989. március 15-én

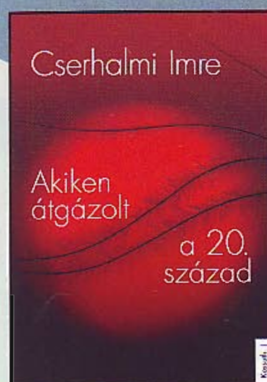

Jugoszláv bevásárlóturisták sora egy pécsi üzlet előtt 1989. november 4-én. Déli szomszédainknál ekkor már szabadárasak lettek az élelmiszerek FELETTE: Egy rendőr Sopron előtt fordít vissza egy NDK-s autót a sorozatos határsértések elleni óvintézkedésként 1989 augusztusában

A szerző történész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. Írása részlet az ez év novemberében *Magyar rebellisek* címmel a Helikon Kiadónál megjelenő kötetéből

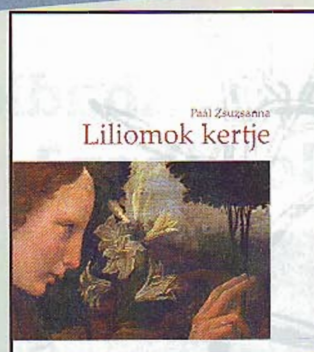
KOSSUTH KIADÓI CSOPORT Júniusi újdonságaink

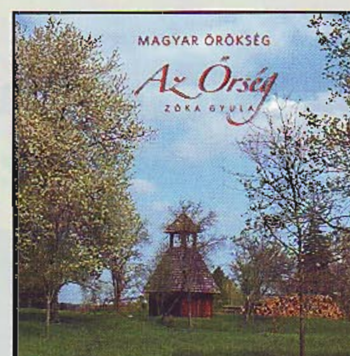
Cserhalmi Imre
Akiken átgázolt a 20. század
Milyen embereket szült a 20. század, és hogyan tudták azt túlélni ezen a tájon?
240 oldal, 3200 Ft

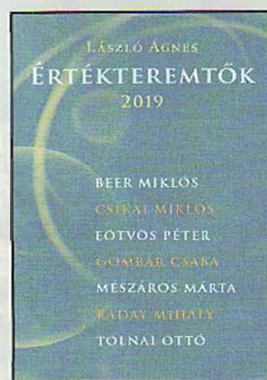
J. R. dos Santos
Életjel
A távolból érkező űrhajó utasaival létrejön a találkozás, amely egy meglepő csavarral másképpen alakul, mint ahogyan azt a tudósok remélik.
496 oldal, 4500 Ft

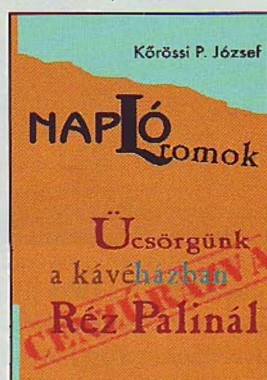
Paál Zsuzsanna
Liliomok kertje
A kötet gyönyörűen illusztrált lírai önvallomás, egy képzőművész érzékeny, szentimentális alkotása.
80 oldal, 3800 Ft

Zóka Gyula
Az Őrség
A 2002-ben nemzeti parkká nyilvánított tájegység sajátos építészeti, néprajzi és kultúrtörténeti értékei.
80 oldal, 3600 Ft

László Ágnes
Értékteremtők 2019
Kiválóságok, akik a kultúrában, a tudományban, az üzleti világban maradandót alkottak.
224 oldal, 2990 Ft

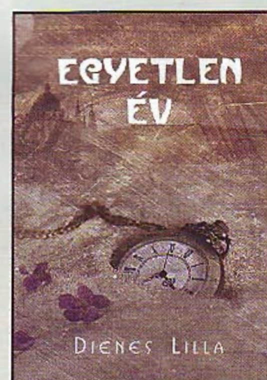
Kőrössi P. József
Naplóromok
„Mindig rögtön a találkozás után, vagy még aznap este, éjjel, hajnalig jegyeztem le, friss emlékezetből."
220 oldal, 3490 Ft

Barlog Károly: **E/**
Az édes-keserű hangulatot teremtő vágymonológok az egymásra találás elé görbe tükröt tartva az idealizált szerelmek fonákjaival szembesít.
136 oldal, 2990 Ft

Heller Ágnes
A véletlen értéke
A világhírű magyar filozófus regényes életrajza, amely németül a 2018-as Frankfurti Könyvvásárra jelent meg hatalmas sikerrel
256 oldal, 3990 Ft

Dienes Lilla
Egyetlen év
Négy egymásba fonódó nő sorsa: a tékozló testvéré, a fényes karrierért mindent odadobó baráté, a gátlástalan özvegyé és a főszereplő Elláé.
248 oldal, 2900 Ft

Horváth Péter
Bábel
A szerző szeret ultizni és pingpongozni. Játékostársai a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből szegődtek mellé.
320 oldal, 3290 Ft

Polcz Alaine – Bitó László
Az utolsó mérföld
A kötet segít eloszlatni azoknak a félelmét, akik a méltóságteljes távozás érdekében rászorulnak a hospice-gondozásra.
180 oldal, 3400 Ft

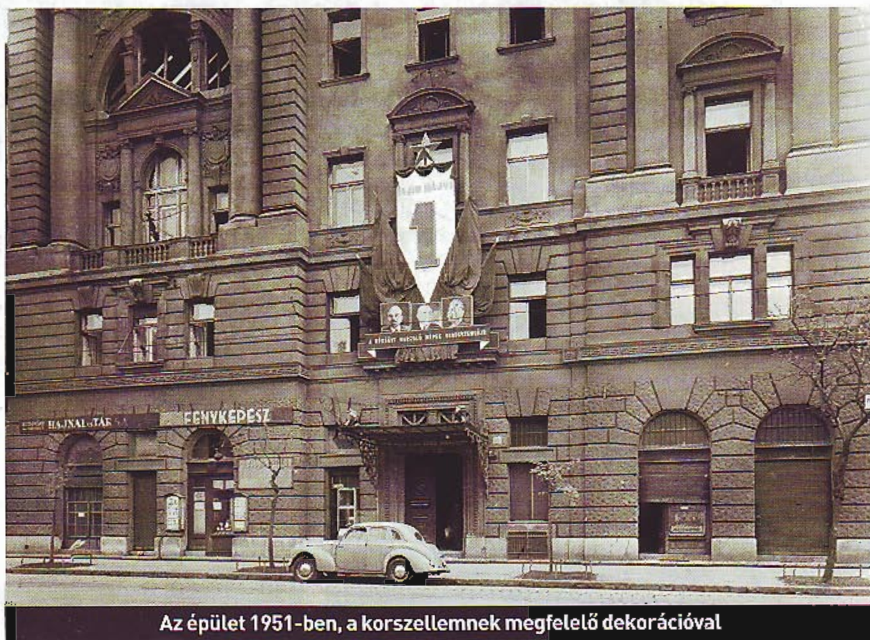

Varsányi Gyula
Franzstadti történetek
Sokszínű világ, valamikor – a malmok, a vágóhíd, a vásárcsarnok révén – Budapest „gyomra" volt
248 oldal, 3490 Ft

www.kossuth.hu

Miért vannak szabadkőműves jelképek egy pesti szállodában?

Az igazán elegánsnak aligha mondható pesti Podmaniczky utca és az Izabella utca sarkán a többé-kevésbé megőrzött homlokzat mögött nemrégiben ötcsillagos luxusszálloda nyílt meg. Ha a külföldi vendég ismerné a főváros e zaklatott történetű épületének históriáját, egyben a huszadik századi magyar történelemről is tanulságos keresztmetszetet kapna.

Az épület 1951-ben, a korszellemnek megfelelő dekorációval

1886-ban egyesült a két legnépesebb magyar szabadkőműves páholy – a János rendű és a skót rítusú Magyarország Nagy-Oriense –, és létrehozták a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyt, amelynek első nagymestere Pulszky Ferenc volt.

A tekintélyes székház építésének terve már négy évvel a megalakulás után felvetődött. Némi keresgélés után az úgynevezett nagybizottság 1893-ban vette meg a Podmaniczky utca 45. szám alatti telket. (Az utca névadója egyébként nem a híres és közszeretetnek örvendő Podmaniczky Frigyes, hanem az evangélikus tudós és közéleti személyiség, Podmaniczky János.) 1894 áprilisában az építési bizottság a 12 pályázóból kiválasztott Ruppert Vilmost – aki a Régi Hívek páholy tagjaként maga is szabadkőműves volt – bízta meg a tervek elkészítésével. Keresett építész volt, számos jegyzett épület mellett az Országház belsőépítészetében is fontos szerepet kapott. Az épület díszítését is neves művészekre bízták: a freskókat – a Nagy-Oriens volt nagymestereinek portréit – Than Mór festette meg, a belső üvegfestészetet Róth Miksa és műhelye készítette el.

A Nagypáholy az első világháború alatt hadikórházat rendezett be a házban, ám a háború után nemcsak a Nagypáholy, hanem a magyar szabadkőművesség csillaga is leáldozott. A kommün kormánya lefoglalta a Nagypáholy vagyonát, az épületet átadta a szociáldemokrata pártnak, amely szakszervezeteket költöztetett a házba. A Tanácsköztársaság jogilag csak korlátozta a szabadkőműves páholyok műkö-

Hallotta már?

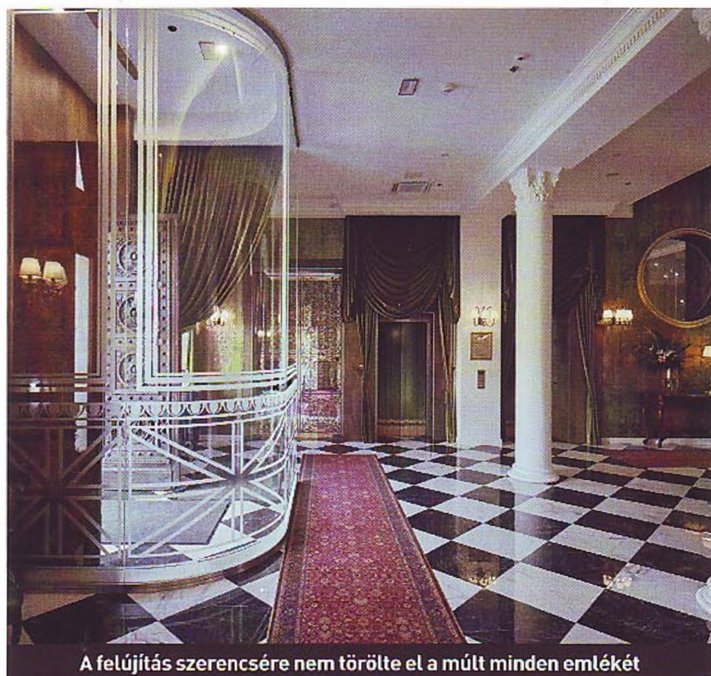
Az érinthetetlen királyné

Sziámban a 19. század második felében is érvényben volt az a törvény, amelynek értelmében a királyi család női tagjainak megérintéséért halálbüntetés járt a közembereknek. Arról, hogy ez a tiltás milyen mélyen beleivódott a thai emberek gondolkodásába, egy igen szomorú eset tanúskodik.

Történt ugyanis, hogy 1880 májusában a 19 éves Szunanda Kumariratana királyné és lánya egy kisebb hajón utazva igyekezett átkelni a Csaophraja folyón nyári palotájukba, a Bangkok közelében található Bang Pa Inbe. A jármű azonban felborult, a királyné és a lánya a vízbe zuhant, a testőrségük velük utazó tagja pedig végignézte, ahogy az ár elsodorja őket, majd megfulladnak – hiszen nem érhetett hozzájuk, hogy segítsen nekik. Csulalongkorn királyt mélyen elszomorította felesége halála, és mély gyászában pompázatos temetést szervezett az elhunytaknak, majd ma is megcsodálható emlékművet emeltetett feleségének – a tétlen őrt pedig kivégeztette, noha valószínűleg akkor is ugyanez a sors jutott volna neki, ha megszegi a törvényt, és közbelép.

Az érintést tiltó szabályt – talán e baleset miatt is – eltörölte Csulalongkorn, de az időközben már Thaifölddé átnevezett országban ma is rendkívül súlyos büntetés jár annak, aki kritizálja, ne adj' isten kigúnyolja a királyi család bármely tagját. Az igencsak tágan megfogalmazott paszszusok alapján rendszeresen ítélnek el ellenzékieket és időnként meggondolatlan külföldi turistákat is hosszú börtönbüntetésekre. *LD*

A királyné halálának évében

A felújítás szerencsére nem törölte el a múlt minden emlékét

WIKIMEDIA

dését, a Horthy-rendszer viszont már a legelső intézkedései között, 1920 májusában belügyminiszteri rendelettel be is tiltotta valamennyiüket. A Gömbös Gyula országos elnök vezette szélsőjobboldali MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) már négy nappal azelőtt elfoglalta a páholyházat. A díszes nagymesteri termet Gömbös Gyula vette birtokba, s javára legyen mondva, a szabadkőművesség iránti gyűlölete ellenére nem festtette le a mozgalom fénykorát megörökítő freskókat. 1923-ban Rakovszky Iván belügyminiszter (István nevű édesapja egykor az egyik páholy nagymestere volt) az épületet az Országos Tisztviselői Betegsegély Alap tulajdonába adta. Az intézmény ugyan beköltözött a házba, de a MOVE nem ment ki, sőt később el tudta intézni, hogy az épületet a saját nevére írassa.

A háború utolsó hónapjaiban a MOVE tagjai szétszóródtak, a szervezet felbomlott; ezt ki is használta a Nemzeti Parasztpárt: az épület néhány helyiségébe beköltözött. 1945 februárjában még folyt Buda ostroma, amikor a Nagypáholy kérelmet adott be az Ideiglenes Nemzeti Bizottsághoz a működési engedély és a páholyház tulajdonának visszaszerzésére. A Nemzeti Bizottság február 23-án vissza is adta az épületet a szabadkőműveseknek, és azt ajánlotta, hogy próbáljanak megállapodni az oda már korábban beköltözött Nemzeti Parasztpárttal.

1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzeti Kormány egy belügyminiszteri rendelettel újra legálissá tette a szabadkőművességet, majd decemberben megerősítette a Nagypáholy tulajdonjogát az épületre, amely gyakorlatilag valamennyi jelentősebb „műhely" otthona lett. A Nagypáholy mint tulajdonos kötött ideiglenes megállapodást a Nemzeti Parasztpárttal. Közben megkezdődött a páholyok újjászervezése, valamint a háború alatt súlyosan megsérült épület rendbehozatala is. Az építkezés 1946 szeptemberében indult meg, részben adományokból, részben amerikai segítséggel, majd a főváros jelentős támogatásával, amelyben feltehetően szerepe volt annak, hogy Kővágó József polgármester maga is tagja volt a Corvin páholynak. Ugyancsak a Corvin Mátyás páholy tagja – nagymestere – volt Supka Géza, aki az egyik legagilisabb szorgalmazója volt az újjáépítésnek. 1947 elején sikerült megállapodni a Nemzeti Parasztpárttal is, amely maradt ugyan az épületben, de ígéretet tett a közeli kiköltözésre.

A kiépülő diktatúra természetesen a szabadkőművesség felett is megsuhintotta a végzet kardját. 1950 júniusában előbb Révai József intézett heves kirohanást a szabadkőművesek ellen, ez elegendő volt ahhoz, hogy az ÁVH betörjön az épületbe, s ha már ott volt, ott is maradt. Bár Benedek Marcell – maga is nagymester volt – mindent elkövetett, hogy a páholyok továbbra is működhessenek, 1950-ben egy belügyminiszteri rendelettel újból betiltották a magyarországi szabadkőművességet.

A Rudas László utca – 1951-ben Podmaniczky neve is eltűnt az utcatáblákról – 45. számú ház a Belügyminisztérium különböző részlegeinek adott helyet, volt itt útlevelekkel foglalkozó osztály, és a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) is tartott fenn irodát az épületben. Valamilyen csoda folytán az új világrend élharcosai is meghagyták a freskókat. A rendszerváltás után jó ideig üresen állt az épület, s jóllehet a szabadkőművesség működését ismét legalizálták, az egykori díszes páholyházat a mozgalom nem kapta vissza. A hotel homlokzata is megőrzött jó néhány szabadkőműves szimbólumot, és a Mystery elnevezés is az épület múltjára utal. Az erősen sérült freskókat, úgy tudni, restaurálták a mai tulajdonosok. ■ *PG*

EGY GYORS KÉRDÉS

Hogyan is múlik el a világ dicsősége?

Sic transit gloria mundi – egyike a leggyakrabban használt szállóigéknek, amelyet minden nyelven laposra koptattak. Rendszerint pont ellenkező jelentéssel, mint amilyenként megszületett. 1409-ben hangzott el először – pontosabban, a szertartásban háromszor – V. Sándor pápává koronázásakor. A ceremóniamester tisztét betöltő bíboros egy tálkában meggyújtott egy könnyen égő gyolcsdarabot, s a füstjére mutatva mondta el: „Pater Sancte, sic transit gloria mundi", figyelmeztetve a pápát arra, hogy ezentúl felejtsen el mindent a világiasságból, és csak az Egyháznak éljen. A rítus egészen 1963-ig, VI. Pál felszenteléséig élt.

Érdekesség, hogy a hagyomány annak ellenére kitartott több mint öt és fél századon át, hogy V. Sándor legitimitása a Vatikánban vitatott. Őt a pisai zsinat úgy választotta ellenpápának, hogy akkor két pápa is regnált: Avignonban XIII. Benedek és Rómában XII. Gergely. A zsinaton mindkét addigi egyházfő bíborosainak többsége részt vett, és együtt döntöttek úgy, hogy az egyházszakadás felszámolásához mindkét pápát meg kell fosztani hatalmától. Azonban a zsinatot egyik pápa sem ismerte el, vagyis a pápák nem mondtak le. A zavaros kánonjogi helyzet pedig abból adódik, hogy a pápa felett csak Isten ítélkezhet, és ha önmaga nem mond le a trónról, akkor minden ellene választott egyházfő illegitim. Így V. Sándort a Vatikán is az ellenpápák között tartja számon. ■

Melyik könyvét tartotta Dumas a főművének?

A három testőr vagy a *Monte Cristo grófja* írója ma sem szorul bemutatásra. Az idősebb Alexandre Dumas elképesztően termékeny szerző volt, számtalan regénye mellett színdarabokat, esszéket, novellákat, sőt detektívtörténeteket és útikönyveket is írt – persze mindebből az általa foglalkoztatott „írógyár" munkásai is alaposan kivették a részüket. Energiája és önbizalma sem volt kevés: „Ha bezárnának egy szobába öt nővel, tollal, papírral és egy darabbal, amit meg kell írnom, egy óra múlva végeznék az öt felvonással és az öt nővel is" – mondta magáról. Nem csak a nőket habzsolta, hanem az ételt is, igazi ínyenc hírében állt, aki művei cselekményeihez hasonló gondossággal volt képes összeállítani egy-egy nagyszabású vacsora menüsorát. „Ha nem dolgozott, akkor főzött, ez volt a szenvedélye. Legtöbbet adott a szakácskodásra. Egy nyársot talált fel, mely nem vízszintesen, hanem függélyesen forgott. Hidd el – mondá sokszor –, e nyársra büszkébb vagyok, mint a *Monte Cristo* regényemre. Nézzed, a tetejébe felhúzok egy kövér libát, a liba alá egy foglyot, a fogoly alá egy szalonkát, a szalonka alá egy fenyves rigót – a liba zsírja öntözi a vadakat…" – írta Teleki Sándor gróf Dumas-ról, aki gyakran vendégeskedett nála a magyar főúr olaszországi emigrációjának idején.

Az író az 1860-as évek második felében – nehezen tagadhatta volna le, hogy szereti a hasát

El is határozta Dumas, hogy írni fog egy szakácskönyvet, amihez akkor fog hozzákezdeni, amikor meglátja „a halál első árnyát a horizonton". Végül 1869-ben vonult vissza normandiai birtokára, hogy összegyűjtött jegyzeteit, korábbi gasztronómiai tárgyú cikkeit és egyéb gondolatait valami egységes egésszé főzze össze – természetesen vele tartott szakácsa is, hogy a dolgok gyakorlati kipróbálásáról gondoskodjon. Az eredeti kiadásban 1150 oldalas kötet természetesen nem egyszerű receptgyűjtemény lett. Dumas nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy – szó szerint, ezzel kezdődik a bevezető esszé – Ádám és Éva almájától a saját koráig áttekintse a gasztronómia történetét. Persze az anekdotákkal, történelmi érdekességekkel, színes eszmefuttatásokkal, életvezetési tanácsokkal és egyéb kitérőkkel fűszerezett könyvben rengeteg recept is helyet kapott, például a tojás és az omlett 68-, illetve 40-féle elkészítését mutatja be, de ha véletlenül elefánthúst hozott volna valaki haza a piacról, az is talált volna receptet magának. Mondjuk Dumas nem sokat vesződött a pontos mennyiségek és az elkészítés lépéseinek részletes lekörmölésével, nyilván úgy vélte, hogy egy magára valamit is adó ember az ilyesmiket érzésre is eltalálja. Furcsa egyenlőtlenségek is vannak a könyvben, a tej például mindössze fél oldalt kapott, miközben egy dél-amerikai vadmadárról két oldalon keresztül értekezik, de – egy franciától különösen érthetetlen módon – a sajtnak is csupán ennyit szentelt a szerző.

A mindössze hat hónap alatt elkészülő *Le Grand Dictionnaire de Cuisine* (ha a rövidített magyar fordítás kissé szerencsétlen címadását követjük, akkor *Nagy konyhaszótár*) szerkezete szerint enciklopédikus mű, a bevezető után az abszinttól a citrushéjig tárgyalja ki a különböző témákat. Dumas el is küldte a könyvet barátjának és kiadójának, Alphonse Lemerre-nek, aki azonban a közben kitörő

Hallotta már?

Hogyan védekezzünk a pestis ellen – szovjet módra?

A pestis több ezer éve létező betegség, és a nagy járványokon kívül is folyamatosan fertőz és öl meg embereket. Néhány hete járta be a hír a világsajtót, hogy Mongóliában egy mormota nyers veséjének elfogyasztása után halt meg pestisben két ember. Az egészségügyi szakemberek áldozatos munkája és a fejlett gyógyszerek ellenére minden évben jelentenek néhány száz, rosszabb esetben néhány ezer fertőzést világszerte; a betegség teljes kiirtása lehetetlen feladatnak tűnik.

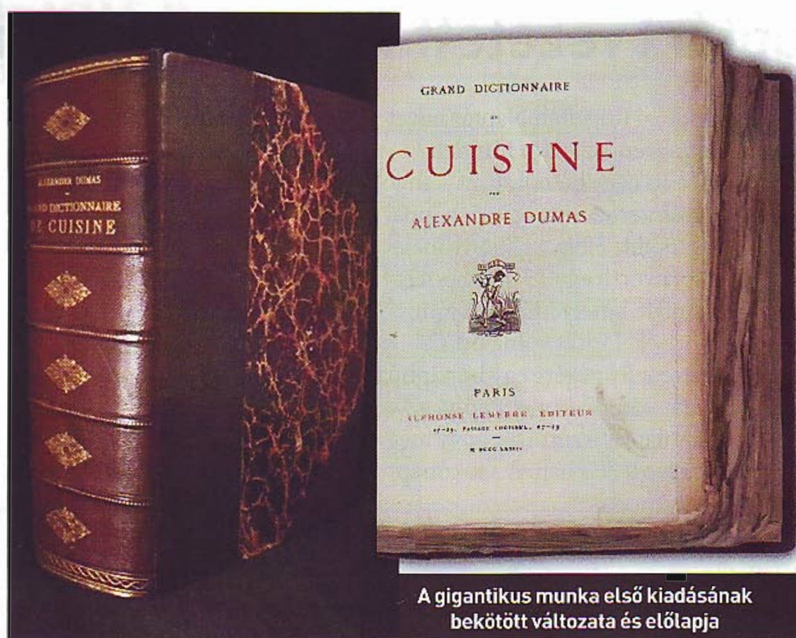
A Szovjetunió azonban nem olyan hely volt, ahol ismerték a „lehetetlen" fogalmát.

Az 1930-as évektől a szovjet hatóságok nagyszabású hadjáratot hirdettek a pestisbaktérium elpusztítására: a hadjárat hosszú éveken keresztül, több tízezer ember munkájával zajlott. A program része volt annak a még nagyobb szabású

porosz–francia háború miatt elhalasztotta a megjelentetését. Dumas viszont valóban megláthatta a halál árnyát, hiszen 1870 decemberében elvitte egy agyvérzés – elképzelhető, hogy egészségének nem tettek jót az egy évvel korábbi, az írás mellett kizárólag a lakomázásnak szentelt hónapok.

Az, hogy nem élte már meg a mű kiadását és fogadtatását, talán nem is akkora baj. A saját maga által élete főművének tartott monumentális kötet – egy kritikus „Dumas gasztronómiai katedrálisának" nevezte – nem aratott nagy sikert. Miközben maga a szerző arra számított, hogy mind az irodalom szerelmesei, mind a professzionális szakácsok alapműként fogják forgatni lapjait, a *Dictionnaire* sajnos e formájában emészthetetlennek bizonyult a szélesebb olvasóközönség számára. Lemerre nem is adta ki másodszor, bár 1882-ben egy rövidített, inkább a receptekre koncentráló változatát igen, és ez később számos nyelvre lefordítva is megjelent – egy változata (Corvina, 2014) magyarul is kapható. ■ *LD*

A gigantikus munka első kiadásának bekötött változata és előlapja

elképzelésnek, amely igyekezett teljesen átalakítani Belső-Ázsia és az Észak-Kaukázus természeti viszonyait, és e területeken virágzó mezőgazdaságot, dübörgő ipart és persze sokmilliós nagyvárosokat próbált létrehozni.

A pestisbaktériumok évezredek óta éldegélnek e területen különböző rágcsálók szervezetében, a szovjetek tehát úgy döntöttek, mivel a baktériumokat közvetlenül nem tudják elpusztítani, megszüntetik élőhelyüket, azaz végeznek a rágcsálókkal, illetve a fertőzést az emberekre átjuttató bolhákkal. Az akcióterv végrehajtása az országszerte még a cári időkben felállított pestisellenes központok felduzzasztásával létrehozott hálózat feladata lett. Az ezekben dolgozó tudósok és orvosok utasítására különféle mérgekkel összekevert sok ezer tonnányi gabonát juttattak el az állatok lakhelyeire, munkások tízezrei járták a vidéket, hogy zsákjaikból kanállal öntögessék a mérgezett élelmet az ürgék, mormoták, pockok stb. üregeibe. A következő fázisban aztán ásókkal temették be az üregeket, majd biztos, ami biztos, a célba vett területek növényzetét fel is gyújtották, hogy az esetleges túlélők ne találjanak maguknak élelmet. Ez így ment éveken át, költségeket, időt nem kímélve. A második világháború utáni években aztán a feleslegessé vált repülőgépek és harci járművek permeteztek DDT rovarirtó mérget négyzetkilométerek százaira. 1960-ban a szovjetek büszkén jelentették a WHO-nak, hogy 1928 óta az országban egyetlen pestises esetről sem tudnak. Papíron így is volt, hiszen aki mást állított volna, az nyilvánvalóan imperialista ügynök és felforgató.

Természetesen minden erőfeszítés ellenére mind a rágcsálók, mind a bolhák, mind a baktériumok közül elegen élték túl a megmérgezett és felperzselt föld taktikájára épülő támadásokat – szerencsére, hiszen a rágcsálók teljes kipusztítása még szovjet mértékkel is komoly ökológiai katasztrófát okozott volna a vidéken. Az 1960-as évektől aztán leállt az irtási kampány, és a hálózat átállt a megelőzésre, csak a fertőzött állatok elszaporodása esetén nyúltak keményebb eszközökhöz.

Pestises betegek így is, úgy is voltak, egy a Szovjetunió összeomlása után készült kutatás 1939 és 1989 között a betegség legalább 15 nagyobb kitörését is azonosította a korabeli iratok alapján. A járványokat egyébként súlyosbította, hogy az eseteket általában nem merték jelenteni, így hatékony ellenintézkedések hiányában könnyebben terjedhetett a pestis. ■ *LD*

Ürgelyukakat mérgező munkások (balra), és a pestis elleni hálózat egyik állomása az 1930-as években

Milyen naptárt vezetett volna be egy könyvelő?

Ha valakinek – mint e sorok szerzőjének – néha még mindig kézfejének bütykeit számolgatva kell ellenőriznie, hogy egy adott hónap 30 vagy 31 napos-e, az különösen megértheti Moses B. Cotsworth brit könyvelő problémáját. Az 1859-ben született Cotsworth nagyon jó barátságot ápolt a számokkal, jó szeme volt a statisztikai adatokból levonható érdekes következtetésekhez is, és e tudását a századforduló táján a brit North Eastern Railway Company vasúttársaság könyvelőjeként is kamatoztatta.

Valami azonban nagyon zavarta rendhez szokott elméjét. Amikor az egyes hónapok bevételeit és kiadásait próbálta összehasonlítani, meg kellett küzdenie a hónapok egyenlőtlen hosszával. További gondot okozott a 7 napos, 4 hétből álló, ám 28, 29, 30 vagy 31 napos hónapok problémája, hiszen előfordult például olyasmi, hogy az egyik hónapban csak 3, egy másikban viszont akár 5 hétfő is volt. Ha tudjuk azt is, hogy akkoriban átlagosan a vasúttársaság heti bevételének közel ötöde keletkezett a hétfői napokon, míg a vasárnap csak négy százalékot hozott, beláthatjuk, hogy ez milyen fejfájást okozott Cotsworthnek, akinek természetesen számítógépek még nem álltak rendelkezésére ezen anomáliák kiszűrésére.

A derék könyvelő végül annyira felhúzta magát, hogy inkább kidolgozott egy új, racionális naptárt. A később a Nemzetközi Rögzített Naptár nevet kapó rendszerben minden hónap négy hétből áll, és – angol rendszer szerint – vasárnappal kezdődik. Hogy kijöjjön a matek, Cotsworth egy 13. hónapot is kitalált, amely június és július közé ékelődött volna be, *sol* néven. Év végére egy hónaphoz nem kötődő ünnepnapot, az „Év napját" szúrta be, hogy meglegyen a 365 nap. A szökőnap *sol* 29-ére esett volna, ilyenkor szombat és vasárnap között lett volna egy jelöletlen pihenőnap, hogy ne boruljon fel a hét napjainak szigorú rendje.

MO.	S M T W T F S	S M T W T F S	S M T W T F S	S M T W T F S	
Jan	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Feb	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Mar	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Apr	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
May	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Jun	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Sol	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	PROPOSED NEW MONTH
July	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Aug	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Sep	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Oct	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Nov	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	
Dec	1 2 3 4 5 6 7	8 9 10 11 12 13 14	15 16 17 18 19 20 21	22 23 24 25 26 27 28	29 "YEAR-DAY"

THE INTERNATIONAL FIXED CALENDAR

In the proposed calendar, every month will be like every other month. One day every year will have no week-day name, but will be called Year Day.

KODAK
13-PERIOD CALENDAR
(53 WEEKS)

1989 — 1st period

DEC / JAN	*26	27	28	29	30	31	1	1
JAN	*2	3	4	5	6	7	8	2
	9	10	11	12	13	14	15	3
	16	17	18	19	20	21	22	4

2nd period

JAN	23	24	25	26	27	28	29	5
FEB	30	31	1	2	3	4	5	6
	6	7	8	9	10	11	12	7
	13	14	15	16	17	18	19	8

1989 — 8th period

JULY	10	11	12	13	14	15	16	29
	17	18	19	20	21	22	23	30
	24	25	26	27	28	29	30	31
AUG	31	1	2	3	4	5	6	32

9th period

AUG	7	8	9	10	11	12	13	33
	14	15	16	17	18	19	20	34
	21	22	23	24	25	26	27	35
SEPT	28	29	30	31	1	2	3	36

Így nézett volna ki a naptár Cotsworth elképzelése alapján – minden egyes évben
BALRA: **A Kodaknál használatos kettős naptár 1989-ből**

A rögzített naptár racionalitása meglepően sokakat megfogott Cotsworth kortársai közül, még liga is alakult az ötlet népszerűsítésére. A leglelkesebb támogatók üzletemberek voltak, ők rögtön meglátták a 13 hónapos naptár egyszerűségének nagyszerűségét.

Az Egyesült Államokban az 1920-as években indult hódító útra, miután a Kodak vállalat alapítója, George Eastman szegődött prókátorává. A dúsgazdag üzletember kiadványokat, gyűléseket finanszírozott, és persze személyesen is győzködte a vele egy körökben mozgó befolyásos és gazdag embereket. Mi több, Eastman 1928-ban a Kodaknál be is vezette a Costworth-naptár használatát, ahol innentől ezt alkalmazták a belső ügymenet irányítására, vagy éppen a pénzügyi eredmények összehasonlítására. A tapasztalatok meglepően pozitívak voltak, amit az is jól mutat, hogy Eastman halála után még 57 évig, 1989-ig használatban maradt a rendszer a cégnél. „Imádtam – mondja egy 1980-as években a cégnél dolgozó tanácsadó. – Amikor beléptem, nagyjából egy hétig tartott, amíg átálltam rá, de amikor elmagyarázták, felkiáltottam, hogy ez briliáns! Sokkal könnyebb volt összehasonlítani a különböző időszakok bevételeit."

Miért nem terjedt el akkor máshol is? A társadalmak, naptárrendszerek alapvető konzervativizmusa mellett a legnagyobb ellenérzéseket az ünnepnapok problémája jelentette. Az Egyesült Államokban például július 4-e, a függetlenség napja elhelyezése jelentett komoly akadályt. Cotsworth úgy gondolta, a különböző szabott dátumhoz kötődő ünnepeket a dátumhoz legközelebbi hétfőre rakná, hogy így mindig háromnapos hétvégét tegyenek ki. A függetlenség napja így július 2-ára esett volna, ráadásul összességében még korábban is lett volna az évben, mint a megszokott. A másik megoldás az lett volna, ha az évben ugyanakkorra teszik, így viszont *sol* 16-a lett volna az ünnep dátuma. (Csak érdekességképpen: az idei március 15-e a rögzített naptárban március 18. napjával egyezett volna meg, az ünnepnapot pedig 16-án, hétfőn tartottuk volna, míg a mi augusztus 20-ánk augusztus 8-a vasárnapjának felelne meg, tehát 9-én, hétfőn ünnepelnénk.)

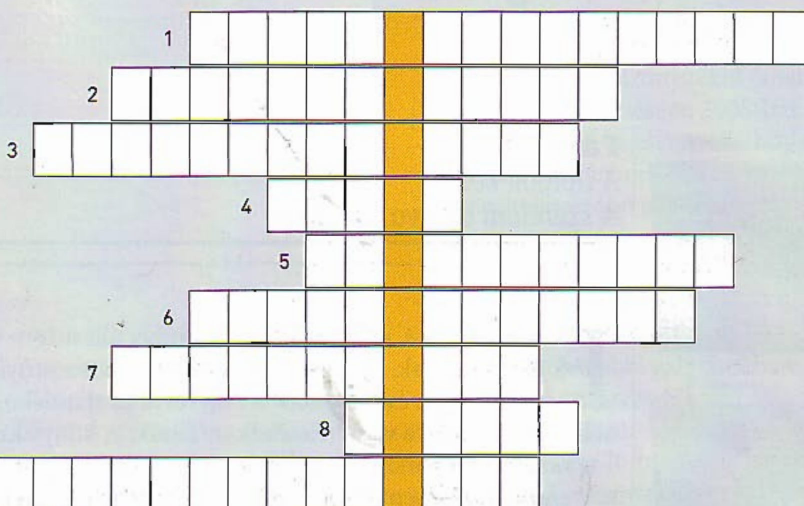
Egyiket sem lett volna egyszerű lenyomni a hazafias amerikaiak torkán, a Cotsworth-naptár pedig szép lassan eltűnt a közbeszédből, a mai, számítógépekkel és okostelefonokkal teli világunkban meg már a naptár bonyolultsága is kevesebb kihívást jelent, így ez a valóban racionális, jól átgondolt megoldás feltehetően nem is lesz újra több történelmi érdekességnél. ■ *LD*

WIKIMEDIA

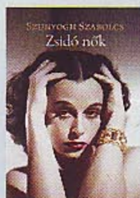
Nyereményjáték

Olvassa figyelmesen a **BBC History** magazint, és nyerjen egy értékes könyvet!

Írja be a válaszokat a megfelelő sorba! A középső oszlopban egy földrajzni nevet kaphat, ezt küldje el elérhetőségeinkre! Minden kérdésre megtalálhatja a választ cikkeinkben! (A szóközöknek nem, a kötőjeleknek és egyéb írásjeleknek viszont hagyunk ki helyet!)

1. **E szervezet égisze alatt szerveződött a Veres Péter Társaság**
2. **Milyen átmenetnek nevezi a szakirodalom az átlagos gyermekszám radikális visszaesését?**
3. **Németh László első regénye**
4. **Róla nevezték el azt a tervet, amely az 1920-as években segítette a német gazdaság talpraállását**
5. **Itt szerelték össze Normandiában az egyik „Mulberry" kikötőt**
6. **Brit miniszterelnök, aki úgy vélte, létezik „szabadság, amely minden embert a többség rabszolgájává alacsonyít"**
7. **Itt zajlottak a versailles-i békéket előkészítő tárgyalások**
8. **A D-nap előtti utolsó nagy hadgyakorlat-sorozat fedőneve**
9. **Az ő vallomása fontos pillére volt a templomosok ügyeit vizsgáló Nogaret Vilmos által összeállított dossziénak**

A helyes megfejtést beküldők közül hárman Szunyogh Szabolcs ***Zsidó nők*** című könyvét nyerhetik meg. A megfejtéseket **2019. május 31**-ig kérjük szerkesztőségünkbe beküldeni a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail-címre, vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre! A tárgy mezőbe vagy a borítékra/levelezőlapra írja rá: „Nyereményjáték"!

Az áprilisi számunkban megjelent rejtvény megfejtése **szamizdat** volt. ***Mussolini*** című könyvet nyertek: **Kovács Mária, Lukács Árpád és Szabó István**

Fejtsen Fülest egész évben!
PÁLYÁZAT
A színnel jelölt sorok megoldását küldje el a **bbchistory@kossuth.hu** e-mail-címre vagy postán a **1327 Bp., Pf. 55** címre legkésőbb **2019. június 30**-ig! Így részt vesz sorsolásunkon, amelyen hárman egyéves előfizetést nyernek a Füles című rejtvénymagazinra!
Áprilisi nyerteseink: Boda Tamara, Popovics Iván és Tuboly Sándorné

A BEKÜLDENDŐ FŐSOR 1. RÉSZE | MAGA ELŐTT NYOM | KOROS, ÖREG | BÚCSÚ VÉGE! | ÁBÉCÉNK UTOLSÓ ELŐTTI BETŰJE | ÉPÜLETET MEGERŐSÍT | PÉLDÁUL A KISÖCS | OSZMÁN-TÖRÖK TISZT | ÖRVÉNY KÖZEPE! | ERRŐL A HELYRŐL (NÉPIES)

HATÁROZOTT NÉVELŐ | A FŐSOR 2. RÉSZE | MEGSZÉGYENÍT | N

BÚBOSBANKA LAKJA | NŐTLEN IFJÚ | MARIANN, BECÉZVE

KOVÁCS ACÉLTÖMBJE | OROSZ LÁNYNÉV | ZANAT HATÁRAI! | GYERÜNK MÁR! | TÁRGY A SULIBAN

LÁNGOLNI KEZD! | PÖRKÖLTLÉ | USZODAI HOSSZ | MÁZSÁL | ÍGY IS BECÉZIK ILONÁT

A KÖZELEBBIT | VERDI OPERÁJA | HAJÍT, VET | HÁLÁVAL EMLEGETŐ | SZINTÉN NE | TRINITROTOLUOL, RÖVIDEN | GYŐZŐ, GYŐZTES | NYÍL KÖZEPE!

SIEMENS JELE | ÁTNYÚJT (NÉPIES) | ÜGYNÖK (RÉGIES) | ÁJULT | A TETEJÉN | JEGYZÉK, KIMUTATÁS | L | E

NÉHAI SZÍNÉSZ (PÁL) | MOSÓPOR MÁRKÁJA | TETSZETŐS | FÜVET KURTÍT | TÉVÉMÁRKA

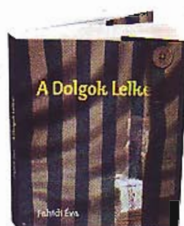
ÚJREG HATÁRAI! | BILBAO LAKOSA | BECÉZETT ODETT | PÉNZT ELKÖLT | MIATT (NÉPIES) | SZEMÉLYED | ÖTÓRAI ITAL! | HENRY, RÖVIDEN | KEZELÉS JELZŐJE

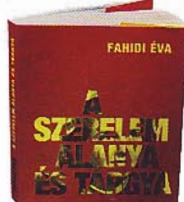
IDEGEN ELŐTAG: ÚJ- | PAJZS RÉSZE! | ÍRÁSJEL SZÉLEI! | EMELET, RÖVIDEN | KALÁCSHÉJ! | EDINBURGHI | FUTÓMŰ RÉSZE! | PÁRIZSI UTCA! | AZONOS BETŰK

MOZGATÓRUGÓ | GÖRÖG BETŰ | ZORRO JELE | NEM IS MÖGÖTT! | RÓMAI 5-ÖS

U | NAHÁT! | !

A személyes történelem ereje

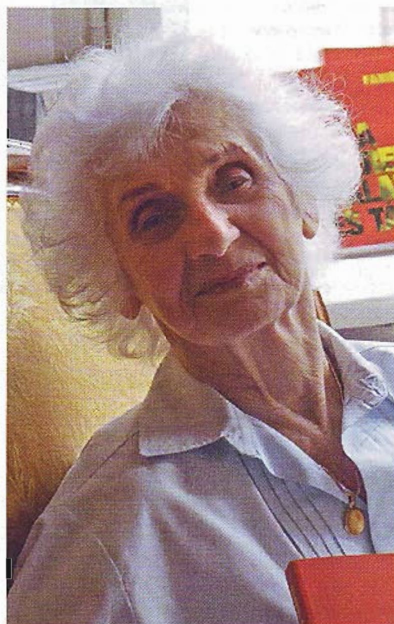
Fahidi Éva
A Dolgok Lelke
A szerelem alanya és tárgya

FAHIDI ÉVA nem tartja magát írónak. Egyszerűen csak hatvan év hallgatás után papírra akarta vetni életének – talán ebben a korszakban nem is túl rendkívüli – eseményeit. Első könyve, *A Dolgok Lelke* Fahidi családtagjairól mesélve rajzolja meg a két világháború közötti vidéki Magyarországot, és szinte érthetetlen, végtelen szelídséggel a holokausztot, az elképzelhetetlent: egy ember, egy szinte alig felnőtt nő néhány hét leforgása alatt elveszíti mindenét és mindenkijét, 49 családtagját...

„A rózsaszín felhők ködébe vesző gyermekkorom, amelyet nem lehet eléggé idealizálni ahhoz, hogy visszaadjam valós hangulatát, egész életemet végigkíséri. A lelkem mélyén belekapaszkodtam ebbe a tizennyolc és fél évbe, ez adott támaszt, erőt, emberséget, ami most már kitart, amíg kell."

Mesél, a világ legtermészetesebb módján, harag, indulatok nélkül, kézzelfogható, személyes közelségbe hozva a múltat. A nyugdíjas külkereskedő nyolcvanévesen maga számára is váratlanul írja meg a holokausztirodalom talán egyik legszebb, leggyöngédebb memoárját.

A Dolgok Lelke könnyen befogadható, személyes történetei közelképet adnak a második világháború, a holokauszt történetéről. A könyv kiadói mozgalmat indítottak, hogy minden (közép)iskolai könyvespolcon több példányban ott legyen a kötet, így egy egész osztály egyszerre olvashassa és közösen tudjanak beszélni a felfoghatatlan élményről, népirtásról, szegregációról, fajgyűlöletről. Jó néhány cég, alapítvány, magánember állt már az ügy mellé, egyenként többtucatnyi példányt vásárolva és ajándékozva egy-egy iskolának. A könyv kiadói szeretettel hívnak újabb társakat, akik erejükhöz, lehetőségeikhez mérten néhány *A Dolgok Lelke* kötettel gazdagítanák az iskolai könyvtárak vagy az ügyet felvállaló tanárok polcait.

A könyveket vagy a kiadó küldi el az iskolai könyvtáraknak, vagy a nagylelkű támogató osztja meg a példányokat az arra érdemesnek talált emberekkel, közösségekkel, iskolákkal. Kapcsolat: Bolváry Réka +36(20)965 1007, bolvaryreka7@gmail.com.

A Dolgok Lelke után tizennégy évvel jelent meg nemrég *A szerelem alanya és tárgya*, amelyben a szerző szerelmein, szerettein keresztül mesél az 1945 utáni időszakról.

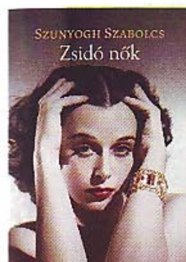
„Aki visszajött Auschwitz-Birkenauból, annak két élete van: egy élete Auschwitz előtt, és egy élete Birkenau után. Az én első életem akkor ért véget, amikor 1944. április 29-én kiléptem Debrecenben a Szoboszlói út 15. szám alatti szülői házból, hogy bemenjek a debreceni gettóba. A második pedig akkor kezdődött, amikor ez a könyv."

Önmagában lenyűgöző, amikor egy 93 éves ember odaül a laptopjához és könyvet ír, egy személyes mesét a világról, ahogy ő látja évtizedek távlatából. Ez az új kötet ott kezdődik, ahol az első befejeződött. Ahogy *A Dolgok Lelke* a család történetén keresztül mutatta be a két háború közötti Magyarországot, majd a háborús szörnyűségeket, úgy ez az új könyv Fahidi Éva szerelmein keresztül enged bepillantást a szocializmus korszakába.

Még húszéves sincs, amikor a koncentrációs táborból hazatérve szembesül azzal is, hogy a család javait széthordták, a szülői házat idegenek foglalták el. De lelkesen belép a mozgalomba – első férje az elsők között lesz koncepciós perek áldozata. Kitelepítik, segédmunkásként dolgozik az egykor zongoristának készülő fiatalasszony. Hogyan lehet mindezt túlélni? Mi a titka annak, hogy ma is az élet szeretete árad a 93 éves asszonyból? *A szerelem alanya és tárgya* egymáshoz lazán kapcsolódó történetei meseszerű egyszerűséggel mutatják be a második világháború utáni Magyarország világát egészen napjainkig.

Volt szerelmes és megcsalt szerető, maradt megkínzottan család nélkül, és teremtett maga köré egy új családot. Életében megfér a reneszánsz műveltség és a külkereskedés, a segédmunkás és a kivételezett életmód, a fenn és a lenn. 90 éves életkor felett sem fáradt bele, hogy lásson, tanuljon, nevessen és szeressen. Táncol, utazik, filmben szerepel, és legfőképpen csodálatosan ír. Olyan közvetlenséggel, egyszerűséggel, hogy nem lehet az olvasásnak ellenállni. Fahidi Éva könyveit kizárólag honlapján keresztül terjeszti: *www.fahidieva.hu.* ■

Formabontó életutak

Szunyogh Szabolcs
Zsidó nők

Noran Libro Kiadó, Budapest, 2019

MIT SUGALL a zsidó nők életpéldája? Segítette vagy éppen ellenkezőleg: megnehezítette a vallásuk e nők sikerét a tudomány, a film, a költészet, a zene, a színház, a sport, a politika, a festészet, a popzene vagy az üzlet világában? Egyebek mellett ezeket a kérdéseket boncolgatja Szunyogh Szabolcs, a zsidó kultúra jeles kutatója, a *Jákób csillagai* (2015) és a *Magyar menóra – Zsidó emlékhelyek Magyarországon* (2018) szerzője legújabb könyvében.

A *Zsidó nők* kifejezetten azokra az elvekre, eszmékre és életpályákra koncentrál, amelyeket a zsidó vallás, kultúra a nőknek örökül hagyott vagy lehetővé tett, illetve, amelyeket a zsidó nők kiharcoltak maguknak. Az Ó- és *Újszövetség* eltérő nőképe mellett a szerző részletesen vizsgálja több ezer év tradícióit, és természetesen a modern életutakat is. Kevesen ismerik például Vera Rubin életét és tetteit, pedig csaknem olyan mély nyomot hagyott a természettudományban, mint azon férfiak – köztük Kopernikusz, Kepler, Galilei és Newton –, akiknek az alaptörvényeiből kiindult.

Vera Rubin (Vera Cooper néven) 1928-ban született Philadelphiában. Szerető, boldog, kiegyensúlyozott zsidó családban nőtt fel, ahol természetesnek vették, hogy a lány dolga nem az, hogy otthon üljön és varrogasson, hanem hogy tanuljon, és sokra vigye az életben. A Georgetowni Egyetemen doktorált.

Élete során több mint 200 galaxisról készített adatolt megfigyeléseket. 1970. március 27-én az Androméda-galaxist nézte. Meglepődött, hogy a legkülső csillagok is éppen olyan sebességgel mozognak, mint a centrumban lévők, holott ez lehetetlen. A spektrográf grafikonjait mikroszkóp alatt vizsgálva, a Doppler-effektus szerint Vera Rubin újra meg újra megmérte az égitestek sebességét, több száz mérést rögzített, és mind hibás volt. Hibás annyiban, hogy a csillagok nem úgy mozogtak, ahogy mozogniuk kellett volna. Ahol a külső csillagok keringenek, ott már olyan gyenge a gravitáció, hogy a lendületnek, a centrifugális erőnek ezeket az égitesteket ki kellene repítenie a világűrbe, de mégis a helyükön maradnak. Miért? Mi tartja ott őket? Két lehetséges magyarázat adódott. Az egyik: annak idején Newton rossz törvényeket alkotott. Ezt Vera Rubin nem fogadta el, mert Newton törvényei logikusak, és számtalan tapasztalati tény igazolja őket. A másik: *valami ismeretlen erő vagy anyag megakadályozza,* hogy a csillagváros szélén száguldó égitestek leszakadjanak, és saját pályára álljanak.

Vera Rubin ez utóbbi változatot kezdte el kutatni. Azt feltételezte, hogy létezik az univerzumban egy olyan láthatatlan, érzékelhetetlen, kimutathatatlan valami, amely ezeket a csillagokat a helyükön tartja. Ezt a valamit *sötét anyagnak* nevezte el. Mérésekkel és számításokkal bebizonyította, hogy a sötét anyag nemcsak létezik, hanem ez adja a világmindenség döntő többségét. Amikor az elméletet 1975-ben ismertette az American Astronomical Society konferenciáján, kétkedéssel és meglepetéssel fogadta a tudományos világ, majd mindenki rohant haza a laboratóriumába, és a csillagászok, fizikusok és matematikusok őrült tempóban vizsgálódni kezdtek, mert érezték, hogy ennek a nőnek az elfogadhatatlan állításait *nem tudják megcáfolni.*

2006-ban a NASA egyik űrtávcsöve közvetett bizonyítékot talált a sötét anyag létezésére. 2008-ban olasz fizikusok bejelentették, hogy egy föld alatti laboratóriumban sikerült detektálni a sötét anyag részecskéinek árama által kiváltott fizikai jelenségeket. 2011-ben Saul Perlmutter amerikai csillagász és fizikus azért kapta meg a Nobel-díjat, mert a legtávolabbi galaxisokban fellobbanó szupernóvák vizsgálata alapján két méréssel bizonyítani tudta Vera Rubin elméletének igazságát. Perlmutter szerint a világegyetem tágulása nem lassul, hanem gyorsul, következésképp az ősrobbanás egyszeri erején kívül kell még legyen valami, ami tolja a csillagrendszereket. Ezt az erőt nevezte, Vera Rubin szóhasználatát továbbfejlesztve, *sötét energiának.* A jelenlegi feltételezések szerint az általunk ismert, megfigyelhető anyag és energia a teljes világ tömegének még az 5%-át sem éri el, 68%-a sötét energia, 27%-a pedig az a bizonyos sötét anyag.

Ma már tudjuk, hogy Vera Rubin zseniális felfedezése nélkül teljesen tévesek volnának a világról alkotott elképzeléseink. Beválasztották őt az amerikai tudományos akadémia tagjai közé. Soha nem kapott Nobel-díjat, pedig az ő kutatásai alapozták meg a modern tudományos világképet. Mikor egy interjúban megkérdezték tőle, mi a véleménye a vallásról, illetve, hogy vallásos-e, azt válaszolta: „Egész életemben külön tudtam választani a tudományomat és a vallásomat. Zsidó vagyok, ezért számomra a vallás egyfajta morális törvénykönyv és történelem. Én arra törekszem, hogy a kutatásaimban is érvényesítsem ezt az erkölcsi szempontot. Abban hiszek, hogy ideális esetben úgy kell tekintenünk a tudományra, mint olyan valamire, ami segít megérteni szerepünket a világmindenségben." Mikor Vera Rubin nyolcvannyolc éves korában, 2016-ban meghalt, az egyik legnagyobb tudós távozott közülünk. ■

Minden múlt a múltam

A népszerű Fortepan digitális fotóarchívum anyagából vonultat fel egy több mint háromszáz darabos válogatást a Magyar Nemzeti Galéria *Minden múlt a múltam* című kiállítása. A kiállított képek szorosan kapcsolódnak Magyarország 20. századi történelméhez. A kor, amelyben készültek, sokféle módon, számos rétegben jelenik meg ezeken a képeken, de a hangsúlyt a gyűjtemény gerincét adó privát fotókon keresztül az átlagember nézőpontja és életeseményei kapják.

A Fortepan digitális gyűjtemény 110 ezernél is több fényképét két középiskolai osztálytárs, Tamási Miklós és Szepessy Ákos kezdte el gyűjteni még az 1980-as években. A kidobált, ócskapiacokon felbukkanó amatőr fotók és negatívok rendszeres, de esetleges gyűjtögetése után 2010-ben indították el internetes oldalukat 5000 digitalizált fotó közzétételével. Hamarosan sok magánember és közintézmény is csatlakozott a mára 600 fősre dagadt adományozói körhöz, akiknek a képeivel havonta bővül az archívum.

A Fortepan archívum (amely nevét az egykori váci Forte gyár legnépszerűbb, amatőr fotósok által is kedvelt negatív filmjéről kapta) két legfontosabb tulajdonsága, hogy szabad és közös. Közös, mert a „mi képeinkből" áll és a „mi világunkról" szól. Közös, mert önkéntesek munkáján alapul. Közös, mert bárki segíthet az egyes helyszínek, személyek azonosításában. Szabad, mert szabadon elérhető bárki számára, bármilyen korlátozás nélkül, s a képek jogdíj nélkül felhasználhatók.

A kiállításon szereplő képek mindegyikéhez tartozik, tartozott egy történet. Szerencsés esetben ez a történet visszaidézhető, a legtöbbször azonban már nem ismertek a fotókon szereplő konkrét személyek, az egyes képek keletkezéstörténete – így a látogató képzeletére van bízva, hogy milyen történetet lát a fénykép mögé. A ma is ismert háttértörténetek bepillantást nyújtanak többek között a Kádár-kori rendőrségi helyszínelő fotókon látható nyomorba, a régi húszforintos bankjegy hátulján lévő alakhoz modellt álló világbajnok öttusázónk kalandos történetébe, vagy éppen egy leégett fotóarchívum megmentésébe. Ezek mellett hangsúlyosan megidézi a kiállítás a második világháborúban szétlőtt romos Budapestet; a látogatók bejárhatnak egy képzeletbeli fővárosi utcát, amelynek képe évtizedeken átívelő és különböző helyeken készült fotókból áll össze, belehelyezkedhetnek a Fortepan szerkesztőinek helyzetébe, és képeket válogathatnak egy hagyatékból, illetve beleolvashatnak a Fortepannak írt, sokszor megható olvasói levelekbe.

A kiállításon, akárcsak egy nagy, közös, családi fotóalbumban, az emberi életút stációi mentén követik egymást az 1990 előtti fényképek, összesen mintegy 200 darab. Ebben a kiállításrészben a fotóknak először gyerekek, azután fiatalok, majd felnőttek és végül idősek a főszereplői. Emellett több mint 150 olyan fotót is bemutatunk, melyekből tizenhat jól körülírható történet rajzolódik ki. Köztük a második világháború frontjai – ahogyan azt egy haditudósító látta; a vidéki élet idillje egy fényképező festőművész szemével; a magyar holokauszt alig fényképezett története; élet Erdélyben az 1980-as évek diktatúrája alatt; vagy egy első világháborús hadifogoly hétköznapjai Szibériában. Külön történetet képeznek a háborúban szétlőtt Budapest képei, vagy a hidegháborús évek honvédelmi tartalmú ifjúsági sportjai. De nagyobb egységet alkotnak az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveiben készült sztereofotók, képek a Sztálin-szobor 1956-os ledöntéséről, az 1970–1980-as évek lázadó ifjúságát megmutató fényképek vagy az ingázó munkásokról készült, betiltott fotók 1964-ből. A tizenhat történet – a hozzájuk tartozó fotókkal és az ezeket kiegészítő tárgyakkal – egy-egy önálló installációban jelenik meg.

A képválogatás egy évszázadnyi közös múltunkban kalandozva frissíti fel memóriánkat a közvetve-közvetlenül hozzánk kötődő emlékekről, pontosan úgy, ahogyan Rakovszky Zsuzsa fogalmaz *Fortepan* című verseskötetében: „minden múlt a múltam".

Privát történelem. A képek keletkezési ideje (fent balra, legfelül, majd alatta sorrendben): 1940, 1957, 1958, 1956, 1964 és 1948

A kiállítás kurátora Virágvölgyi István, társkurátora Tamási Miklós, kurátor-asszisztens Madár Mária.
A tárlat 2019. augusztus 25-ig látogatható a Magyar Nemzeti Galéria „A" épületében.

Már előrendelhető a portugál bestselleríró

J. R. dos Santos

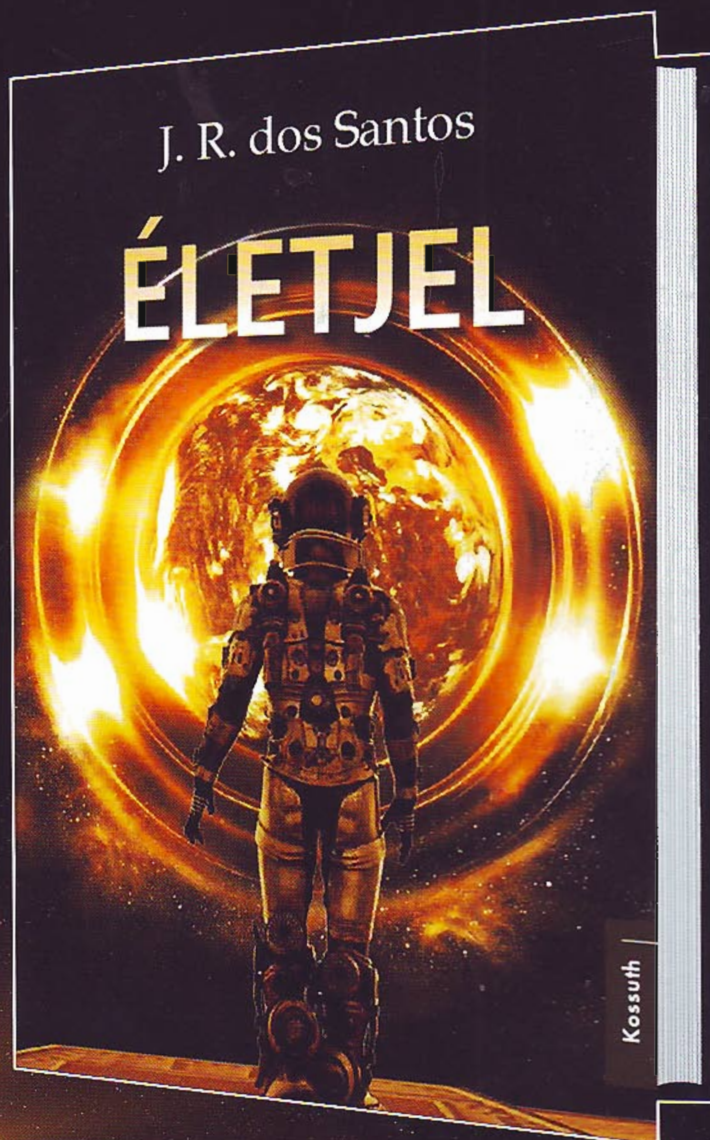
legújabb könyve!

A Kaliforniai Űrmegfigyelő Központ álmos nyugalmát hirtelen különös jelsorok zavarják meg, amelyekből a tudósok egy távoli világ üzenetére következtetnek. Nem sokkal ez után érkezik a hír, hogy a Nyilas csillagkép felől egy űrhajó közeledik a Föld felé. A tudósok kiszámítják, hogy az űrhajó a Földtől mintegy ötszáz kilométerre fog elhaladni.

Nemzetközi összefogás kezdődik az idegenekkel való találkozás megszervezésére, amelybe a Santos-regények főhősét, Tomás Noronha professzort és egy magyar asztrobiológust, Bozóki Emesét is bevonják. A portugál kriptológus és a földönkívüli életformák tanulmányozására szakosodott magyar tudós botcsinálta űrhajósként két katona, egy asztrofizikus és egy kínai matematikus kíséretében indul a NASA űrsiklóján a világűrbe. Utazásuk során azonban nemcsak a rájuk váró ismeretlennel kell megküzdeniük, hanem az Oroszország által felküldött űrhajóval is – ugyanis az oroszok nem bíznak az idegenek békés szándékaiban.

A portugál író, José Rodrigues dos Santos regényében a jelenben gyökerező, és a talán nem is olyan távoli jövő felé fordul: a mindvégig feszültséggel teli történetet a tudósok párbeszédei kísérik, melyek segítségével az olvasó megismerkedik a világegyetem, a Föld és az élet kialakulásának különböző elméleteivel, és azokkal a filozófiai, etikai kérdésekkel, amelyekkel egy idegen életformával való találkozás során az emberiség szembekerülne.

Megjelenés 2019. június

www.kossuth.hu